

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КИРЕЄВА НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 346.62:[004.738.5:336]

ДИСЕРТАЦІЯ
ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ
ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО
СУСПІЛЬСТВА

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Н.С. Кирєєва

Науковий керівник:

ВАСИЛЕНКО

Микола Дмитрович,

доктор юридичних наук, професор

Одеса-2023

АНОТАЦІЯ

Кирєєва Н. С. Господарсько-правове регулювання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2023.

Дисертація є першим у господарсько-правовій науці спеціальним комплексним дослідженням особливостей господарсько-правового регулювання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства.

У дисертації проведено дослідження впливу інформатизації на ринок фінансових послуг, його особливості в умовах інформаційного суспільства та виявлено, що інформаційне суспільство являє собою концепцію, яка заснована на інформаційно-комунікаційних технологіях суспільства, що приходить на зміну індустріальному, в якій інформація та знання є одними з головних продуктів виробництва, а саме: обґрунтовано, що воно є громадянським, демократичним, економічно-розвинутим, правовим та соціальним суспільством.

Доведено, що інформатизація є важливим елементом інформаційного суспільства, і розкрито значення інформатизації для розвитку економіки і суспільного життя держави. Досліджено правове підґрунтя побудови та розвитку інформаційного суспільства та державної підтримки інформатизації в Україні, встановлено основні законодавчі акти в цій сфері та досліджені положення про результати впливу інформатизації на ринки фінансових послуг та про зміни, які відбуваються на таких ринках в умовах інформаційного суспільства, а саме: глобалізаційні процеси, розширення доступу на ринки нових суб'єктів, що надають фінансові послуги, та посилення їх конкуренції, поява і поширення нових електронних фінансових послуг.

Здійснено аналіз впливу інформатизації на ринок фінансових послуг та доведено, що в умовах інформаційного суспільства для ринків фінансових послуг характерні: поява електронних фінансових послуг, глобальна інтеграція таких ринків, зростання кількості вчинюваних правочинів, зниження бар'єрів входу на

ринок та збільшення конкуренції, поява нових загроз та необхідність запровадження якісно нових засобів забезпечення безпеки.

При дослідженні поняття електронних фінансових послуг доведено, що це операції з фінансовими активами – грошовими коштами, цінними паперами, борговими зобов'язаннями і правами вимоги боргу, що не є цінними паперами, – які здійснюються в інтересах інших осіб задля отримання прибутку та/або збереження вартості фінансових активів шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем та інших технологічних засобів, зокрема мережі Інтернет, банківських автоматів тощо. Надана класифікація фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства шляхом виділення фінансових послуг залежно від способу їх надання на традиційні (класичні) фінансові послуги та електронні фінансові послуги, які надаються шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем та інших технологічних засобів, зокрема мережі Інтернет, банківських автоматів тощо, що дозволяє при правозастосуванні визначити, положення яких нормативно-правових актів необхідно застосовувати залежно від того, традиційні чи електронні фінансові послуги надаються.

Встановлено співвідношення основної ознаки електронних фінансових послуг, під якою розуміється надання таких послуг з використанням цифрових інформаційно-комунікаційних систем, та похідних ознак таких послуг, серед яких виділено, зокрема, надання таких послуг дистанційно, безпосередньо, шляхом вчинення електронних правочинів тощо.

Надано авторське визначення «фінансова електронна комерція» як різновиду господарської фінансової діяльності, яка передбачає процес здійснення різноманітних фінансово-розрахункових операцій з грошовими коштами через інформаційно-цифровий простір банками та іншими фінансовими установами, з метою отримання прибутку та задоволення інтересів і потреб їх клієнтів (споживачів).

У дослідженні удосконалено підходи до забезпечення безпеки інформаційних технологій в умовах російської агресії та необхідності протидії злочинним діям в умовах глобалізації шляхом забезпечення технологічної

незалежності, оновлення систем обробки і зберігання даних всіх вітчизняних фінансових установ, забезпечення захисту їх інформації різноманітного характеру від несанкціонованого доступу, а також оперативне і своєчасне управління діловою репутацією у кіберпросторі. Також визначені ризики клієнтів та фінансових установ на ринку електронних фінансових послуг, зокрема, пов'язаних з недосконаlostями правового регулювання, а також питання правового регулювання захисту прав споживачів електронних фінансових послуг, що дозволяє вдосконалити підходи до забезпечення безпеки на ринку електронних фінансових послуг. У зв'язку із зазначеним визначені підходи до нагальних напрямів нормативно-правового регулювання захисту прав споживачів фінансових послуг, у тому числі електронних, зокрема, у контексті недопущення використання недобросовісної практики «дрібного шрифту», яким наводиться важлива для споживача інформація; обґрунтовано необхідність закріпити, що відповідна інформація має викладатися не лише однаковим, шрифтом, а й однаковим кеглем, тому запропоновано викласти ч. 2 ст. 7 Закону України «Про споживче кредитування» в такій редакції: «Якщо стандартна інформація викладається в письмовому вигляді, вона наводиться однаковим шрифтом і однаковим кеглем та відображається в основному тексті реклами»; запропоновано конкретизувати відсилочні норми Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг» (такі формулювання, як «якщо це не врегульовано законом», «визначену законодавством інформацію», «визначаються відповідними законами», «не встановлений законом») або надати конкретні вказівки, до яких саме законодавчих актів необхідно звертатися при правозастосуванні.

Проаналізовано європейський досвід правового регулювання електронних фінансових послуг, визначено основні нормативно-правові акти в цій сфері та розкрито їх основні положення щодо можливості їх імплементації до законодавства України. Вивчено досвід деяких іноземних держав у сфері правового регулювання надання електронних фінансових послуг та виявлено, які напрацювання можуть бути застосовані в Україні, зокрема, запропоновано

запровадити в Україні досвід США щодо надання функції з розробки керівництв, призначених для використання суб'єктами господарювання, що надають електронні фінансові послуги з добірками положень законодавства в даній галузі та останніх змін до нього, на органи, які здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки, пропозиції та рекомендації щодо господарсько-правового регулювання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства мають прикладний характер і можуть бути використані у:

- науково-дослідній сфері – для подальшої розробки проблем правового регулювання електронних фінансових послуг, при написанні наукових робіт із цієї проблематики;

- правотворчій діяльності – для вдосконалення чинного законодавства України у сфері регулювання електронних фінансових послуг;

- правозастосовній діяльності – в роботі органів, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг;

- навчальному процесі – при викладанні навчальної дисципліни «Господарське право» та підготовці відповідних спецкурсів, підручників та навчальних посібників.

Ключові слова: електронні фінансові послуги, електронна комерція, інформатизація, інформаційне суспільство, електронний підпис, захист прав споживачів, ризики запровадження CBDC, віртуальні активи, криптовалюта, грошово-кредитна політика, цифрове економічне законодавство.

ABSTRACT

Kyreieva N.S. Economic and legal regulation of electronic financial services in the conditions of information society. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Philosophy in a specialty 081 – Law. – National University “Odesa Law Academy”, Odesa, 2023.

The dissertation is the first in economic and legal science special complex research of peculiarities of economic and legal regulation of electronic financial services in the conditions of information society.

The dissertation investigates the impact of informatisation on the financial services market, its peculiarities in the context of the information society and reveals that the information society is a concept based on information and communication technologies of the society replacing the industrial one, in which information and knowledge are among the main products of production, and it is substantiated that it is a civil, democratic, economically developed, legal and social society.

It is proved that informatisation is an important element of the information society, and the importance of informatisation for the development of the economy and public life of the state is revealed. The legal basis for building and developing the information society and state support for informatisation in Ukraine is examined, the main legislative acts in this area are identified, and the provisions on the results of informatisation’s impact on financial services markets and the changes that occur in such markets in the context of the information society, namely, globalisation processes, expanding market access for new financial service providers and strengthening their competition, and the emergence and spread of new electronic financial services are studied.

The impact of informatisation on the financial services market is analysed, and it is proved that in the conditions of the information society, financial services markets are characterised by the emergence of electronic financial services, global integration of such markets, growth in the number of transactions, reduction of barriers to entry and

increased competition, emergence of new threats and the need to introduce qualitatively new security measures.

In the course of studying the concept of electronic financial services, it has been proved that these are transactions with financial assets – cash, securities, debt obligations and debt claims that are not securities – which are carried out in the interests of other persons with an aim of making a profit and/or preserving the value of financial assets through the use of information and telecommunication systems and other technological means, in particular, the Internet, automatic teller machines, etc. The classification of financial services in the information society by dividing financial services, depending on the method of their provision, into traditional (classical) financial services and electronic financial services provided through the use of information and telecommunication systems and other technological means, in particular, the Internet, automatic teller machines, etc. is provided, which allows to determine in the course of law enforcement which provisions of legal acts should be applied depending on whether traditional or electronic financial services are provided.

The correlation between the main feature of electronic financial services, which means the provision of such services using digital information and telecommunication systems, and the derivative features of such services, among which are, in particular, the provision of such services remotely, directly, through electronic transactions, etc., is established.

The author's definition of "financial e-commerce" as a type of economic financial activity, which involves the process of carrying out various financial and settlement transactions with funds through the information and digital space by banks and other financial institutions with the aim of making a profit and meeting the interests and needs of their clients (consumers), is provided.

The research improves approaches to ensuring the security of information technologies in the conditions of Russian aggression and the need to counteract criminal acts in the context of globalisation by ensuring technological independence, updating the data processing and storage systems of all domestic financial institutions, ensuring the protection of their information of various kinds from unauthorised access, as well as

prompt and timely management of business reputation in cyberspace. It also identifies the risks of customers and financial institutions in the electronic financial services market, in particular the ones related to imperfections in legal regulation, as well as the issues of legal regulation of protection of consumers' of electronic financial services rights, which allows to improve approaches to ensuring security in the electronic financial services market. In this regard, the work identifies approaches to the urgent areas of legal regulation of protection of rights of consumers' of financial services, including electronic ones, in particular, in the context of preventing the use of unfair practices of "small font" in which information important to the consumers is presented, and substantiates the need to establish that the relevant information should be presented not only in the same font, but also in the same size, and therefore proposes to restate part 2 of Article 7 of the Law of Ukraine "On Consumer Lending" in the following wording: "If the standard information is provided in writing, it shall be provided in the same font and size and displayed in the main text of the advertisement"; it is proposed to specify the reference provisions of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Protection of Consumers of Financial Services Rights" (such wording as "unless otherwise provided by law", "information determined by law", "determined by the relevant laws", "not established by law") or to provide specific instructions which legislative acts should be referred to in law enforcement.

The European experience of legal regulation of electronic financial services is analysed, the main regulatory legal acts in this area are identified and their main provisions in the context of the possibility of their implementation into Ukrainian legislation are revealed. The experience of some foreign countries in the field of legal regulation of electronic financial services is studied and it is identified which developments can be applied in Ukraine, in particular, it is proposed to introduce in Ukraine the US experience of entrusting the function of developing guidelines, which may be used by business entities providing electronic financial services, with a selection of provisions of the legislation in this area and recent amendments to it, to the authorities responsible for state regulation of financial services markets.

The practical significance of the obtained results lies in the fact that the conclusions, proposals and recommendations on economic and legal regulation of electronic financial services in the conditions of information society are of an applicable nature and can be used in the:

- research and development sphere – for further development of the problems of legal regulation of electronic financial services, writing scientific papers on this issue;
- lawmaking sphere – to improve the current legislation of Ukraine in the field of regulation of electronic financial services;
- law enforcement activities – in the work of the authorities responsible for state regulation of financial services markets;
- educational process – in teaching the discipline “Economic Law” and preparing relevant special courses, textbooks and manuals.

Key words: *electronic financial services, e-commerce, informatisation, information society, electronic signature, consumers' rights protection, risks of CBDC implementation, virtual assets, cryptocurrency, monetary policy, digital economy legislation.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Кирєєва Н. С. Забезпечення захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг: господарсько-правове порівняння в Україні та ЄС. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 2(1). С. 130–133.

2. Кирєєва Н. С. Господарсько-правове регулювання електронних фінансових послуг в Україні та Європейському Союзі. *Юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 132–137.

3. Кирєєва Н. С. Деякі господарсько-правові аспекти захисту прав споживачів у сфері кредитування. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 233–237.

4. Кирєєва Н. С. Особливості правового регулювання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства. *Вісник Академії адвокатури України*. 2018. Т. 15, № 1-2. С. 23–30.

5. Kyreieva N. Foreign experience of economic-legal regulation of electronic financial services. *Юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 103–107.

6. Кирєєва Н. С. Електронний підпис як засіб забезпечення безпеки на ринку фінансових послуг. *Юридичний вісник*. 2018. № 3. С. 73–78.

7. Василенко М. Д., Кирєєва Н. С. Електронна комерція в проявах юриспруденції (законодавства) та кібербезпеки (несанкціонованих вторгнень): міждисциплінарне дослідження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Т. 26. С. 25–33.

8. Kyreieva N. Electronic financial service as a legal category: concept and features. *International independent scientific journal*. 2021. № 32. С. 9–13.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

9. Kyreieva N. S. Factoring in Ukraine and abroad: comparative legal analyses. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин*

в Україні: питання взаємодії: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 21-22 квіт. 2017 р. Ужгород, 2017. С. 71–74.

10. Киреєва Н. С. Особливості ринку фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві*: матер. міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 29-30 груд. 2017 р. Одеса, 2017. С. 97–100.

11. Киреєва Н. С. Правова природа електронного підпису на ринку фінансових послуг. *Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень*: тези доп. міжн. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 11-12 трав. 2018 р. Запоріжжя, 2018. С. 37–41.

12. Киреєва Н. С. Зарубіжний досвід правового регулювання електронних фінансових послуг. *Восьмі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського*: міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 18 трав. 2018 р. Одеса, 2018. С. 236–240.

13. Киреєва Н. С. Господарсько-правове регулювання електронних фінансових послуг: європейський досвід. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матер. міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 18 трав. 2018 р. Одеса, 2018. С. 686–689.

14. Киреєва Н. С. Ризики споживачів та банківських установ в сфері електронного банкінгу. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна, м. Харків, 25 трав. 2018 р. Харків, 2018. С. 335–339.

15. Киреєва Н. С. Регулювання відносин у сфері надання електронних фінансових послуг в ЄС. *Конгрес міжнародного та європейського права*: зб. наук. праць, м. Одеса, 25-26 трав. 2018 р. Одеса, 2018. С. 194–196.

16. Киреєва Н. С. До питання про поняття електронних фінансових послуг. *Правове життя сучасної України*: матер. міжн. наук.-практ. конф. Одеса, 17 вер. 2018 р. Одеса, 2018. С. 542–545.

17. Киреєва Н. С. Правова основа використання електронних грошей: досвід Швейцарії. *Дев'ять юридичних диспутів з актуальних проблем приватного*

права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського: матер. міжн. наук.-практ конф., м. Одеса, 17 трав. 2019 р. Одеса, 2019. С. 47–50.

18. Киреєва Н. С. Альянс «За майбутнє промисловості» як інституційний механізм стимулювання розвитку бізнесу в Німеччині. *Правові умови сприятливого бізнес-клімату: досвід Німеччини та України*: матер. міжн. наук.-практ конф., м. Одеса, 27 черв. 2019 р. Одеса, 2019. С. 68–70.

19. Киреєва Н. С. Гармонізація законодавства України у сфері правового регулювання е-комерції з законодавством ЄС. *Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку*: матер. наук.-практ. заоч. конф., м. Одеса, 20 трав. 2020 р. Херсон, 2020. С. 108–111.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ЕЛЕКТРОННІ ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ ЯК СКЛАДОВА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	16
1.1. Інформаційне суспільство та інформатизація як чинники ринку фінансових послуг у сфері господарювання.....	16
1.2. Електронні фінансові послуги як господарсько-правова категорія.....	39
1.3. Теоретично-практичні підходи щодо різновидів електронних фінансових послуг.....	50
Висновки до розділу 1.....	76
РОЗДІЛ 2. ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ	78
2.1. Теоретично-практичний аспект господарсько-правового регулювання порядку та умов надання електронних фінансових послуг.....	78
2.2. Досвід іноземних держав у сфері правового регулювання надання електронних фінансових послуг та його застосування в Україні.....	104
2.3. Господарсько-правове забезпечення електронної комерції як умови надання електронних фінансових послуг.....	113
Висновки до розділу 2.....	125
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ТА ДОТРИМАННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ РИНКУ ЕЛЕКТРОННИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ.....	128
3.1. Проблема ризиків у сфері надання електронних фінансових послуг та шляхи їх подолання.....	128
3.2. Правовий аспект електронного підпису як засобу забезпечення безпеки на ринку електронних фінансових послуг.....	139
3.3. Проблемні аспекти захисту прав споживачів електронних фінансових послуг.....	152
Висновки до розділу 3.....	174
ВИСНОВКИ.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	183
ДОДАТКИ.....	208

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ВРУ – Верховна Рада України

КМУ – Кабінет Міністрів України

ВС – Верховний Суд

ЗУ – Закон України

ГКУ - Господарський кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стрімкий науковий розвиток, інформаційно-технологічні зрушення в різних сферах суспільного життя визначили новітній шлях розвитку цивілізації та зумовили перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства під впливом інформатизації, рівень якої все частіше виступає критерієм оцінки розвиненості тієї чи іншої держави. Даний процес вплинув на всі без винятку аспекти людської діяльності, у тому числі і в галузі господарювання, невід’ємною частиною якого є ринок фінансових послуг.

Починаючи з кінця минулого століття, технологічним базисом розвитку ринку фінансових послуг та одним із центральних чинників глобалізаційних процесів на такому ринку стала мережа Інтернет. Аналіз результатів активного та всестороннього застосування можливостей, які надає мережа Інтернет, банківськими та іншими фінансовими установами дозволяє зробити висновок, що з початком використання Інтернет-технологій відбувся перехід до нового етапу розвитку ринку фінансових послуг, для якого є характерною вкрай висока динаміка фінансових потоків. Специфічною тенденцією стала активна поява на ринку високотехнологічних фінансових послуг. Це, у свою чергу, привело до посилення конкуренції і подальшого перерозподілу клієнтської бази.

Однією з основних новацій на ринку фінансових послуг під впливом інформатизації стала поява особливого виду фінансових послуг, які надаються з використанням інформаційно-комунікаційних систем – електронних фінансових послуг. Так, за даними дослідників, користувачами Інтернет-банкінгу, який є одним з видів електронних фінансових послуг, є більше 22 % користувачів мережі Інтернет в Україні. Значна вага електронних фінансових послуг на ринку в умовах недосконалого правового регулювання та недостатнього рівня обізнаності клієнтів про особливості надання таких послуг призводять до частих випадків порушення прав споживачів таких послуг, що має негативний вплив на економіку

держави в цілому. Це пов'язано з тим, що даний сектор господарювання є відносно новим.

Однією зі стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства, як зазначено в Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», є державна підтримка так званих «електронних» секторів економіки, зокрема надання електронних банківських та інших фінансових послуг. Разом з тим, у національному законодавстві лише нещодавно почали з'являтися норми, які регулюють особливості надання електронних фінансових послуг, проте вони містять ряд недоліків, а їх ефективність не встигла перевіритися шляхом практичного застосування. Крім того, формування інформаційного суспільства в Україні нерозривно пов'язано з інтеграцією в міжнародний та європейський інформаційний простір, адже інформаційна сфера є транскордонною. У світлі поглиблення європейської інтеграції врахування європейського досвіду є вкрай важливим, але ще більше значення має саме науково-обґрунтоване запозичення та впровадження такого досвіду, адже механічне копіювання, наприклад, європейських правових норм без врахування особливостей чинного українського законодавства та правозастосовної практики може мати негативні наслідки.

Науково-обґрунтоване вдосконалення існуючого в Україні господарсько-правового регулювання надання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства сприятиме подальшому прогресивному розвитку даного сектору економіки, адже лише теоретично обґрунтовані законодавчі зміни можуть бути практично ефективними.

Актуальність дослідження зумовлюється також відсутністю у вітчизняній науці комплексного дослідження особливостей правового регулювання електронних фінансових послуг. Л. М. Алексеєнко, Х. А. Ван, М. М. Кляп, Б. М. Криволапов, Г. М. Кулина, М. Дж. Ніето, С. О. Пиріг, Н. В. Савчук, Г. В. Юрчук та інші науковці вивчали різні аспекти надання електронних фінансових послуг, але вони акцентували увагу на економічній стороні окресленого питання і проводили дослідження в рамках економічної науки. Правове забезпечення

функціонування ринку фінансових послуг досліджували Б. Денисенко, К. В. Масляєва, І. В. Плахіна, І. В. Солошкіна та інші, проте особливості господарсько-правового регулювання саме електронних фінансових послуг залишилися поза їх увагою.

У зв'язку з наведеним вище дослідження правових аспектів надання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства є актуальним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано на кафедрі господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія» згідно з планом науково-дослідницької роботи кафедри «Господарсько-правові засоби забезпечення випереджального економічного розвитку України» на 2021–2025 рр. як складової теми наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову епоху» на 2021–2025 рр. (державний реєстраційний номер: 0122U000266).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 24 жовтня 2017 року (протокол № 2).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є дослідження господарсько-правового регулювання надання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства, а також пошук шляхів вдосконалення вітчизняного законодавства в даній сфері з урахуванням позитивного зарубіжного і європейського досвіду.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання:

- дослідити поняття інформаційного суспільства та інформатизації і визначити їх вплив на ринок фінансових послуг;
- визначити ознаки електронних фінансових послуг, на підставі чого сформулювати визначення даного поняття;
- встановити види електронних фінансових послуг та надати їх характеристику;

- дослідити зарубіжний та європейський досвід правового регулювання електронних фінансових послуг;
- проаналізувати норми чинного законодавства України, якими врегульовано суспільні відносини у сфері надання електронних фінансових послуг;
- виокремити та дослідити господарсько-правове забезпечення електронної комерції як умови надання електронних фінансових послуг
- здійснити аналіз ризиків клієнтів та фінансових установ у сфері надання електронних фінансових послуг;
- окреслити особливості захисту прав споживачів електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства;
- дослідити значення електронного підпису для забезпечення безпеки на ринку електронних фінансових послуг та визначити його правовий статус;

сформулювати теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного господарського законодавства стосовно електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства.

Об'єктом дослідження є суспільно-правові відносини, які виникають при з'ясуванні і визначенні електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства.

Предметом дослідження виступають теоретичні та господарсько-правові аспекти поняття, ознак та змістовної характеристики електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства.

Методи дослідження. Керуючись визначеною метою та поставленими завданнями, з урахуванням об'єкта та предмета дослідження, обрано методологічний інструментарій, яким є сукупність філософських, загально-наукових і спеціальних наукових методів, що забезпечили об'єктивне дослідження предмета та формування обґрунтованих висновків. Зокрема, у роботі використано такі методи: логіко-системний та аналітичний, за допомогою яких сформульовано та поглиблено понятійний апарат, який використано в дослідженні, насамперед поняття електронних фінансових послуг,

інформаційного суспільства та інші (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1); діалектичний метод – для дослідження явищ дійсності в їхньому розвитку та взаємозв’язку, дозволив визначити вплив інформатизації на ринок фінансових послуг, визначити його особливості в умовах інформаційного суспільства (підрозділ 1.1); метод класифікації – для дослідження проблем класифікації електронних фінансових послуг та визначення їх видів (підрозділ 1.3); формально-догматичний метод – для дослідження нормативно-правових актів, якими врегульовано сферу електронних фінансових послуг, а метод юридичного тлумачення – для з’ясування їх змісту (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, 3.2, 3.3); порівняльно-правовий метод дозволив зіставити правове регулювання електронних фінансових послуг в Україні, Європейському Союзі та зарубіжних країнах (підрозділи 2.2, 2.3, 3.3); методи моделювання, аналізу та синтезу дозволили сформулювати пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства.

Емпіричну базу дослідження склали статистичні дані, практика спеціально уповноважених державних органів та судова практика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням питань господарського-правового регулювання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства з урахуванням міжнародних стандартів та зарубіжного законодавчого досвіду. Внесок дисертантки в наукову розробку зазначених проблем полягає у формулюванні нових теоретичних положень, уточненні характеристик господарсько-правових категорій, формулюванні рекомендацій для правозастосовної практики та пропозицій щодо удосконалення господарського законодавства України. Зокрема, наукова новизна дослідження відображена в таких основних положеннях:

уперше:

- визначено співвідношення основної ознаки електронних фінансових послуг, під якою розуміється надання таких послуг з використанням цифрових інформаційно-комунікаційних систем та похідних ознак таких послуг, серед яких

виділено, зокрема, надання таких послуг дистанційно, безпосередньо, шляхом вчинення електронних правочинів тощо;

- надано поняття «фінансова електронна комерція» як різновид господарської фінансової діяльності, яка передбачає процес здійснення різноманітних фінансово-розрахункових операцій з грошовими коштами через інформаційно-цифровий простір банками та іншими фінансовими установами, з метою отримання прибутку та задоволення інтересів і потреб їх клієнтів (споживачів);

- доведено, що однією з основних особливостей цілей регулювання відносин щодо надання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства є необхідність зберегти рівновагу між регуляторною гнучкістю, яка сприяє подальшому впровадженню новітніх технологій на ринках фінансових послуг, та здатністю підтримувати стабільність та безпеку таких ринків, яка може бути досягнута лише за допомогою правового регулювання та державного контролю;

удосконалено:

- визначення поняття інформаційного суспільства як концепції, заснованої на інформаційно-комунікаційних технологіях суспільства, що приходить на зміну індустріальному, в якій інформація та знання є одними з головних продуктів виробництва, а саме: обґрунтовано, що воно є громадянським, демократичним, економічно розвинутим, правовим та соціальним суспільством;

- пропозиції щодо розвитку Закону України «Про електронну комерцію», які застосовуються при регулюванні надання електронних фінансових послуг у контексті необхідності забезпечення належної якості інформації, що надається споживачу електронних фінансових послуг, а саме: запропоновано викласти абз. 10 ч. 1 ст. 5 даного Закону в такій редакції: «забезпечення доступу до достовірної, недвозначної, повної інформації всіх учасників відносин у сфері електронної комерції»;

- підходи до нагальних напрямів нормативно-правового регулювання захисту прав споживачів фінансових послуг, у тому числі електронних, зокрема, у

контексті недопущення використання недобросовісної практики «дрібного шрифту», яким наводиться важлива для споживача інформація, обґрунтовано необхідність закріпити, що відповідна інформація має викладатися не лише однаковим, шрифтом, а й однаковим кеглем, тому запропоновано викласти ч. 2 ст. 7 Закону України «Про споживче кредитування» в такій редакції: «Якщо стандартна інформація викладається в письмовому вигляді, вона наводиться однаковим шрифтом і однаковим кеглем та відображається в основному тексті реклами»; запропоновано конкретизувати відсилочні норми Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг» (такі формулювання, як «якщо це не врегульовано законом», «визначену законодавством інформацію», «визначаються відповідними законами», «не встановлений законом») або надати конкретні вказівки, до яких саме законодавчих актів необхідно звертатися при правозастосуванні;

- підходи до забезпечення безпеки інформаційних технологій в умовах російської агресії та необхідності протидії злочинним діям в умовах глобалізації шляхом забезпечення технологічної незалежності, оновлення систем обробки і зберігання даних всіх вітчизняних фінансових установ, забезпечення захисту їх інформації різноманітного характеру від несанкціонованого доступу, а також оперативне і своєчасне управління діловою репутацією у кіберпросторі;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо поняття «електронні фінансові послуги» як операції з фінансовими активами – грошовими коштами, цінними паперами, борговими зобов'язаннями і правами вимоги боргу, що не є цінними паперами, – які здійснюються в інтересах інших осіб задля отримання прибутку та/або збереження вартості фінансових активів шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем та інших технологічних засобів, зокрема, мережі Інтернет, банківських автоматів тощо;

- положення про результати впливу інформатизації на ринки фінансових послуг та про зміни, які відбуваються на таких ринках в умовах інформаційного

суспільства, а саме: глобалізаційні процеси, розширення доступу на ринки нових суб'єктів, що надають фінансові послуги, та посилення їх конкуренції, поява і поширення нових електронних фінансових послуг;

- з урахуванням досвіду США щодо практичних рекомендацій відносно практичної реалізації електронних фінансових послуг, здійснення щодо них контролю та нагляду запропоновано покласти функції з розробки керівництв, призначених для використання суб'єктами господарювання, що надають електронні фінансові послуги, з добірками положень законодавства в даній галузі та останніх змін до нього, на органи, які здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг;

- пропозиції щодо таких напрямів імплементації положень законодавства ЄС у сфері інформаційних технологій у законодавство України: захист суспільного інтересу, змістовно-характерні положення якого необхідно оновлювати за необхідності і представляти в простому зрозумілому вигляді у друкованому чи електронному форматі, визначеному спеціально уповноваженим органом, а також на веб-сайтах Міністерства цифрової трансформації України, СБУ та БЕБ; розробка та прийняття чітких нормативних положень щодо забезпечення розвитку ринку FinTech, цифрових технологій і платформ регуляторів, які направлені на забезпечення розвитку цифрових технологій, комп'ютерного проєктування, аналізу big data, blockchain, автоматизації, роботизації і використання штучного інтелекту, та визначити шляхи до стимулювання впровадження інноваційних технологій у комплаєнсі шляхом запровадження комунікаційних засад взаємодії між учасниками фінансового ринку, регтек-компаніями та регуляторами (конференції, круглі столи тощо); нормативне визначення технології «open banking» як різновиду банківської практики, при якій пропонується відкритий доступ до банківських послуг, транзакцій та інших фінансових даних, що передбачає фінансово-розрахункове та інше партнерське, мережеве співробітництво всіх учасників сфери господарювання; визначення в законодавстві необанку як різновиду віртуального банку, який діє виключно в цифровому просторі, шляхом надання різноманітних

фінансово-банківських послуг розрахунково-платіжного характеру з метою отримання прибутку; вимогу калібрування до капіталу платоспроможності страхових компаній, з метою забезпечення врахування всіх кількісно вимірюваних ризиків, яких вони зазнають, яка повинна охоплювати наявну діяльність, а також нову діяльність, яка очікується протягом наступних 12 місяців. Для наявної діяльності вона повинна покривати тільки неочікувані збитки та відповідати вартості під ризиком основних власних коштів страхової або перестрахової компанії з довірчим рівнем 99,5 % для періоду тривалістю один рік;

- з метою уніфікації, прозорості та доступності електронних фінансових послуг запропоновано створити спеціальну платформу – електронно-цифровий майданчик з метою надання численних фінансових послуг за принципом «єдиного вікна», з можливістю анонімної авторизації та автентифікації, а також для тестування інноваційних послуг, технологій та інструментів на ринках фінансових послуг, шляхом внесення відповідних змін до Законів України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та «Про платіжні послуги», з покладенням відповідних повноважень на НБУ;

- класифікація фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства шляхом виділення фінансових послуг залежно від способу їх надання на традиційні (класичні) фінансові послуги та електронні фінансові послуги, які надаються шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем та інших технологічних засобів, зокрема, мережі Інтернет, банківських автоматів тощо, що дозволяє при правозастосуванні визначити, положення яких нормативно-правових актів необхідно застосовувати залежно від того, традиційні чи електронні фінансові послуги надаються;

- визначення ризиків клієнтів та фінансових установ на ринку електронних фінансових послуг, зокрема, пов'язаних з недосконаlostями правового регулювання, а також питання правового регулювання захисту прав споживачів електронних фінансових послуг, що дозволяє вдосконалити підходи до забезпечення безпеки на ринку електронних фінансових послуг;

- розуміння значення електронного підпису для забезпечення безпеки на

ринку електронних фінансових послуг, його правового статусу та характерник ознак, а саме: електронний підпис неможливо прочитати одразу, адже потрібно використовувати відкритий ключ, що ускладнює процес прочитання підпису та ідентифікації особи, якою такий підпис виконано, проте гарантує безпеку та надійність; електронний підпис не є нерозривно пов'язаним з матеріальним носієм - документом, а являє собою певний набір даних, що прикріплюються до електронного документа, наприклад, договору про надання електронних фінансових послуг; електронний підпис може накласти будь-яка особа, у якої є доступ до ключів, у зв'язку з цим потрібно стежити за безпекою особистого, закритого ключа, за допомогою якого накладається підпис, аби не допустити неправомірне його використання сторонніми особами.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації положення, висновки, пропозиції та рекомендації мають теоретико-прикладний характер і можуть бути використані у:

- науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки проблем правового регулювання електронних фінансових послуг;
- правотворчості – для вдосконалення чинного законодавства України у сфері регулювання електронних фінансових послуг;
- правозастосовній діяльності – у роботі органів, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг;
- навчальному процесі – при викладанні навчальної дисципліни «Господарське право» та підготовці відповідних спецкурсів, підручників та навчальних посібників.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, теоретичні та практичні висновки дисертаційної роботи обговорювалися на очних та заочних (шляхом публікації тез доповідей) науково-практичних конференціях та конгресі: Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 21-22 квітня 2017 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві» (м. Одеса,

29-30 грудня 2017 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень» (м. Запоріжжя, 11-12 травня 2018 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Восьмі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського» (м. Одеса, 18 травня 2018 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 року), Науково-практичній конференції «Проблеми цивільного права та процесу», присвяченій світлій пам'яті О.А. Пушкіна (м. Харків, 25 травня 2018 року), Конгресі міжнародного та європейського права (м. Одеса, 25-26 травня 2018 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Дев'ять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського» (м. Одеса, 17 травня 2019 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові умови сприятливого бізнес-клімату: досвід Німеччини та України» (м. Одеса, 27 червня 2019 року), Науково-практичній заочній конференції «Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку» (м. Одеса, 20 травня 2020 року).

Публікації. Основні наукові результати дисертації були висвітлені у 8 наукових статтях, які розкривають основний зміст дисертації, з яких 1 стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, що входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію, та 7 статей у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України. Додатково положення дослідження відображені у 10 опублікованих тезах доповідей на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях та 1 опублікованій науковій праці на конгресі.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, 3 розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних

джерел (235 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 211 сторінок, з них основний зміст – 178 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЕЛЕКТРОННІ ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ ЯК СКЛАДОВА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Інформаційне суспільство та інформатизація як чинники ринку фінансових послуг у сфері господарювання

В останні десятиліття спостерігається стрімкий розвиток інформаційного суспільства, яке вже є глобально-світовим явищем та істотно вплинуло й на вітчизняну економіку. Представляється, що «будь-яке поняття або явище можна досліджувати лише в конкретних умовах, адже, згідно з філософською концепцією конкретної істини, істинність твердження залежить від певних умов, місця та часу. Тому важливо визначити, що являє собою інформаційне суспільство, які його особливості і характерні риси та який саме вплив воно має на ринок фінансових послуг» [59, с. 24].

Стрімка інформатизація в багатьох сферах суспільного та державного життя і поступовий перехід до якісно нового – інформаційного – суспільства привнесли чимало змін на ринок фінансових послуг. При цьому застосування нових інформаційних технологій впливає не лише на технічні та економічні аспекти, а й на правовий, оскільки нові суспільні відносини вимагають нових або принаймні видозмінених підходів до їх регулювання. Проте виявити, який саме вплив інформаційне суспільство та інформатизація мають на ринок фінансових послуг та яких саме змін зазнає останній, можна, лише розкривши їх поняття і проаналізувавши сутність.

Інформаційне суспільство є порівняно новим концептом, проте переважна більшість дослідників підтримують думку щодо його визначальної ролі в тенденціях світового розвитку.

Теорію інформаційного суспільства почали розробляти японські вчені в 60-70 роках минулого століття. Саме в той період часу в науковий обіг вводяться поняття «інформатизація», «інформаційна індустрія», «комп'ютеризація».

Термін «інформаційне суспільство» в якості назви нового типу суспільства на початку 60-х рр. минулого століття майже одночасно ввели в науковий обіг американський вчений Ф. Махлуп [216, с. 150] та японський – Т. Умесао, який одним з перших передбачив, що «зростаючий обмін інформацією призведе до соціальних, економічних та культурних змін. Він вважав, що інформаційне суспільство виникне в результаті активного використання інформаційно-телекомунікаційних технологій в економіці та в суспільному житті» [202, с. 129].

Значний внесок в розробку концепції інформаційного суспільства зробив японський вчений Й. Масуда. У ключі формулювання концепції інформаційного суспільства, він відзначав, що «новітні технології допомагатимуть людству в розумовій праці, а згодом замінять її. В подальшому інформація та інформаційні процеси стануть новими фундаментальними виробничими силами в суспільстві. Це призведе до масового виробництва когнітивної і систематизованої інформації та нового знання, а інтелектуальне виробництво стане провідною галуззю економіки, продукція якого буде розповсюджуватися за допомогою телекомунікаційних технологій» [218, с. 78].

Ідеї Й. Масуди є актуальними дотепер. Саме новітні технології дозволили сформуватися галузі електронної комерції, а надання електронних фінансових послуг стало можливим завдяки використанню комунікаційних технологій.

У своїх працях Й. Масуда в контексті інформаційного суспільства вживає термін «комп'ютопія», який утворено поєднанням слів «комп'ютер» та «утопія». На думку вченого, «комп'ютопія є суспільством майбутнього, в якому постійно зростатиме роль інформаційних ресурсів, що в результаті призведе до об'єктивізації інформації, яка стане відокремленою від суб'єкта інформації та її первинної форми. Використання комп'ютерної техніки дозволить відсторонити інформацію від людини і процес виробництва інформації стане автоматизованим настільки, що участь людини в ньому стане непотрібною. В комп'ютопії кожна

особа зможе вільно розпоряджатися своїм часом, приймати рішення, буде позбавлена панівного впливу та нав'язувань» [218, с. 146-156].

Однією з ключових рис інформаційного суспільства Й. Масуда називає «інформаційну користь». Це означає, що інформаційна інфраструктура, до якої входять комп'ютерні та комунікаційні мережі, дозволяє обробляти інформацію, дистанційно отримувати інформаційні послуги та мати необмежений доступ до інформації в будь-якому місці та в будь-який час» [91, с. 256]. Слід виділити саме вказану рису інформаційного суспільства, адже в ній втілюються ті процеси, які відбуваються в інформаційному суспільстві, що зробили можливою появу електронних фінансових послуг.

Таким чином, Й. Масуда фактично передбачив створення сучасних інформаційно-комунікаційних систем, глобальної мережі Інтернет, можливості кожної особи з їх допомогою здійснювати миттєвий обмін інформацією з іншими. Й. Масуда розробив цілісне вчення про інформаційне суспільство, яке в цілому відповідає викликам часу. Науковець визначав, яке значення мають інформаційні технології для суспільного та економічного розвитку, а також як вони впливають на економічні процеси. Його теоретичні розробки мають значення не лише для Японії, а й для дослідження глобального інформаційного суспільства.

Проте варто зауважити, що інформаційні технології мають цінність не стільки самі по собі, скільки у зв'язку з тими видами діяльності, для автоматизації та підвищення ефективності яких вони застосовуються. У зв'язку з цим висновки Й. Масуди про провідну роль самого інтелектуального виробництва вбачаються дещо передчасними.

М. Кастельс, один з провідних фахівців сучасності, що спеціалізується на філософсько-соціальному дослідженні інформаційного (постіндустріального) суспільства, його структури, особливостей та детермінант розвитку, надає інформаційному суспільству розгорнуте позитивне значення як «суспільству, заснованому на інформаційних технологіях. Але разом з тим він наголошує, що перехід до інформаційної епохи охоплює не лише технології та економіку, а й мораль, культуру, ідеї, інституційну та політичну структуру суспільства» [190, с.

113]. Дійсно, саме інформаційні технології та їх запровадження у різних сферах життєдіяльності стали основою формування інформаційного суспільства. Проте на сьогодні, коли суто технологічна сфера досягла значного розвитку, більш цікамиві є інші аспекти, що характеризують сучасне інформаційне суспільство, зокрема, особливості правового регулювання суспільних відносин за таких умов.

Щоб пояснити глибинні зміни в суспільному житті, які відбуваються у зв'язку з переходом до інформаційного суспільства, М. Кастельс вводить новий термін – інформаціоналізм. Під інформаціоналізмом науковець розуміє «технологічну парадигму, засновану на збільшенні людського потенціалу при обробці інформації і зв'язку, що стало можливе завдяки революції в галузі мікроелектроніки, програмного забезпечення та генної інженерії» [191, с. 8]. Терміном «інформаціоналізм» вчений позначив суто технологічну складову інформаційного суспільства. Проте даний термін не охоплює інші аспекти цього комплексного явища, у зв'язку з чим доцільно зауважити, що зводити всі процеси, які відбуваються в інформаційному суспільстві, лише до інформатизації буде не коректно.

На думку іноземних фахівців, саме «інформаційно-телекомунікаційні технології, зокрема мережа Інтернет, дозволили подолати просторово-часові обмеження всього спектру контактів, що робить будь-які зв'язки між людьми інтенсивнішими та дієвішими. Саме такі зв'язки стають основою для «мережевого» суспільного устрою, за якого все суспільство організовано навколо позачасового часу і простору потоків. Новітні технології руйнують логічний сенс та послідовність часу, як, наприклад, нові біологічні репродуктивні технології. Простір потоків означає, що уява про простір як такий докорінно змінюється шляхом зменшення фізичної відстані між об'єктами та можливості конструювати простір в мережі» [192, с. 353].

У рамках даного дослідження концепція «мережевого» суспільного устрою, розроблена М. Кастельсом, має значення у тому світлі, що таке суспільство в ході свого становлення торкається не однієї держави чи суспільства, а за своєю сутністю є глобальним. Твердження М. Кастельса про зміну уявлень про простір

знаходить своє підтвердження при дослідженні ознак електронних фінансових послуг як таких, що надаються дистанційно, коли суб'єкт господарювання, що надає такі послуги, та споживач взаємодіють безпосередньо, тобто простір втрачає своє значення.

Е. Тоффлер розробив «хвильову концепцію розвитку суспільства, яке проходить три стадії – хвилі: аграрну, яка змінила культуру збирачів і мисливців, індустріальну, яка характеризується нуклеарним типом сім'ї, конвеєрною системою освіти і корпоративізмом, та постіндустріальну, що стала результатом інтелектуальної революції. Саме третя, постіндустріальна, хвиля і є інформаційним суспільством» [172, с. 90].

Цікавими є погляди Е. Тоффлера на «споживача та виробника за різних хвиль. Так, за часів Першої Хвилі люди здебільшого не були власне споживачами або виробниками, оскільки споживали те, що виробляли самі. З переходом до Другої Хвилі ситуація змінилася. Індустріальна революція розділила споживачів та виробників, створивши при цьому мережу обміну – ринок. Але зауважимо, що не можна категорично стверджувати про жорсткий розподіл цих ролей, оскільки як за Першої Хвилі вироблялися товари для обміну, так і за Другої – товари для власного споживання.

З переходом до Третьої Хвилі – інформаційного суспільства – відбувається поступовий перехід від пасивного споживача до активного «виробника-споживача». Як відмічає Е. Тоффлер, такі зміни стають помітними з середини ХХ століття. Так, наприклад, ще у 1956 році компанія «Телефон і телеграф» ввела нову технологію, завдяки якій споживач сам набирив номер телефону, що раніше робив оператор» [172, с. 240-241].

З подальшим розвитком та вдосконаленням інформаційних технологій такі практики ставали все більш поширеними. Наразі у сфері надання фінансових послуг так звані «виробники-споживачі» зустрічаються все частіше, і саме електронні фінансові послуги є яскравим прикладом: за допомогою терміналів самообслуговування або мережі Інтернет споживачі, яких за Е. Тоффлером слід називати «виробниками-споживачами», самостійно здійснюють різноманітні

банківські та інші фінансові операції без допомоги, наприклад, касирів чи інших працівників банку. З погляду на використання віртуальних валют вчені виділяють сектор цифрової економіки, адже саме «цифрова трансформація економіки та швидкі темпи запровадження, пілотування і дослідження цифрових валют є каталізаторами розвитку економіки в умовах глобалізації та інтернаціоналізації. Такі тенденції змінюють міжнародний валютний ландшафт та потребують нових підходів і своєчасних змін платіжної інфраструктури» [179, с. 119].

За твердженням фундатора теорії постіндустріального суспільства Д. Белла, «найбільш значущою характерною рисою нового суспільного порядку є вступ людства в нову епоху – інформаційну, яка базується на інтелектуальних технологіях, – відзначається новими засадами технологічної та соціальної організації. На цьому етапі розвитку суспільства провідне місце посядуть теоретичні знання» [189, р. 116]. Не можна не погодитися з твердженням Д. Белла про те, що для інформаційної епохи характерні нові засади технологічної та інформаційної організації, що базується на інтелектуальних технологіях. Проте твердження науковця щодо провідного місця саме теоретичних знань вбачається спірним, адже теоретичні знання без їх практичного застосування не можуть бути ефективними. Тому доцільніше говорити не про превалювання теорії над практикою в постіндустріальному суспільстві, а про їх тісну взаємодію, коли будь-які практичні дії мають бути теоретично обґрунтованими.

Як відзначають І. Коцюба та Н. Наливайко з посиланням на британського економіста У. Мартіна, саме «інформаційне суспільство являє собою суспільство, де рівень життя, організація праці та відпочинку, ринок й освітня система є залежними від інформації та її використання» [75, с. 115]. Наведена теза вбачається коректною в тому аспекті, що визначальним для інформаційного суспільства є саме впровадження інформаційних продуктів до різних сфер діяльності, а не їх відокремлене використання. Проте зауважимо, що вказані вченими сфери є залежними не лише від інформації, а й від новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та їх ефективного використання.

В. І . Пожуєв визначає інформаційне суспільство як «найрозвиненішу щодо технологічного способу виробництва людську цивілізацію, яка виникає внаслідок інформаційно-комп'ютерної революції й базується на інформаційній технології, «інтелектуальних» комп'ютерах, автоматизації та роботизації усіх сфер та галузей економіки й управління, єдиній найновішій інтегрованій системі зв'язку [106, с. 4].

Таким чином, всі вищевказані науковці зробили свій вагомий внесок у розвиток концепції інформаційного суспільства. Аналіз праць цих та інших вчених, які досліджували і продовжують досліджувати інформаційне суспільство, дозволяє зробити висновок, що всі вони погоджувалися з тим, що розвиток і запровадження нових комп'ютерних та інформаційних технологій призведуть до таких глибоких перетворень та що на зміну індустріальному суспільству прийде нове – інформаційне.

Слід погодитися із думкою про те, що «інформаційне суспільство є новою історичною фазою розвитку цивілізації, в якій основними продуктами виробництва є інформація і знання, а тому відбуватиметься подальше збільшення ролі інформації та знань в суспільному житті, зростання частки інформаційно-комунікаційних технологій, створення єдиного глобального інформаційного простору, що сприятиме доступу до світових ресурсів» [180, с. 4].

Потрібно відзначити, що поняття інформаційного суспільства не можна «штучно звужувати та розуміти виключно як таке, де панують інформаційні технології та технологічні інновації. Про повністю сформоване інформаційне суспільство можна говорити лише в тому разі, коли воно є одночасно громадянським, демократичним, правовим та соціальним, тоді як власне інформаційні технології є скоріше зовнішньою ознакою, аніж сутнісним наповненням. В сучасних державах інформація та інформаційно-комунікаційні технології слугують не лише для наукового, технічного та економічного розвитку, але й для забезпечення та гарантування захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Лише таке розуміння інформаційного суспільства відповідає вимогам сучасності» [59, с. 29].

Такий підхід дозволяє розуміти «інформаційне суспільство як складне, комплексне явище, якому притаманні наступні взаємопов'язані характеристики:

- технологічна, яка передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій в усіх сферах суспільного та державного життя, і особливо в економічній та фінансовій сферах;
- соціальна, згідно з якою важливою детермінантою підвищення рівня життя виступають саме інформаційно-комунікаційні технології;
- економічна, за якої інформація є важливим (або навіть превалюючим) ресурсом;
- політична, відповідно до якої інформаційно-комунікаційні технології, їх розвиток та вдосконалення надають ширші можливості для розповсюдження інформації, що, в свою чергу, стимулює політичні процеси» [94, с. 13].

Вбачається доцільним виділити також правову характеристику інформаційного суспільства, оскільки «саме право є найбільш ефективним регулятором суспільних відносин, у тому числі й в умовах інформатизації. Зміни суспільних відносин, що відбуваються в ході становлення інформаційного суспільства, зумовлюють необхідність зміни існуючих правових норм та появи нових, що покликані такі відносини врегулювати» [59, с. 28]. Зазначене притаманне для господарсько-правових відносин, які опосередковують процес надання, у тому числі, й електронних фінансових послуг та за своїм характером є динамічними, тобто змінюються у зв'язку із змінами потреб та умов господарювання у зв'язку з науково-технічним прогресом.

Цікавим вбачається погляд авторів, які вважають, що «однією з ключових правових ознак інформаційного суспільства є те, що таке суспільство є громадянським – особливою самостійною суспільною сферою, що є незалежною від держави та передбачає створення та діяльність добровільних інституцій, які забезпечують громадянам можливість вільно розвиватися та самореалізуватися, допомагають сформулювати бачення суспільних інтересів та загального блага, сприяють здійсненню громадського контролю за різними сферами життя суспільства. Впровадження інформаційних технологій сприяє появі нових суб'єктів громадянського суспільства та його подальшому розвитку» [92, с. 131].

Виходячи з такого підходу, самого впровадження інформаційних технологій недостатньо, щоб суспільство вважалось інформаційним. Необхідно також забезпечити вільний доступ до таких технологій, відкритість і прозорість інформації, розвиток сфер, що не контролюються державою. Вільне впровадження новітніх технологій саме по собі сприяє розвитку громадянського суспільства та забезпеченню дотримання громадянських свобод. При тоталітаризмі доступ до інформації і відповідно до технологій обмежується, а громадянське суспільство існувати не може. Держава, в якій будується інформаційне суспільство, має бути правовою та соціальною. Лише за таких умов побудова інформаційного суспільства є можливою.

Інформаційне суспільство сприяє реалізації демократичних принципів, забезпеченню дотримання прав та свобод людини. Класичні інститути держави та суспільства активно адаптуються до нових умов. Видозмінюється правовий інструментарій, адже він має бути ефективним в умовах повсюдного впровадження інформаційних технологій.

В інформаційному суспільстві вкрай важливим є забезпечення вільного доступу до інформації та суспільних знань, і саме використання нових технологій полегшує такий доступ. За таких умов на державу покладається завдання забезпечити відкритість правової інформації та інформацію про діяльність державних органів, підвищити правосвідомість громадян, що, знову ж таки, стає простішим в умовах всезагального впровадження інформаційних технологій. Отже, в умовах інформаційного суспільства не можна не відзначити позитивні зміни не лише в економічній сфері, а й у сфері державного управління.

Таким чином, серед рис інформаційного суспільства доречно виділити те, що воно є громадянським, демократичним, правовим та соціальним суспільством.

Втім, саме економіка зазнає найбільших змін в епоху інформаційного суспільства. І. Коцюба та Н. Наливайко слушно відзначають, що «ключовою особливістю інформаційної економіки є те, що здатність суб'єктів господарювання створювати та використовувати інформацію в ефективних цілях детермінує їх конкурентоспроможність. Тому в умовах інформаційного

суспільства істотний вплив має саме інтелектуальна праця, заснована на знаннях, високий рівень підготовки кадрів, їх ініціативність та креативність, максимальне впровадження інформаційних технологій та організація ефективного управління» [75, с. 115].

Розвиток інформаційного суспільства характеризується тим, що знання та інформація стали товаром, на який з кожним днем зростає попит, при чому наразі недостатньо просто володіти знаннями та інформацією, їх потрібно постійно оновлювати. Поява та розвиток нових інформаційно-комунікаційних технологій призводять до радикальної переоцінки цінностей та потреб сучасного ринку.

Науковці А. І. Урінцов, В. В. Дік, Н. О. Каменева, К. В. Макаренкова обґрунтовано визначили такі «особливості розвитку інформаційного суспільства:

- вирішення проблеми інформаційного перенавантаження;
- пріоритетність інформаційного ресурсу порівняно з іншими видами ресурсів;
- виникнення інформаційної економіки (ознаки якої розкрито вище);
- глобальний характер розповсюдження інформаційних технологій;
- автоматизація формування колективних знань;
- наявність вільного доступу до колективних знань завдяки застосуванню інформаційних технологій;
- збільшення частки самозайнятості та дистанційної роботи;
- нові можливості електронної освіти та дистанційного навчання» [174, с. 118].

Вказане вище свідчить про те, що суб'єктам господарювання у подальшому доведеться постійно контролювати та швидко пристосовувати свою діяльність до становлення та розвитку інформаційного суспільства, щоб забезпечити адаптивність їх господарської діяльності до нових умов. Надалі вчені відзначають, що «з метою адаптування господарської діяльності до сучасних умов потрібно буде впроваджувати різні інновації – нові продукти, технології, форми обслуговування споживачів, форми організації роботи, виробництва та управління» [174, с. 118]. Слід додати, що такі іновації не можуть залишатися

незмінними, їх необхідно постійно вдосконалювати. Наприклад, коли в Україні тільки з'явився Інтернет-банкінг, споживачі мали доступ до нього через спеціальні веб-сайти з комп'ютерів. З поширенням використання смартфонів знадобилася мобільна версія веб-сайтів, а в подальшому – спеціальні застосунки, які зручно використовувати на смартфонах.

В умовах інформаційного суспільства ринки, технології, вимоги споживачів настільки швидко змінюються, що механізми їх регулювання та управління ними часто втрачають ефективність, а тому потребують постійного вдосконалення та оновлення, або ж мають бути в достатній мірі гнучкими.

Є. Ю. Петрухно слушно відзначає, що «інформаційне суспільство є якісно новим етапом у розвитку людства, за якого будь-яка особа з використанням інформаційно-комунікаційних технологій має можливість отримувати, переробляти, використовувати, поширювати інформацію, а на державу покладається обов'язок підтримувати та гарантувати належний рівень інформатизації. При цьому основними складовими інформаційного суспільства є інформація, інформаційні ресурси, інформаційно-комунікаційні технології та людина, необмежений доступ до інформації, наявність розвиненої інформаційної інфраструктури та високий рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій» [98, с. 131]. Саме інформаційно-комунікаційні технології забезпечують процес надання чисельних електронних фінансових послуг.

Таким чином, саме інформаційне суспільство є всеохоплюючим та всезагальним поняттям, що охоплює технологічну, соціальну, економічну, політичну та правову сфери. Як слушно відзначає М. Д. Василенко, воно «інтегрує суспільство, консолідує владу, визначає стратегію розвитку та побудови нової соціальної формації. Позитивні сторони інформаційного суспільства є беззаперечними, але не можна не звернути увагу і на обмеження прав людини в інформаційному суспільстві. Правове регулювання має бути направлено, в першу чергу, саме на їх захист» [12, с. 212].

Враховуючи всі ознаки інформаційного суспільства та його невід'ємні риси, доцільно запропонувати визначення інформаційного суспільства як концепції,

заснованої на інформаційно-комунікаційних технологіях суспільства, що приходить на зміну індустріальному, в якому інформація та знання є головними продуктами виробництва і яке є громадянським, демократичним, правовим та соціальним суспільством.

Іноді в науковій літературі «інформаційне суспільство ототожнюється з інформатизацією, яка насправді є лише одним з його елементів. Але такий підхід не виправдано звужує концепцію інформаційного суспільства. Інформаційне суспільство є багатокомпонентним. У кожній державі може бути реалізована своя власна, унікальна стратегія розвитку інформаційного суспільства з урахуванням культури, історії, можливостей та ресурсів такої держави» [109, с. 79]. Варто погодитися, що ототожнення інформаційного суспільства та інформатизації не виправдано звужує концепцію інформаційного суспільства.

Інформаційне суспільство не зводиться лише до сфери інформатизації, але остання, все ж, є його важливим елементом, і розвиток інформаційного суспільства знаходиться в тісному взаємозв'язку з інформатизацією. Фактично інформатизація є процесом, який в результаті має привести до побудови інформаційного суспільства. Розглядаючи вплив інформаційного суспільства на ринок фінансових послуг, не можна не відзначити, що саме інформатизація є процесом, який істотно впливає на ринок фінансових послуг.

Законодавець визначає інформатизацію як «сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки» [122]. З законодавчого визначення вбачається, що інформатизація охоплює не лише суто технологічну сферу, а й правову, політичну, соціально-економічну, тоді як інформаційно-комунікаційні технології є лише засобами комплексного процесу інформатизації.

Л. П. Марчук, досліджуючи сучасну інформатизацію суспільства, визначає останню як «постійне перетворення системи умов та способів здійснення інформаційних процесів, поліпшення засобів встановлення та розвитку інформаційно-комунікаційних зв'язків. Інформатизація суспільства знаходить свій прояв у інформаційній діяльності, яка направлена на створення та використання інформаційних ресурсів» [84, с. 39]. Варто зауважити, що наведене визначення інформатизації не виправдано звужує дане поняття, адже поряд з перетворенням інформаційно-комунікаційних технологій відповідні зміни мають відбуватися і в інших сферах.

Як відзначають М. Гурій та Н. Біян з посиланням на С. П. Кудрявцеву, інформатизація являє собою «процес широкомасштабного використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах соціально-економічного, політичного і культурного життя суспільства з метою підвищення ефективності використання інформації і знань для управління, задоволення інформаційних потреб громадян, організацій і держави та створення передумов переходу країни до інформаційного суспільства» [31, с. 169]. Цілком слушною вбачається теза, що метою інформатизації є створення передумов для побудови інформаційного суспільства в державі. Варто відзначити, що саме перехід до інформаційного суспільства може слугувати індикатором успішної реалізації інформатизації.

В. І. Пожусь визначає інформатизацію як «організаційний соціально-економічний та науково-технічний процес створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб та реалізації прав громадян, органів державної влади, місцевого самоврядування, організацій, суспільних об'єднань на основі формування та використання інформаційних ресурсів» [106, с. 6]. Автор залишає поза увагою правову та політичну складові процесу інформатизації, тоді як підтримка з боку держави та належне правове регулювання є факторами, від яких цей процес залежить. Наприклад, встановлене законодавством обмеження доступу до інформації та інформаційних ресурсів стане істотною перепорою для процесу інформатизації навіть у разі використання в державі найсучасніших технологій.

Не можна не погодитися з В. Г. Воронковою, яка у своїх наукових працях стверджує, що інформатизація є об'єктивним і глобальний процесом, який викликали «якісні зміни у прикладних науках, ускладнення суспільного виробництва, посилення співпраці, розподіл праці, поглиблення соціально-економічних процесів у соціумі та взаємозв'язків суспільства і біосферної природи» [23, с. 25].

За твердженням М. Ю. Яременко, «інформатизацію можливо сприймати як конкретний прояв сучасного періоду розвитку продуктивних сил людського суспільства, сутність якого полягає в об'єктивному посиленні ролі достовірного, всеохоплюючого і випереджального знання майже у всіх видах людської діяльності на основі комп'ютеризації і встановлення загального комунікаційного зв'язку» [187, с. 131-132]. Зазначені думки про те, що інформатизація є об'єктивним процесом, вбачаються слушними.

Рівень інформатизації вимірюється ступенем проникнення комп'ютерних та інформаційних технологій у соціально-економічні сфери суспільства. Так, наприклад, «у 2015 році у своїй роботі користувалися комп'ютерами 95,2 % підприємств України, що більше на 1,8 % за 2014 рік – 93,4 % та мали доступ до мережі Інтернет – 93,3 %, що більше на 2,3 % , як у 2014 році – 91 %» [16, с. 88]. Тобто рівень інформатизації постійно зростає.

Л. П. Марчук розглядає інформаційну діяльність як комплексну та «серед її компонентів називає:

- діяльність зі створення інформаційних баз, яка передбачає збирання, обробку, сортування, зберігання інформації;
- діяльність з перетворення інформаційних ресурсів на інформаційні продукти, до якої відноситься проведення наукових досліджень, створення програмного забезпечення тощо;
- діяльність, направлена на тиражування та розповсюдження інформаційних продуктів, яка передбачає також забезпечення доступу до інформації» [84, с. 39]

Варто відзначити, що до компонентів інформаційної діяльності доцільно віднести також практичне використання інформаційних ресурсів, інформаційних

продуктів, програмного забезпечення в різних сферах, наприклад, у сфері надання фінансових послуг.

Усвідомлення значущості процесу інформатизації, його вагомості для забезпечення національних інтересів, прискорення розвитку високих технологій, підвищення продуктивності праці, збільшення ефективності управління економікою та вдосконалення економічних відносин є факторами, які зумовили становлення інформатизації в Україні як одного з визначальних процесів не лише для розвитку економіки, а й для забезпечення безпеки й суверенітету держави.

О. Ф. Соколінська слушно вказує на те, що «Інформатизація суспільства та економіки, включаючи ринок фінансових послуг, є можливими лише за наявності підтримки держави. Як будь-яке соціальне явище інформатизація перебуває в складних взаємозв'язках із соціальними регуляторами, такими як право, моральність, мораль та технічні норми і нормативи» [165, с. 48]. І. А. Грузіна в продовження зазначеного вказує, що «державне регулювання даного процесу має здійснюватися на підставі науково обґрунтованих програм, затверджених на законодавчому рівні. Саме цілеспрямовані, скоординовані дії органів державної влади, підприємницького сектору економіки та громадян дозволять досягти позитивної динаміки та необхідних результатів у розвитку інформаційної інфраструктури. Інформатизацію доцільно розглядати як важливу складову внутрішньої та зовнішньої політики держави, тому що недооцінювання значущості інформаційної сфери, відсутність контролю над інформаційними ресурсами країни матимуть негативний вплив на соціально-економічний розвиток країни» [29, с. 11].

На сьогодні в Україні розроблена державна політика у сфері інформатизації і відбувається її активне впровадження, проходить подальше вдосконалення нормативно-правової та технічної основи інформатизації, процес інформатизації стає все більш сталим та впорядкованим, створюються та запроваджуються сучасні інформаційно-комунікаційні технології, дедалі розширюється перелік інформаційних послуг, активно реалізуються заходи, покликані забезпечити захист інформації та гарантувати інформаційну безпеку як окремих осіб, так і

держави в цілому, дедалі більше розвивається міжнародне співробітництво у сфері інформатизації.

На думку фахівців, «в Україні, як і в інших державах світу, відбувається активний розвиток інформаційного суспільства, інформаційні технології впроваджуються в усі сфери суспільного та громадського життя. Такий розвиток відбувається фактично в двох напрямках: по-перше, це формування власного національного інформаційного простору; по-друге, це інтеграція українського інформаційного простору до європейського та світового. Безумовно, обидва аспекти є вкрай важливими і мають відбуватися одночасно і в тісному взаємозв'язку.

Поступове утворення в Україні інформаційного суспільства є неминучим. Даний процес є необхідним не лише для розвитку економіки та подальшого науково-технічного прогресу, а й для подальшої демократизації політичного і громадського життя держави, забезпечення відкритості і доступності інформації для громадян за захисту їх прав і свобод» [25, с. 32]. Адже саме «в умовах сьогодення необхідно дотримуватися концепції інформатизації України, оскільки це необхідно для забезпечення політичної стабільності країни, її економічної конкурентоспроможності, подальшого суспільного розвитку. Саме запровадження та сучасний розвиток інформаційних технологій на рівні держави дозволяє розширяти горизонти для країн, що розвиваються, до яких належить і Україна. Якщо держава не приділятиме уваги змінам, які відбуваються, а саме: поступовому переходу до інформаційного суспільства та поглибленню процесу інформатизації, це невідворотно призведе до дедалі більшого відставання країни за основними показниками: економікою, військовою силою, політикою, культурною самобутністю» [22, с. 25].

На сьогодні в Україні існує необхідне правове підґрунтя розвитку інформаційного суспільства та галузі електронної комерції. Так, було прийнято ряд законів, серед яких варто відзначити Закони України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних

даних», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про електронні довірчі послуги», «Про медіа», «Про державну таємницю», «Про електронні комунікації», «Про науково-технічну інформацію», «Про Національну програму інформатизації», «Про Концепцію Національної програми інформатизації». Ці та інші нормативно-правові акти покликані врегулювати суспільні відносини у сфері створення інформаційних електронних ресурсів та захисту прав інтелектуальної власності на них, впровадження електронного документообігу, захисту інформації та інші.

Варто згадати також схвалені постановою Верховної Ради України від 03.07.2014 року № 1565-VII Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні», якою було визначено ряд рекомендацій, направлених на вдосконалення законодавчого регулювання державної політики у сфері інформаційного суспільства, забезпечення інформаційної безпеки України, вдосконалення освіти та кадрового забезпечення інформаційної сфери, впровадження електронного управління та електронних сервісів для бізнесу та громадян, сприяння розвитку електронної економіки, технічного забезпечення розвитку телекомунікацій та зв'язку і, зрештою, наукового і науково-технічного забезпечення розвитку інформаційного суспільства [145].

Пізніше Постановою Верховної Ради України від 31.03.2016 року № 1073-VIII було схвалено нові Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України», в яких було враховано всі недоліки регулювання сфери інформаційно-комунікаційних технологій попередніх періодів і розроблено нові рекомендації. У рамках даного дисертаційного дослідження особливої уваги заслуговує рекомендація Кабінету Міністрів України «створити сприятливі умови для розвитку «електронних» секторів економіки (торгівля, надання фінансових та банківських послуг тощо), поліпшення інвестиційного клімату для міжнародного трансферу та адаптації в Україні передових інформаційних технологій» [146].

Як закріплено у Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09.01.2007 року, побудова орієнтованого на інтереси людей, відкритого для всіх та спрямованого на розвиток інформаційного суспільства, в якому кожен мав би можливість створювати та накопичувати інформацію і знання, мати вільний доступ до них, користуватися та обмінюватися такими знаннями, щоб надати можливість кожному повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному й особистому розвитку та підвищуючи якість життя, – це один з головних пріоритетів України [129]. Варто відзначити, що вагоме значення мало визначення у якості однієї зі стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства державну підтримку так званих електронних сфер економіки, у тому числі надання фінансових та банківських послуг.

В Україні протягом тривалого часу підтримується розвиток інформатизації. Так, 04.02.1998 року було прийнято Закон України «Про Національну програму інформатизації», який визначає стратегію розв’язання проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення, проте він втратив чинність з прийняттям 01.12.2022 року нового однойменного закону, який набрав чинності 01.03.2023 року [122]. Як відзначає О. В. Соснін саме «державна політика інформатизації лише через право може передбачати в сучасних умовах пошук шляхів розвитку суспільства, визначаючи через інші науки засади формування напрямів суспільної поведінки великих мас людей, зокрема в нашому розширеному суспільстві» [166, с. 5].

На підставі аналізу наукових праць та положень нормативно-правових актів доцільно запропонувати таке визначення: інформаційне суспільство є концепцією заснованого на інформаційно-комунікаційних технологіях суспільства, що приходить на зміну індустріальному, в якому інформація та знання є одними з головних продуктів виробництва і яке є громадянським, демократичним, правовим та соціальним суспільством. Це складне і комплексне явище, якому

притаманні такі взаємопов'язані характеристики, як технологічна, соціальна, економічна, політична, культурна, правова та інші.

Разом з тим, інформація та нові технології мають слугувати не лише науковому, технічному та економічному прогресу, а й належному захисту прав і свобод людини і громадянина. Адже, як обґрунтовано вище, інформаційне суспільство має бути громадянським та правовим суспільством.

Сьогодні саме інформаційне суспільство є тим, що визначає стратегію розвитку та побудови нової соціальної формації, за якої інтелектуальне виробництво стане провідною галуззю економіки.

Таким чином, інформаційне суспільство, яке приходить на зміну індустріальному і в якому головними продуктами виробництва є інформація і знання, є складним і комплексним явищем, якому притаманні такі взаємопов'язані характеристики, як технологічна, соціальна, економічна, політична, культурна, правова та інші. Разом з тим, інформація та нові технології мають слугувати не лише науковому, технічному та економічному прогресу, але й забезпеченню та належному захисту прав і свобод людини і громадянина. Сьогодні саме інформаційне суспільство є тим, що визначає стратегію розвитку та побудови нової соціальної формації, за якої інтелектуальне виробництво стане провідною галуззю економіки.

Визначившись з поняттями інформаційного суспільства та інформатизації, їх правовим регулюванням в Україні, можна встановити їх вплив на ринок фінансових послуг, що є важливим в рамках даного дисертаційного дослідження.

Спершу слід відзначити, що в науковій літературі під «ринком фінансових послуг розуміють галузь взаємодії фінансових посередників та прямих учасників фінансових операцій, продавців та покупців фінансових ресурсів, яка відбувається на підставі оформлених згідно з вимогами чинного законодавства України договорів про надання фінансових послуг, а також принципах економічної доцільності» [85, с. 389].

Законодавець у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» визначає, що ринками фінансових послуг

є «сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг. До ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг, капіталу та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів» [123].

На думку фахівців, саме «інформаційно-комунікаційні технології та, зокрема, Інтернет є вкрай значущими для розвитку економіки та ринку фінансових послуг в епоху інформаційного суспільства, причому не лише для тих послуг, що надаються суб'єктами господарювання дистанційно (онлайн). Інтернет є істотним фактором збільшення продуктивності та конкурентоздатності, дає змогу переорієнтувати бізнес у нові форми. Наприклад, у 2000-2003 роках у Сполучених Штатах Америки, коли стався економічний спад, продуктивність все одно продовжувала збільшуватися (в середньому – на 4 % за рік і 6.8 % за 2003 рік), що було прямо пов'язано зі створенням операційних мереж, використанням комп'ютерної техніки та Інтернету [193, с. 90]. Станом на квітень 2020 року у світі до інтернету під'єднані 4,3 млрд людей. 47 % жінок користуються інтернетом, серед чоловіків відсоток вищий – 62 %. Рівень підключення зріс на 5,9 % у порівнянні із 2019 роком.

Таким чином, на думку вченого, «нова економіка дійсно існує, але вона пов'язана здебільшого не з переведенням господарської діяльності в електронну форму, а зі зміною форм та процесів діяльності у всіх сферах господарювання внаслідок використання знань, комунікаційних технологій та мереж в якості базової організаційної форми. Інтернет є не просто черговою технічною новинкою, а ключовою технологією інформаційного суспільства. Він є джерелом нової економіки, суспільного руху та змін» [193, р. 99].

Слушною є думка про те, що «ключем до новітньої, прогресивної економіки є фінансовий ринок, який сформований під впливом інформатизації. Основними відмінними рисами впливу інформатизації на фінансовий сектор економіки в умовах інформаційного суспільства є такі. По-перше, відбувається процес глобалізації та взаємодії між фінансовими ринками різних держав. Такий

фінансовий взаємозв'язок технічно підтримується комп'ютерними мережами, що підключені до Інтернету. Глобальна інтеграція фінансових ринків ускладнює регулювання їх діяльності як на національному, так і на міжнародному рівні, що в результаті може призвести до їх нестабільності, проте ризики є виправданими з огляду на значні переваги нововведень.

По-друге, фінансові ринки змінюються під впливом електронної торгівлі. Так, з'являються організації, які подібно фондовим біржам займаються торгівлею акціями, але при цьому вони не мають певного місця проведення торгів і є за своєю сутністю електронним ринком, що заснований на використанні комп'ютерних мереж. Такі організації дають можливість приватним інвесторам здійснювати пошук інформації та розміщення акцій у режимі онлайн. В якості прикладу можна навести Intercontinental Exchange, Inc. Це мережа бірж та клірингових палат для фінансових та товарних ринків у США, Канаді і Європі, яка функціонує електронно.

По-третє, самі ринки капіталів стають електронними, ф'ючерсні біржі переходять на використання електронних систем. З'являється змішана система електронної торгівлі та торгівлі в біржовому залі. Нововведення в технології здійснення правочинів дозволяють скоротити витрати на транзакції. Ці процеси в перспективі можуть привести до ще більшого посилення взаємодії глобальних фінансових ринків, а також зростання кількості правочинів і швидкості їх здійснення» [193, с. 104-106].

На думку Л. П. Марчук, саме «економічними досягненнями, які з'явилися завдяки інформатизації, є забезпечення швидкої обробки економічної інформації, утворення підґрунтя для оптимального поєднання технологічних та економічних можливостей підприємств, надання суб'єктами господарювання альтернатив економічного розвитку» [84, с. 42]. Також до переваг, які з'явилися внаслідок інформатизації, варто віднести розширення «географії» надання фінансових послуг, зниження операційних витрат, а також не лише пришвидшення обробки комерційної інформації, а й полегшення доступу до неї.

Є. В. Фоміна вказує на те, що «електронна торгівля, яка виникла і розвивається під впливом інформатизації, забезпечує прискорення реалізації товарів та надання послуг, оперативне надання споживачам необхідної інформації про продукцію та послуги, шляхи та умови їх продажу та надання. В умовах інформаційного суспільства віртуальний характер торговельних зв'язків об'єднує різні держави та континенти. В умовах сьогодення глобальні торговельні мережі стали буденною реальністю. Завдяки інтерактивному діалогу споживачі товарів та послуг стають активними учасниками інноваційної діяльності, адже вони визначають, наскільки задоволені новою продукцією і адресують свої нові запити до розробників інновацій. Як результат процесу інформатизації та формування єдиного інформаційного простору стала можливою міжнародна інтеграція фінансової діяльності. Яскравим прикладом такого результату є те, що Європейський Союз, створивши єдину платіжну зону євро, фактично розпочав процес інформаційної інтеграції національних платіжно-розрахункових систем держав-членів Європейського Союзу» [176, с. 61].

Під впливом інформатизації зазнає змін і ринок фінансових послуг. Поряд з традиційними з'явилися якісно нові фінансові послуги – електронні, які вирізняє те, що вони надаються з використанням інформаційно-комунікаційних, комп'ютерних систем, електронних систем зв'язку та інших технологічних засобів, наприклад, через Інтернет, банківські автомати тощо.

Саме надання фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства зазнало змін, і, що важливо, значно більших порівняно з іншими сферами господарської діяльності. Перш за все це пов'язано з популяризацією електронних фінансових послуг.

Як зазначено в Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09.01.2007 року, однією зі стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства є державна підтримка так званих «електронних» секторів економіки, зокрема надання фінансових і банківських послуг [129]. Таким чином, значущість державного розвитку саме електронних секторів економіки, включаючи надання фінансових

послуг, була закріплена на законодавчому рівні ще 15 років тому, що ще раз підтверджує вагомість змін на ринку електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства.

На думку фахівців, «український ринок електронних фінансових послуг знаходиться в процесі активного розвитку. Станом на листопад 2022 року частка користувачів мобільних банківських додатків становила 65 % серед усіх клієнтів банків, а користувачів вебверсії Інтернет-банкінгу – 38 %» [73]. Безумовно, такі системи використовуються споживачами здебільшого виключно утилітарно – для сплати рахунків за житлово-комунальні послуги, здійснення покупок в Інтернет-магазинах, поповнення рахунків мобільних телефонів тощо, проте прогрес у даній сфері доволі помітний. Зростаюче поширення електронних фінансових послуг вимагає вдосконалення правового регулювання даного сектору економіки з метою забезпечення його належного функціонування.

Таким чином, під впливом інформатизації та в умовах інформаційного суспільства формується якісно новий фінансовий ринок. Фінансові операції переходять у нову сферу – електронну. Такий процес має як позитивні, так і негативні наслідки. До перших можна віднести значне зростання кількості фінансових правочинів, полегшення доступу інвесторів до фінансових механізмів, зручність використання нових систем, скорочення вартості транзакцій. Разом з тим, законодавче регулювання такого фінансового ринку ускладнюється, більшу увагу необхідно приділяти питанням безпеки. Ефективність правового регулювання знижується не лише на національному, але й на міжнародному рівні, ринок стає нестабільним. Тому і нормативно-правове регулювання вслід за самим фінансовим ринком має зазнати прогресивних змін» [60, с. 99].

Зміни законодавства, що регулює фінансовий сектор економіки, мають бути теоретично обґрунтованими та враховувати потреби практики. Саме тому чітке та об'єктивне розуміння сутності інформаційного суспільства та процесів, що в ньому відбуваються, зокрема, процесу інформатизації, є настільки важливим.

Безсумнівно, інформаційне суспільство в Україні наразі все ще перебуває на стадії свого становлення та розвитку, тому необхідно постійно слідкувати за

процесами, що відбуваються в ньому, щоб своєчасно проводити необхідні законодавчі реформи.

1.2. Електронні фінансові послуги як господарсько-правова категорія

Для сфери господарювання істотне значення мають технологічні нововведення, запровадження нових засобів зв'язку та обміну інформацією, що привело до створення та стрімкого розвитку електронної комерції, а в секторі фінансової діяльності суб'єктів господарювання – появи електронних фінансових послуг.

Електронні фінансові послуги є особливим видом фінансових послуг, тому їм притаманні всі властивості та ознаки самих фінансових послуг. У зв'язку з цим для розкриття сутності та надання повної характеристики електронних фінансових послуг необхідно провести аналіз фінансових послуг як таких.

Легальна дефініція фінансових послуг закріплена в п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Так, фінансовими послугами є «операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів» [123]. На думку вчених, «таке трактування є доволі обмеженим. Підміна понять «фінансова послуга» та «операція з торгівлі фінансовими активами» дозволяє нам зробити висновок, що фінансова послуга частково може виражати лише відносини перерозподілу, внаслідок яких формуються та використовуються фінансові фонди. Отже, фінансова послуга не виступає об'єктом купівлі-продажу та не має товарної форми» [93, с. 220]. Крім того «в цьому випадку операція з торгівлі фінансовими активами прирівнюється нами до первинної фінансової послуги. Фінансова послуга дає можливість реалізувати фінансові інтереси учасника фінансового ринку, тоді як операція з фінансовими активами – це процес обміну фінансовими активами. Поняття

«фінансова послуга» є ширшим та містить поняття «операція з торгівлі фінансовими активами» [88, с. 119].

У Генеральній угоді про торгівлю послугами, яка є додатком 1В до Угоди про заснування Світової організації торгівлі, фінансові послуги визначено як будь-які послуги фінансового характеру, які пропонує постачальник фінансових послуг будь-якої країни-члена. Також конкретизується, що до таких послуг належать усі страхові послуги та послуги, пов'язані зі страхуванням, банківські та інші фінансові послуги (крім страхових) [26].

Основним елементом законодавчої дефініції фінансових послуг, який розкриває їх сутність, є здійснення «операцій з фінансовими активами», які закріплені Положенням про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затвердженим Постановою Правління Національного банку України від 30.06.2016 року № 351, фінансовий актив визначається як будь-який актив, погашення якого здійснюватиметься з використанням грошей або іншого фінансового інструменту [148].

У п. 4 ч. 1. ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» наведено перелік об'єктів, які належать до фінансових активів. Такими об'єктами є кошти, фінансові інструменти, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів, які з 01.01.2024 року будуть замінені на фінансові засоби - кошти, банківські метали, фінансові інструменти, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до фінансових інструментів. Тобто, термін «фінансові засоби» буде узагальнюючим до всіх об'єктів фінансових послуг, у тому числі й електронних.

Разом з тим, сутність фінансових послуг найбільш ґрунтовно можна розкрити через зміст поняття власне послуги в її класичному розумінні як дії, що приносить певну користь особі, якій така послуга надається. Слушною є думка про те, що «сутність фінансової послуги як можливості не лише реалізувати фінансові інтереси учасника, а й оптимізувати фінансові ризики криється в процесі побудови відносин між власником фінансового активу, виробником

фінансових послуг, спільнотою власників фінансових активів та виробниками фінансових послуг» [87, с. 272].

У чинному законодавстві поняття «послуга» використовується у ряді нормативно-правових актів, серед яких Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», що має особливе значення в рамках даного дисертаційного дослідження.

Законодавець у Законі України «Про захист прав споживачів» визначає послугу як діяльність виконавця з надання чи передачі споживачеві певного визначеного договором матеріального або нематеріального блага, яке здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб [130].

Б. Денисенко, розкриваючи поняття фінансової послуги, виходить з визначення її місця в такому понятійно-логічному рядові: «послуга» – «відплатна послуга» – «фінансова послуга». Законодавче визначення поняття «фінансових послуг» закріплене в нормативно-правовому акті, який було прийнято для регламентації публічно-правових аспектів суспільних відносин у цій сфері. У зв'язку з цим у силу багатфункціонального характеру легального терміну, неможливо вкласти до нього саме ті властивості, що можуть охарактеризувати фінансову послугу як цивілістичну категорію. Головне, потрібно і доцільно об'єднати в одному законодавчому понятті приватно-правові та публічно-правові властивості відповідних предметів та явищ, що фактично сталося у випадку із легальним визначенням фінансової послуги [32, с. 56]. Саме таке поєднання свідчить про господарсько-правову природу фінансових послуг.

І. В. Солошкіна слушно не погоджується з наведеними вище твердженнями Б. Денисенка та його критичним ставленням до теорії «юриспруденції понять», згідно з якою саме чітка визначеність термінів та понять слугує запорукою дієвого та ефективного впливу механізму правового регулювання на певні види суспільних відносин. Не можна не погодитися з твердженням дослідниці про те, що законодавче визначення поняття «фінансові послуги» має бути універсальною

правовою дефініцією незалежно від приватно-правового чи публічно-правового характеру норм, які містяться в нормативному правовому акті. Поняття «фінансова послуга» не є лише публічно-правовим. У публічно-правовій сфері найбільш близькою до приватно-правової категорії «послуги» є категорія «адміністративної послуги». Властивості, притаманні фінансовим послугам, значною мірою відрізняються від ознак, що властиві адміністративним послугам. Так, наприклад, фінансові послуги надаються не за заявою особи – суб'єкта звернення, а на підставі укладеного між сторонами договору; суб'єктами, які надають фінансові послуги, є фінансові установи, а не суб'єкти владних повноважень; результатом надання фінансової послуги має бути збереження реальної вартості фінансових активів, а не адміністративний акт тощо» [162, с. 59].

Втім, Б. Денисенко цілком коректно визначає «законодавчі ознаки, притаманні фінансовим послугам, до яких відносить, по-перше, здійснення операцій з фінансовими активами, яку вчений формулює як: «вчинення фактичних та/або юридичних дій з фінансовими активами»; по-друге, дії з фінансовими активами здійснюються в інтересах третіх осіб» [32, с. 58].

І. Солошкіна погоджується з Б. Денисенком, який у своїх наукових працях наголошує на абстрактності наведеного вище формулювання. У цьому світлі вчена пропонує, «перш за все, приділяти увагу інтересам споживачів фінансових послуг, і лише потім – можливим зацікавленим третім особам. Дослідниця акцентує увагу на тому, що у Господарському кодексі України саме споживачі вказані в якості окремих суб'єктів господарських правовідносин. Це має вагоме значення для нормативно-правового забезпечення захисту прав споживачів» [163, с. 104].

Не можна не звернути увагу на ознаки фінансових послуг, які виділяє Н. Дроздова, «серед яких вирізняє наступні:

- фінансові послуги є окремим видом діяльності відповідних господарюючих суб'єктів, які надають послуги;
- фінансові послуги відносяться до нематеріальних видів послуг;

- фінансові послуги супроводжуються рухом фінансових активів (коштів, фінансових інструментів, боргових зобов'язань та прав вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів);
- вказаний рух фінансових активів передбачає здійснення певної фінансової операції суб'єктами фінансових послуг (наприклад, залучення фінансових активів у депозит або торгівля ними);
- наявність спеціального складу учасників фінансових послуг, що надають такі послуги і виконують функцію фінансового посередництва» [103, с. 8].

І. В. Солошкіна, погоджуючись з Н. Дроздовою, зауважує, що «крім вищевказаних, фінансовим послугам притаманні також такі характерні ознаки, як платність та унікальна мета її надання» [162, с. 60]. Вчена пропонує визначити «фінансові послуги як господарські операції із коштами, цінними паперами та борговими зобов'язаннями, які платно здійснюються фінансовими установами в інтересах споживачів або третіх осіб за рахунок фінансових установ, споживачів, третіх осіб або за рахунок грошових коштів, які залучаються від інших осіб, з метою збереження їх реальної вартості та/або отримання прибутку» [163, с. 392].

Вчена К. В. Масляєва наводить перелік ознак, які досить повно та всесторонньо характеризують фінансові послуги. Перш за все, науковиця відзначає, що «фінансова послуга є сукупністю операцій або ж однією операцією, що являє собою сукупність дій з фінансовими активами, які покладаються на визначених суб'єктів ринку фінансових послуг та спрямовані на виконання того чи іншого завдання: кредитного, страхового тощо; наступною ознакою, є те, що об'єктом операцій, які є фінансовими послугами, виступають фінансові активи, перелік яких закріплено в п. 4 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» і наведено вище.

Третьою ознакою є те, що операції, які є фінансовими послугами, здійснюються в інтересах третіх осіб. Втім, не можна не погодитися з К. В. Масляєвою, яка зауважує, що, незважаючи на те, що фінансові послуги надаються в інтересах третіх осіб, не можна забувати також про інтереси суб'єктів господарювання, які надають такі послуги. При здійсненні фінансових операцій

необхідно дотримуватися інтересів усіх сторін. Такий баланс інтересів відповідає законам ринку і має бути врахований законодавцем при здійсненні регулювання ринку фінансових послуг.

Наступною характерною рисою є те, що відповідні операції є оплатними. Оплата може здійснюватися як за рахунок власних коштів суб'єкта, який надає фінансові послуги, так і за кошти осіб, в інтересах яких такі послуги надаються. Крім того, в окремих випадках фінансові послуги можуть також надаватися і за рахунок залучених від інших суб'єктів фінансових ресурсів.

Ще однією ознакою фінансових послуг є те, що у здійсненні операцій з фінансовими активами є фактично дві мети, а саме збереження дійсної вартості фінансових активів та/або отримання прибутку.

Останньою ознакою фінансових послуг є те, що обов'язковою ціллю будь-якої фінансової послуги є збереження реальної вартості фінансових активів» [87, с. 389]. Дійсно, без цього є неможливим і досягнення іншої цілі фінансових послуг, а саме: отримання прибутку. Вчена слушно наголошує, що вказані цілі фінансових послуг не можна розглядати як альтернативні, як це закріплено у визначенні, що надається в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Однак, в оновленій редакції зазначеного законодавчого акту фінансова послуга це операція або декілька операцій, пов'язаних однією правовою метою. Тобто, законодавець досить широко визначає мету здійснення (реалізації) фінансових послуг, з правозастосуванням принципу диспозитивності, адже мета може бути будь-яка, головна умова – в рамках закону.

К. В. Масляєва, з огляду на відсутність законодавчого визначення терміна «збереження реальної вартості фінансових активів», пропонує розуміти дану категорію як «обов'язковий результат діяльності суб'єктів надання фінансових послуг, який в умовах існуючого в державі індексу інфляції забезпечує постійну можливість здійснення адекватного обміну грошей на відповідну кількість товарів, робіт та послуг» [86, с. 5].

Важливою законодавчою ознакою фінансових послуг, яка вирізняє їх з-поміж інших, є те, що право на здійснення операцій з їх надання мають лише

фінансові установи та у випадках, прямо передбачених законом, фізичні особи-підприємці, що закріплено в ст. 5 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [123].

Також в спеціальному законодавчому акті визначено, що «Фінансовими установами є юридичні особи, які згідно з положеннями закону надають фінансові та інші послуги (операції), які пов'язані з наданням фінансових послуг, у прямо визначених законом випадках. Такі юридичні особи мають бути внесені до відповідного реєстру. До фінансових установ належать банки, ломбарди, кредитні спілки, лізингові та страхові компанії, довірчі товариства, інвестиційні фонди, установи накопичувального пенсійного забезпечення та інші. При цьому законодавцем прямо встановлено, що статусу фінансових установ не мають незалежні фінансові посередники, які згідно з Митним кодексом України надають послуги з видачі фінансових гарантій» [123].

Усі наведені вище властивості та характеристики притаманні електронним фінансовим послугам як особливому виду фінансових послуг. Разом з тим, їм властиві також інші ознаки, які вирізняють їх серед інших фінансових послуг. Такі особливості зумовлені, у першу чергу, використанням інформаційно-комунікаційних технологій у процесі надання цих послуг. Фактично, ці особливості зумовлені тим, що електронні фінансові послуги поєднують у собі одночасно ознаки фінансових послуг, наведені вище, та ознаки електронних послуг, які будуть розглянуті далі.

Найбільш повне законодавче визначення поняття електронних послуг, а також їх основні види закріплені в Податковому кодексі України, згідно з нормами якого під електронними послугами розуміються послуги, що постачаються автоматизовано, через мережу Інтернет, з використанням інформаційних технологій та здебільшого без втручання людини, у тому числі шляхом встановлення спеціальних застосунків чи додатків на смартфонах, планшетах, телевізійних приймачах чи інших цифрових пристроях [107].

При цьому законодавець відзначає, що не є електронними послугами операції з постачання товарів або послуг, які замовляються з використанням

інформаційних технологій, але фактично постачаються або надаються без їх використання, а також надання консультаційних послуг електронною поштою чи іншими подібними засобами зв'язку. Крім того, не є електронними послуги, до складу яких входять електронні послуги, навіть якщо їх вартість включена до вартості самої послуги [107].

Не можна не згадати також інші легальні визначення електронних послуг. Так, згідно з положеннями Закону України «Про електронні довірчі послуги», електронною є будь-яка послуга, яка надається через інформаційно-комунікаційну систему [134]. Згідно зі Стратегією розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 року № 386-р, електронною є послуга, «надана громадянам та організаціям в електронному вигляді за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій». Також було введено скорочену назву таких послуг – е-послуги [141].

Основною ознакою, яка вирізняє електронні фінансові послуги серед інших, є те, що вони надаються з використанням інформаційно-комунікаційних систем. Це означає, що інформація створюється, записується, передається та зберігається у цифровій формі за допомогою спеціальних засобів, які здатні зберігати, відтворювати та передавати інформацію. Згідно з положеннями Закону України «Про електронну комерцію», відповідні засоби можуть бути електронними, магнітними, електромагнітними, оптичними тощо [135].

Крім основної, до ознак електронних фінансових послуг відноситься те, що вони надаються дистанційно, безпосередньо та шляхом вчинення відповідних електронних правочинів. Наявність вказаних ознак електронних фінансових послуг зумовлена саме використанням інформаційно-комунікаційних систем та новітніх технологій на ринку фінансових послуг. Тому такі ознаки можна вважати похідними від основної.

Дистанційність надання електронних фінансових послуг означає, що споживач може отримати фінансову послугу, не відвідуючи ту чи іншу фінансову установу – банк, кредитну спілку, лізингову компанію, інвестиційний фонд, страхову компанію тощо. Споживач самостійно ознайомлюється з описом тієї чи

іншої послуги, умовами договору, який пропонує укласти суб'єкт господарювання, що надає фінансові послуги. Ознайомлення може здійснюватися з використанням інформаційно-комунікаційних систем, зокрема, через мережу Інтернет, шляхом направлення комерційних електронних повідомлень, за телефоном, за допомогою банківських автоматів або терміналів самообслуговування.

Таким чином, на думку Б. М. Криволапова, саме «споживач та постачальник – фінансова установа – особисто не контактують і з метою укладення та виконання договору використовують виключно дистанційні засоби обміну інформацією» [76, с. 304].

Саме завдяки можливості надавати електронні фінансові послуги дистанційно фінансові установи отримують значні переваги. Так, суттєво скорочуються витрати порівняно з наданням традиційних фінансових послуг, зникає необхідність розширювати приміщення, наймати нових працівників з метою обслуговування нових споживачів. Зниження собівартості таких послуг дозволяє фінансовим установам знизити їх ціну. Фінансові послуги стають доступними цілодобово, відпадає прив'язка до географічного розташування фінансової установи, економиться час на їх відвідування. Все це допомагає привабити нових споживачів.

Наступною ознакою електронних фінансових послуг є те, що вони надаються безпосередньо, прямо. Це означає, що споживач контактує безпосередньо з фінансовою установою і фактично самостійно здійснює всі дії, необхідні для укладання договору та отримання необхідної йому фінансової послуги. Таким чином, зникає так званий «посередник», яким при наданні традиційних фінансових послуг виступає працівник фінансової установи.

Згідно зі згаданою вище хвильовою концепцією Е. Тоффлера, «саме з переходом до інформаційного суспільства – Третьої Хвилі – пасивні споживачі стають активними «виробниками-споживачами», які самостійно здійснюють різноманітні банківські та інші фінансові операції без допомоги, наприклад, касирів чи інших працівників банку» [171, с. 240-241].

Ще однією ознакою, яка відрізняє електронні фінансові послуги від традиційних, є те, що вони надаються шляхом вчинення електронних правочинів. Такі правочини повинні відповідати не лише вимогам, які висуваються до договорів про надання фінансових послуг, а й вимогам до електронних договорів. Специфіку умов електронних договорів окреслено в Законі України «Про електронну комерцію». До таких умов, зокрема, належать технологія укладання договору, порядок створення й накладання електронних підписів сторонами договору, технічні засоби ідентифікації сторони, умови виготовлення та отримання паперових копій електронних документів тощо [135].

Фахівці до основних конкурентних переваг, які одержують суб'єкти господарювання завдяки участі в системах електронної комерції, визначають: «широкий доступ до комерційної інформації; скорочення термінів підготовки та реалізації угод на основі онлайн-переговорного процесу та електронного документообігу; розширення географії надання фінансових послуг; розширення можливостей вільного входу та виходу на ринок; збільшення обсягів надання фінансових послуг; оптимізація використання оборотних коштів учасників електронної комерції; підвищення рівня обслуговування споживачів; зменшення операційних витрат» [167, с. 129]. Завдяки цим та іншим перевагам електронної комерції суб'єкти господарювання здійснюють фінансові послуги в цифровому форматі в режимі онлайн, що є вельми зручним та доступним. Інші положення та проблемні аспекти щодо електронної комерції та її взаємозв'язку із електронними фінансовими послугами визначені в наступному розділі дисертаційного дослідження.

Саме «основна ознака електронних фінансових послуг – це існування в цифровому форматі. Так, у науковій літературі під електронними фінансовими послугами розуміють такі фінансові послуги, що надаються з використанням інформаційно-комунікаційних, комп'ютерних систем, електронних систем зв'язку та інших технологічних засобів, наприклад, через Інтернет, банківські автомати тощо» [177, с. 284]. Представляється, що зазначений підхід є вузьким, адже

виокремлює тільки форму зазначених послуг, не розкриваючи інші їх змістовні чинники.

Таким чином, на підставі дослідження понять фінансових та електронних послуг, характеристики їх основних ознак та ознак електронних фінансових послуг, враховуючи наробки науковців і наші власні висновки, можна сформулювати поняття електронної фінансової послуги.

Електронні фінансові послуги можна визначити як операції з фінансовими активами – грошовими коштами, цінними паперами, борговими зобов'язаннями і правами вимоги боргу, що не є цінними паперами, – які здійснюються в інтересах певних осіб задля отримання ними прибутку та/або збереження вартості фінансових активів шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем та інших технологічних засобів, зокрема, мережі Інтернет, банківських автоматів тощо.

Визначення даного поняття доцільно закріпити на законодавчому рівні у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», оскільки це допоможе уніфікувати його розуміння. Однакове розуміння суб'єктами правозастосування значення поняття «електронна фінансова послуга» дозволить до однакових правовідносин застосовувати ті ж самі правові норми, що відповідатиме принципу правової визначеності.

Внаслідок притаманності електронним фінансовим послугам описаних вище ознак, у науковій літературі, особливо зарубіжній, можна зустріти різні терміни, які використовуються для позначення досліджуваного виду фінансових послуг. Найпоширенішими серед них є «дистанційні фінансові послуги (distant financial services), що підкреслює можливість споживача отримати фінансову послугу без відвідування фінансової установи; прямі (безпосередні) фінансові послуги (direct financial services), що акцентує увагу на відсутності «посередника» – працівника фінансової установи – в процесі надання фінансової послуги» [213, с. 12].

Іноді спеціальні терміни не використовуються взагалі і застосовується описовий підхід до позначення досліджуваного поняття. Так, деякі науковці, коли

йдеться про електронні фінансові послуги, вказують на «фінансові послуги, що надаються з використанням інформаційно-комунікаційних систем». Уявляється, найбільш точним є саме термін «електронні фінансові послуги». Він є найпоширенішим у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Крім того, системний аналіз українського законодавства дозволяє зробити висновок, що саме даний термін найбільш вдало вписується в термінологію, яка склалася в рамках національної правової системи України. Проте це не виключає можливості використання інших термінів у якості синонімів [62, с. 544].

Разом з тим, використання різних термінів є допустимим в науковій літературі. Коли йдеться про законодавство, правозастосування – укладання договорів та контрактів, розгляд правових спорів, у тому числі в судах – варіативність термінології є недоречною. Учасники правовідносин мають однаково розуміти застосовувану термінологію, ті чи інші поняття мають позначатися однаковими термінами, щоб не допустити різного тлумачення норм законодавства, положень договорів, судових рішень тощо. У зв'язку з цим закріплення в законодавстві поняття «електронна фінансова послуга» дозволить уникнути термінологічних розбіжностей.

1.3. Теоретично-практичні підходи щодо різновидів електронних фінансових послуг

На сьогоднішній день існує чимало різноманітних електронних фінансових послуг, які можливо структурувати за різними підставами, або класифікувати. У загальному сенсі «під класифікацією мають на увазі впорядкування взаємозалежних та взаємозумовлених елементів системи й встановлення між ними зв'язків і залежностей. З економічної точки зору класифікація є засобом системного впорядкування елементів фінансових послуг як єдиного комплексу відповідних відносин» [10, с. 92]. Тобто, саме за допомогою класифікації можливо визначити господарсько-правову природу електронних фінансових послуг через господарські правовідносини, які опосередковують порядок та умови їх надання

та суб'єктів – їх надавачів, які є суб'єктами господарювання, та саме за цим критерієм відбувається їх градація на різновиди. В умовах інформаційного суспільства фінансові послуги залежно від форми їх надання можна розділити на два види:

- документально-паперові традиційні або класичні фінансові послуги;
- електронні фінансові послуги, які надаються шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем та інших технологічних засобів, зокрема, мережі Інтернет, банківських автоматів тощо.

Оскільки електронні фінансові послуги є видом фінансових послуг, а їм притаманні всі ознаки останніх, можна стверджувати, що види фінансових послуг є одночасно і видами електронних фінансових послуг. Різниця при цьому полягатиме в способі-формі їх надання.

У зв'язку з цим доцільно проаналізувати види фінансових послуг, які закріплені в законодавчих актах, а також які виділяються науковцями. Акцентуємо увагу на тому, що «взагалі класифікації можна застосовувати до електронних фінансових послуг. Також систему законодавства щодо електронних фінансових послуг можливо визначити як цифрове економічне законодавство» [231, с. 149].

У Генеральній угоді про торгівлю послугами наведено досить широкий перелік фінансових послуг, які об'єднано в дві великі групи залежно від їх виду: страхові і пов'язані з ними послуги та інші фінансові послуги, включаючи банківські. Так, фінансові послуги включають страхові послуги, банківські та інші фінансові послуги [26].

В Україні на законодавчому рівні закріплені різноманітні фінансові послуги, так, у ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» визначені торгівля валютними цінностями, залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення; фінансовий лізинг; надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту; надання гарантій тощо [123].

ПК України містить визначення торгівлі валютними цінностями, яка являє собою операції, що пов'язані з переходом права власності на національну валюту України, іноземну валюту, платіжні документи, інші цінні папери, банківські метали [107], тобто операції з купівлі, продажу та/або обміну валютних цінностей, які можуть здійснюватися у готівковій формі або безготівковій формі [124], які визначені в Законі України «Про валюту і валютні операції». У зазначеному акті також визначено залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення, що передбачає «залучення небанківською фінансовою установою фінансових активів на підставі письмового договору з особою, яка не є фінансовою установою, із зобов'язанням небанківської фінансової установи щодо наступного повернення таких коштів через визначений у договорі строк із виплатою вкладнику процентів». При цьому залученими коштами не вважаються кошти, отримані з державного та місцевих бюджетів юридичними особами публічного права, а також субординований борг [149]. Валютні операції є різновидами фінансових операцій, які також можуть за формою бути електронними.

Фінансовий лізинг за спеціальним законодавством представляє собою правовідносини, за якими лізингодавець зобов'язується на строк та за плату, визначені договором фінансового лізингу, передати лізингоодержувачу у володіння і користування майно як об'єкт фінансового лізингу, яке належить лізингодавцю на праві власності та набуте ним або за відсутності попередньої домовленості із лізингоодержувачем, або спеціально придбане лізингодавцем у продавця/постачальника відповідно до встановлених лізингоодержувачем умов та специфікацій, та яким властива хоч одна з ознак фінансового лізингу, встановлених Законом України «Про фінансовий лізинг» [128].

ПК України виокремлює надання коштів у позику, якою є грошові кошти, які надаються фінансовими установами (резидентами або нерезидентами, крім нерезидентів з офшорним статусом) позичальнику на визначений строк зі сплатою процентів та із зобов'язанням їх повернути [107]; до позики належить,

зокрема, надання фінансових кредитів, тобто коштів, що надаються у позику фізичній або юридичній особі під процент на певний визначений строк.

Надання гарантій за ГК України є засобами забезпечення виконання господарських зобов'язань у спосіб письмового підтвердження банком, іншою кредитною установою чи страховою організацією про задоволення вимог управненої сторони у розмірі повної грошової суми, зазначеної в такому підтвердженні, якщо зобов'язана сторона не виконає вказане в ньому зобов'язання чи настануть інші передбачені у підтвердженні умови [28].

Послуги у сфері страхування, яке є видом цивільно-правових відносин з захисту майнових інтересів юридичних та фізичних осіб у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування або нормами чинного законодавства України, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати юридичними та фізичними особами страхових платежів – внесків, премій – та доходів від розміщення коштів таких фондів [126].

За оновленим законодавством визначені діяльність у системі накопичувального пенсійного забезпечення; професійна діяльність на ринках капіталу є діяльністю товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю або акціонерних товариств з надання фінансових та інших послуг на ринках капіталу під час здійснення діяльності з торгівлі фінансовими інструментами, організації такої торгівлі, клірингової, депозитарної діяльності, діяльності з управління активами інституційних інвесторів, майном для здійснення операцій з нерухомістю та/або фінансування об'єктів будівництва, а також діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів [127].

Разом з тим, 30.06.2021 року було прийнято Закон України «Про платіжні послуги», у якому закріплено поняття та загальний порядок виконання платіжних операцій в Україні, встановлено перелік платіжних послуг, порядок їх надання, загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, врегульовано випуск та використання електронних та цифрових грошей. Крім того, ним вносяться зміни до ряду нормативно-правових актів, включаючи Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», зокрема,

замість переказу коштів було передбачено фінансові платіжні послуги [125]. Цікавим є визначення співвідношення фінансових та платіжних послуг, так, вчені зазначають, що платіжна послуга як вид діяльності на платіжному ринку втілюється в конкретну платіжну операцію і є дією її ініціатора й надавача, що цілком відповідає Директиві ЄС 2015/2366, яка визначає «платіжну операцію» як дію, ініційовану платником або отримувачем платежу, суть якої у внесенні, переказі або знятті коштів, незалежно від будь-яких пов'язаних із такою дією зобов'язань між такими платником та отримувачем (користувачами платіжних послуг) [120].

Легальне визначення платіжної операції в Законі про платіжні послуги також «свідомо «відриває» рух коштів (внесення, переказ, зняття) від правовідносин між платником та одержувачем, які є правовою підставою для такого руху коштів. Нова модель правового платіжного механізму, на наш погляд, включає: нормативне забезпечення цифрового платіжного ринку (в умовах застосування цифрової національної валюти і штучного інтелекту), зміну правовідносин платіжного ринку щодо відмови від монополії банків, оновлення правового статусу надавачів і користувачів платіжного ринку, неформальну увагу до споживачів послуг органів нагляду і захисту, формування правових вимог щодо форми і правил використання цифрових платіжних інструментів» [79, с. 49]. Представляється, що терміни «фінансова послуга» та «платіжна послуга» співвідносяться як ціле та частина, рід та вид, загальне та спеціальне, адже не всі фінансові послуги є платіжними, наприклад, можливо виділити інформаційно-фінансові послуги, посередницько-фінансові, які сприяють і планують їх реалізацію.

Попри таке широке нормативне регулювання загального та спеціального характеру, існують проблеми, а саме: «відсутність належних правових засад для повноцінного розвитку ринку фінансових послуг та недостатні державне регулювання та нагляд за діяльністю банківських і небанківських фінансових посередників, які запропоновано вирішити шляхом удосконалення правової бази для усунення асиметричного розвитку серед представників фінансового

посередництва з посиленням конкуренції, поміж яких створюватимуться передумови для подальшого розвитку РФП, та удосконаленням законодавчого та нормативного регулювання діяльності фінансових установ і механізму надання фінансових послуг, розмежування контролюючих функцій та функцій нагляду між НБУ, Нацкомфінпослуг і НКЦПФР» [4, с. 45]. Представляється, що зазначені послуги можуть бути в електронній формі, адже Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» містить положення щодо можливості НБУ створити спеціальну платформу для тестування інноваційних послуг, технологій та інструментів на ринках фінансових послуг. Подібне визначено і в Законі України «Про платіжні послуги», знову ж таки з покладанням відповідних повноважень на НБУ, але чітких специфічних законодавчих вимог до створення та існування такої платформи не визначено. Уявляється за доцільне, внести зміни до зазначених законодавчих актів щодо визначення чіткої структури, умов та порядку існування електронно-цифрового майданчика з метою надання численних фінансових послуг за принципом «єдиного вікна», тобто з можливістю авторизації та автентифікації.

Наведений вище перелік фінансових послуг є вичерпним. Якщо будь-якими іншими законами чи підзаконними нормативно-правовими актами буде передбачено надання інших фінансових послуг, вони обов'язково мають бути включені до переліку, закріпленого у ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», інакше їх надання буде заборонено.

На думку А. Й. Іванського, «до особливих ознак фінансових послуг варто віднести такі: 1) фінансова послуга надається виключним переліком суб'єктів, які, за законом, мають право надавати фінансові послуги на території України; 2) фінансова послуга надається внаслідок укладення договору між господарюючим суб'єктом – постачальником фінансової послуги (наприклад, банком, страховою організацією і т. д.) та споживачем послуги; 3) надання фінансової послуги пов'язано із правосуб'єктністю постачальника послуги, яку визначено законом (законами України «Про кредитні спілки», «Про страхування», «Про банки і

банківську діяльність» тощо); 4) результатом фінансової послуги є задоволення фінансових інтересів споживача, тобто особи, яка уклала договір про надання фінансової послуги; 5) надання фінансової послуги здійснюється за передбачену у договорі плату тощо» [50, с. 113].

Вирішення питання щодо того, чи є певна операція фінансовою послугою, належить до компетенції органів, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг. До них належать Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національний банк України, Антимонопольний комітет України та інші державні органи. Вказані органи щодо тих чи інших фінансових операцій можуть приймати рішення про те, що:

- операція, яка здійснюється на ринку фінансових послуг, належить до певного виду фінансових послуг, вказаних вище;
- операція є фінансовою послугою, що не входить до наведеного вище переліку, та заборонити надання такої послуги [123]. Зокрема, за даними НБУ та судової практики, не є фінансовими операції, що не мають документального підтвердження очевидної економічної доцільності (сенсу) та/або, якщо у банку немає документів (інформації) щодо реальних фінансових можливостей здійснення фінансових операцій клієнтів, або в разі невідповідності фінансових операцій клієнта наявним у банку документам (інформації) щодо фінансового стану та/або змісту діяльності (соціального статусу) клієнта [111].

Проблемою також є закріплення в законодавстві нечітких ознак ризикової діяльності, що створює для банків небезпечну правову невизначеність, коли банк не може заздалегідь встановити, чи є відповідна діяльність забороненою, чи повинен банк заздалегідь припинити її здійснення та заборонити її клієнтам. З іншого боку, така правова невизначеність невиправдано розширює підстави для НБУ для застосування заходів впливу до банків за будь-яку правомірну дію виключно на підставі суб'єктивних суджень. Також до заборонених фінансових послуг відноситься нездійснення банком достатніх заходів для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму [112]. Зокрема, перелік ризикової діяльності у сфері

фінансового моніторингу визначений абзацами 13, 14, 16 пункту 3.3 Положення № 346, а саме:

- проведення клієнтами банку фінансових операцій, що не мають документального підтвердження очевидної економічної доцільності (сенсу) та/або, якщо у банку немає документів (інформації) щодо реальних фінансових можливостей здійснення фінансових операцій клієнтів, або в разі невідповідності фінансових операцій клієнта наявним у банку документам (інформації) щодо фінансового стану та/або змісту діяльності (соціального статусу) клієнта;

- участь банку (надання банком послуг) у проведенні фінансових операцій, характер або наслідки яких дають підстави вважати, що вони можуть бути пов'язані з виведенням капіталів, легалізацією кримінальних доходів, конвертацією (переведенням) безготівкових коштів у готівку, здійсненням фіктивного підприємництва, уникненням оподаткування тощо (зокрема пов'язаних зі зняттям готівкових коштів, переказом коштів за кордон, купівлею-продажем цінних паперів, використанням рахунків осіб не за призначенням тощо);

- нездійснення банком достатніх заходів для запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму [150]. У Стратегії фінансового сектору України до 2025 року на кшталт вищезазначеного визначена мета: сприяти використанню новітніх іт-технологій регуляторами: а) впровадити комплексну інформаційну систему моніторингу фондового ринку; б) удосконалити порядок ведення державного реєстру фінансових установ та інших реєстрів; в) створити дата-центричну модель виявлення операцій, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом: розробити та впровадити аналіз моделей трансакцій для виявлення операцій, які мають ознаки таких, що здійснюються з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення на основі сучасних технологій; розробити моделі виявлення нетипових аномальних трансакцій для визначення потенційно нових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних

злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення; г) розробити та впровадити алгоритми виявлення фактів порушення строків надання суб'єктами первинного фінансового моніторингу інформації до держфінмоніторингу; г) впровадити систему онлайнмоніторингу операцій на фондовому ринку за допомогою програмно-технічних комплексів [168]. Вважається за доцільне визначити в Законі України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» фінансові послуги, які заборонені, у тому числі й ті, які надаються в електронному форматі.

У рамках даного дослідження значення мають не лише види фінансових послуг, закріплені в законодавстві, а й класифікація фінансових послуг, що пропонується науковцями. Так, при розгляді фінансової послуги як специфічної системи економічних відносин Є. Ф. Бобров вважає за «найдоцільніше представити для теорії і практики класифікацію на основі економічних критеріїв. Ці критерії розподіляються на дві групи. Перша група розкриває зміст фінансової послуги як економічного явища, друга – на функціональному аспекті. Класифікація фінансових послуг за їхнім економічним змістом може здійснюватися на підставі критерію трансформації коштів у грошовий капітал. З позиції фінансового права та економічного змісту фінансові послуги розподіляються на три групи: 1. Страхові послуги. 2. Банківські та інші фінансові операції (за винятком страхування). 3. Інвестиційні послуги (послуги на ринку цінних паперів)» [10, с. 92]. Є. П. Бондаренко вважає, що «фінансові послуги за своєю структурою різноманітні і можуть мати риси кредитних операцій, операцій оренди та страхування» [11, с. 6]. К. В. Масляєва в рамках свого дисертаційного дослідження, ґрунтуючись на порівняльно-правовому аналізі правочинів страхування, гарантії, поруки, управління майном, банківського вкладу, позики, кредиту, факторингу, яким притаманні законодавчо визначені ознаки фінансових послуг та які врегульовані нормами Цивільного кодексу України, пропонує «розподілити фінансові послуги на дві групи – абсолютні та відносні. До абсолютних вчена відносить ті фінансові послуги, які безумовно відповідають усім законодавчо визначеним характерним ознакам фінансової послуги, а саме:

спеціальний правовий статус суб'єкта господарювання, що надає послуги; грошовий характер дій такого суб'єкта; надання фінансової послуги на користь третьої особи; особлива ціль послуги; надання фінансової послуги в межах здійснення господарської діяльності та виключно на підставі договору. Абсолютними фінансовими послугами вчена вважає банківський вклад (депозит), кредит, гарантію, страхування та факторинг. Цивільні правочини, що не в кожному випадку можуть відповідати всім характерним ознакам фінансової послуги, вчена включає до складу відносних. Такими послугами вона вважає поруку, управління майном і позику» [86, с. 5-6]. Представляється, що за означеним підходом фінансові послуги носять суто економічний характер та для них характерно відповідне господарсько-правове забезпечення.

М. Дубина на підставі аналізу праць М. Д. Алексеєнка, А. В. Ярової [6, с. 14], О. В. Комісарчик [71, с. 436], Л. Ф. Романенка [155, с. 190] пропонує класифікувати фінансові послуги за «наступними класифікуючими ознаками:

- за спрямованістю на задоволення потреб клієнтів – прямі та супутні (допоміжні);
- за рівнем складності – стандартні та специфічні;
- за рівнем державного регулювання – ліцензовані та не ліцензовані;
- за місцем надання – безпосередні та дистанційні;
- залежно від категорії клієнтів – послуги, що надаються фізичним особам, послуги, що надаються юридичним особам, послуги, що надаються банківським установам;
- залежно від виду валюти, в якій здійснюється послуга – послуги, що надаються в національній валюті, та послуги, що надаються в іноземній валюті;
- залежно від форми отриманого доходу від реалізованої послуги – з отриманням комісійної винагороди та з отриманням відсотків;
- у залежності від відображення у структурі балансу банку – балансові та позабалансові;
- у залежності від особливостей суб'єкта, що надає послуги, – банківські та надані не банківськими фінансовими установами;

- залежно від економічної суті – кредитні, депозитні, страхові, інвестиційні, обмінні;

- за рівнем платності – безкоштовні та платні» [40, с. 134].

Відзначимо, що поділ фінансових послуг на безкоштовні та платні вбачається досить спірним, оскільки науковці, серед яких Б. Денисенко, І. В. Солошкіна, Н. Дроздова і власне сам М. Дубина, думку яких поділяє і автор, серед ознак фінансових послуг виділяють їх платність. У зв'язку з цим виділення безоплатних фінансових послуг як окремого їх виду, на думку автора, є некоректним.

Крім того, неповною, на думку автора, є запропонована М. Дубиною «класифікація фінансових послуг залежно від виду валюти, в якій здійснюється послуга, оскільки автором фактично не враховано операції з платіжними документами, іншими цінними паперами, банківськими металами. Представляється за можливе класифікувати електронні фінансові послуги в залежності від: 1) особи-надавача – банківські та небанківські; 2) часового формату – разові та ті, які надаються постійно; 3) особи-отримувача (споживача) – ті, які надаються фізичним особам, ті, які надаються юридичним особам та змішані; 4) критерію платності – оплатні та безоплатні; 5) економічної спрямованості – страхові, кредитні, інвестиційні, депозитні тощо; 6) різновиду валюти – ті, які надатися у вітчизняній валюті, ті, які надаються в іноземній валюті та змішані; 7) просторового фактору – міжнародні, національні та змішані.

Досліджені вище види фінансових послуг, як зауважено раніше, є одночасно і видами електронних фінансових послуг. Разом з тим, у науковій літературі, коли йдеться про види власне електронних, а не будь-яких фінансових послуг, прийнято виділяти їх окремі види, серед основних з яких є такі.

Першим видом електронних фінансових послуг є електронний банкінг. Він передбачає надання банківських послуг за допомогою традиційних електронних засобів, таких як телефон або автоматичні касові апарати, а також за допомогою Інтернету, розповсюдження якого спричинило появу нової назви для даного виду послуг – Інтернет-банкінг» [233, р. 278]. Разом з тим, використання термінів

електронний банкінг та Інтернет-банкінг у якості синонімів, видається, є не цілком коректним, адже Інтернет-банкінг є одним з видів електронного банкінгу, а тому більш вузьким поняттям.

Основою для виникнення та розповсюдження електронного банкінгу стали технології, які дозволили здійснювати віддалене банківське обслуговування. В. Л. Плєскач: «до банківських електронних послуг відносять такі види, як телефонний банкінг, комп'ютерний банкінг, відеобанкінг, цифровий телевізійний банкінг, Інтернет-банкінг, мобільний банкінг» [104, с. 104].

Як відзначає вчений «першим дистанційним банкінгом був телефонний, основними перевагами якого були простота використання та доступність, а недоліком – обмеженість видів послуг, що надаються. Уявляється, що телефонний банкінг виник майже одночасно із банківським, адже саме авторизація клієнтів – споживачів фінансових послуг сталася шляхом прив'язки до власного номеру телефону.

Далі з'явився комп'ютерний банкінг. Це наступний етап розвитку дистанційного банківського обслуговування. При такій формі банкінгу комп'ютер клієнта, на який встановлювалося спеціальне програмне забезпечення, приєднувався до банківської мережі. Це дозволяло йому працювати зі своїм рахунком та самостійно здійснювати банківські операції. Перевагою такого виду банкінгу стало істотне розширення переліку послуг, що надаються, проте були і недоліки, а саме: необхідність встановлювати спеціальне програмне забезпечення та виділена лінія зв'язку, щоб приєднатися до мережі банку.

З розвитком інформаційних технологій з'явився відеобанкінг, який дозволяв здійснювати інтерактивне спілкування споживача з працівниками банку» [104, с. 104-105]. Саме «комп'ютерний банкінг і відеобанкінг сприяв появі системи “клієнт-банк”, яка має ряд інших можливостей, які, зокрема, дозволяють:

- проводити безготівкові платежі, не відвідуючи банківської установи, з робочого місця в офісі, обладнаного персональним комп'ютером із встановленим необхідним програмним забезпеченням;

- оперативно відстежувати наявні грошові кошти на поточному рахунку та контролювати їх рух;

- отримувати виписки з поточного рахунку, а також дані щоденних офіційних курсів НБУ;

- вести довідник своїх контрагентів за платежами та довідник призначення платежу, що дозволяє швидше формувати платіжні документи. При цьому, зникає необхідність заносити інформацію до кожного документа – готовий шаблон переноситься до платіжного документа з довідників;

- робити архівні копії оброблених документів та переглядати документи з архіву;

- обмінюватися з банком нерегламентованими повідомленнями та завантажувати файли, передані банком, а також передавати власні файли; отримувати від обслуговуючого банку повідомлення про нові банківські послуги, поточні відсоткові ставки за кредитами та депозитами, а також іншу інформацію.

Клієнт також може звернутися до банку в будь-який момент часу, що забезпечує динамічність обміну інформацією між клієнтом і банком. За спостереженнями спеціалістів, активне підприємство звертається в банк до 15 разів протягом операційного дня, на що витрачається до трьох годин робочого часу» [26].

Отже, система “клієнт-банк” дозволяє зекономити як час клієнта, так і його гроші. Крім того, використання системи “клієнт-банк” дозволяє «певною мірою абстрагуватися від чинника територіальної близькості при виборі банку. Замість цього увагу можна зосередити на більш важливих параметрах банківських установ, таких як надійність, прибутковість, наявність послуг, які цікавлять, їх якість, вартість та ін. Безперечно, головною перевагою системи “клієнт-банк” є те, що вона дозволяє клієнту здійснювати розрахункові операції та контролювати стан рахунку зі свого офісу» [2, с. 711]. Представляється, що застосування до порядку надання фінансових послуг систем «клієнт-банк», 2клієнт-Інтернет-банк2, «телефонний банкін»", дозволить банкам ефективніше проводити клієнтські платежі, зменшить собівартість даних послуг за рахунок зменшення

працемісткості, а також підвищить їх надійність, оскільки заповнення платіжного доручення в електронній формі значно зменшує кількість помилок. Нагальною проблемою є сучасний і надійний захист всіх етапів проведення електронних фінансових послуг.

При цьому слід зауважити, що не слід вважати електронними фінансовими послугами і відповідно електронним банкінгом ті послуги, які надаються з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, але за участі працівника банку. Наприклад, коли споживач отримує банківські послуги, не відвідуючи банку, а дистанційно зв'язується з працівником банку через відеозв'язок чи за телефоном, такій послугі притаманні окремі ознаки електронної, проте вона не є такою. В силу положень Податкового кодексу України електронними є послуги, які надаються автоматизовано та здебільшого без втручання людини.

У зв'язку з наведеним, не можна погодитися з В. Л. Плєскачем, який відносить «телефонний банкінг в його класичному розумінні та відеобанкінг до видів електронного банкінгу та відповідно до видів електронних фінансових послуг, оскільки при цьому споживач отримує такі послуги за участі працівника банку, спілкуючись з ним за телефоном або через відеозв'язок. У випадку, якщо телефонний банкінг передбачає спілкування споживача виключно з автовідповідачем та отримання послуги шляхом натискання цифр на клавіатурі телефону без контактування з працівниками банку, такий телефонний банкінг є електронною фінансовою послугою.

Наступним видом електронного банкінгу, який виділяє вчений, є цифровий телевізійний банкінг. Банківські послуги надаються з використанням телевізора, який перетворюється в мультимедійний телекомунікаційний центр за допомогою спеціальної приставки та цифрових каналів» [104, с. 105]. Втім, виділення цифрового телевізійного банкінгу в окремий вид послуг вбачається недоцільним, оскільки фактично такі послуги є аналогічними до Інтернет-банкінгу. Відмінність полягає лише в самому пристрої, з якого здійснюється вихід до мережі Інтернет.

Інтернет-банкінг являє собою «управління банківськими рахунками та отримання банківських послуг через мережу Інтернет у режимі online у будь-який час та з будь-якого комп'ютера чи іншого пристрою, який забезпечує вихід до мережі Інтернет. Інтернет-банкінг дозволяє працювати з усіма типами фінансових документів. При цьому зручність для споживачів обумовлена, в першу чергу, відсутністю необхідності встановлювати спеціалізоване програмне забезпечення» Мобільний банкінг є видом електронного банкінгу, за якого управління банківськими рахунками та отримання банківських послуг здійснюється за допомогою мобільного телефону. У такий спосіб споживач отримує інформацію про стан рахунків, рух коштів за ними, здійснює платежі, отримує інші фінансові послуги» [38, с. 106]. Відзначимо, що з набранням чинності Законом України «Про платіжні послуги» перевірка стану рахунку не буде відноситися до фінансових послуг. На даний момент спостерігається виразна тенденція превалювання мобільного банкінгу та Інтернет-банкінгу.

Перспективним «в світі та для України є технологія віртуальних інтернет-банків (необанки), які за функціональними можливостями не поступаються традиційним банківським структурам і в той же час дають змогу банку економити на витратах за відсутності відділень. Станом на вересень 2022 р. у світі налічується 281 необанк, у тому числі Необанки для бізнесу (Biz) та Необанки для підлітків (Teens)» [226]. Щодо України, то на сьогодні в Україні розвиваються та функціонують такі необанки як O.Bank, A-Банк, TodoBank, Izibank, Sportbank, Monobank. Окремі банки мають власні онлайн-платформи, а саме: Ощад 24/7, Приват 24, iPUMB, UniCredit Online. При цьому, на думку О. Г. Єсіної, «є певні ризики щодо діяльності необанків, а саме: потенційний ризик для надходження капіталу, який виникає внаслідок нерациональних управлінських рішень, що призводить до зниження показників рентабельності банків; ризик недотримання правил конфіденційності даних, недотримання законодавства, стандартів. Може виникнути в разі появи великих обсягів інформації та використання аутсорсингу. Ключове завдання банків полягає в контролі за операціями, які відбуваються за їх межами, та управлінні ризиками. Якщо FinTech-компанії виступають

постачальниками послуг, банкам необхідно виявляти більшу обачливість у виконанні контрактів та забезпечувати безпеку банку та клієнтів. Ризик відбувається частково через залежність банків від програмного забезпечення, інформаційних технологій, а також у тому, що ініціатори цих нападів цікавляться не тільки діями банків, але й конфіденційними даними про клієнтів»» [47]. Тобто, необанки існують виключно у цифровому просторі та повинні дбати про безпеку електронних фінансових операцій та всю інформацію, яка із ними пов'язана.

Фахівці до переваг необанків відносять «низькі витрати: більшість продуктів і послуг не мають щомісячної плати за обслуговування і, як правило, коштують менше, ніж у традиційних закладах; зручність: для технічно розумних людей необанки пропонують усі банківські послуги в одному додатку + можливість управляти фінансами в будь-який час дня і ночі за умови, що у користувача є смартфон з підключенням до Інтернету; швидкий час обробки: немає необхідності чекати доставки карти тиждень поштою; можна за кілька хвилин відкрити рахунок і відразу почати користуватися послугою (кредит, оплата, консультація). Проблеми функціонування: технічна складова: щоб користуватися необанком, клієнт повинен мати телефон, вихід в Інтернет і в цілому відчувати себе комфортно при використанні технологій; менше правил: це веде до більшого ризику, коли справа доходить до суперечок, менше державної підтримки порівняно з традиційними банками; немає фізичного представництва, якщо клієнт вважає за краще особисто поговорити з представником» [223]. Представляється, що переваги необанків щодо порядку надання електронних фінансових операцій переважають над їх ризиками, які притаманні й «фізично» існуючим банкам та іншим фінансовим установам. Вважається за доцільне визначити в законодавстві правовий статус необанку як різновиду віртуального банку, який діє виключно в цифровому просторі, шляхом надання різноманітних фінансово-банківських послуг розрахунково-платіжного характеру з метою отримання прибутку.

Другим видом електронних фінансових послуг є електронні платежі, які є способом здійснення операцій або оплати за товари і послуги через електронне середовище та без використання готівки або чеків.

І. П. Ситник та Я. В. Микитенко, з посиланням на дані Національного банку України, відзначають, що «на території України платежі здійснюються через карткові платіжні системи, такі як «VISA», «Master Card», «Простір», а також через систему електронних платежів Національного банку України» [160, с. 224].

Так, Національним банком України було створено систему електронних платежів, за допомогою якої здійснюються розрахунки банків та їх клієнтів у межах України. Правові основи функціонування платіжних систем, загальний порядок здійснення переказу коштів на території України встановлено нині чинним Законом України «Про платіжні послуги». Система електронних платежів, згідно з положеннями вказаного Закону, є державною системою міжбанківських розрахунків. Розрахунковим банком та платіжною організацією при цьому виступає Національний банк України [125].

Організаційна структура системи електронних платежів, умови участі в ній, порядок здійснення розрахунків та управління ризиками інші питання щодо функціонування системи електронних платежів врегульовані Правилами системи електронних платежів Національного банку України, затвердженими рішенням Ради Платіжної організації системи електронних платежів Національного банку України, протокол від 13.07.2017 року № 1 [118].

На думку вчених, «основними задачами системи електронних платежів є задоволення потреб економіки, яка постійно реформується та змінюється; покращення кредитно-монетарної політики Національного банку України внаслідок отримання оперативних та чітких даних про рух грошових коштів та стан рахунків; зменшення часу, потрібного на здійснення міжбанківських розрахунків; пришвидшення обігу грошових коштів; вдосконалення безпеки міжбанківських розрахунків; підвищення рівня обліку та контролю» [3, с. 71].

Разом з тим, «у перспективі вагоме значення має модернізація системи електронних платежів для забезпечення її стабільності та надійності, приведення

у відповідність до міжнародних стандартів, підвищення її пропускну́ї спроможності та ефективності» [46]. Також, «одним із напрямком зазначеної модернізації є застосування концепції відкритого банкінгу (Openbanking), яка в Україні перебуває на стадії розробки НБУ та який її визначає як структурований і безпечний обмін даними між надавачами платіжних послуг та технологічним оператором платіжних послуг через відкриті API. Відкриті API (Application Programming Interface, далі – API) – прикладні програмні інтерфейси, що ґрунтуються на загальних стандартах та забезпечують обмін даними між надавачами платіжних послуг, технологічними операторами платіжних послуг. Поділяються на базові та комерційні» [72].

У літературі під терміном «open banking» визначають банківську практику, при якій пропонується відкритий доступ до банківських послуг, транзакцій та інших фінансових даних. По суті, це означає відкриття інтерфейсів банку, а в цілісному контексті – партнерське, мережеве співробітництво учасників екосистем. Тенденція до відкритого банкінгу спонукає банки надавати третім особам (FinTech-компаніям, маркетплейсам, e-commerce, IT-компаніям, інформаційним платформам, іншим банкам) доступ до даних про клієнтів і транзакції через відповідні інтерфейси (API, Application Programming Interface). Використовуючи ці дані, компанії можуть надавати клієнту нові фінтех-продукти та сервіси, формувати для нього персональні вигідні пропозиції. І, навпаки, банки можуть інтегрувати сторонніх постачальників у свій асортимент продуктів («front end») через API і пропонувати своїм клієнтам додаткові послуги» [35, с. 113].

Саме «концепція open-банкінгу забезпечує обмін фінансовими даними між банками, постачальниками фінансових послуг і кінцевими клієнтами і сприяє формуванню цифрових екосистем і платформ. Для банків економіка платформ пропонує можливість компенсувати частину процентного доходу, що знижується, більш високими комісійними доходами, наприклад, за рахунок поповнення рахунку власної кредитної карти клієнта в Raupal. Ще однією причиною концепції відкритого банкінгу є низькі бар'єри для переходу до іншого постачальника цифрових послуг. Це приводить до того, що клієнти можуть дуже легко перейти

до нових провайдерів, якщо їх рішення виявиться для них привабливішим. Можна припустити, що дрібніші банки в довгостроковій перспективі втратять клієнтів без відповідної співпраці. За допомогою відкритого банкінгу кредитна організація може також пропонувати послуги, що виходять за рамки звичайних банківських послуг. Таким чином, клієнти отримують переваги індивідуалізації і можуть вибрати бажану комбінацію послуг, наприклад, отримання кредитів, інвестиції або варіанти оплати» [210, с. 10]. Тобто, в Україні зазначена концепція «не має відповідного спеціального нормативного забезпечення, а можливість її функціонування декларативно визначена в Законі України «Про платіжні послуги». Можливо корисним у цьому сенсі буде запозичення положень другої директиви ЄС про платіжні сервіси – Payment Services Directive (PSD2)» [222]. Вона регулює європейський ринок онлайн-платежів і онлайн-банкінгу – види діяльності. Також Директива встановлює єдині правила для платежів та переказів в Європейський Союз і Європейську економічну зону та всередині них. Цим вона забезпечує чесну конкуренцію між фінансовими організаціями та зрозумілі правила для споживачів послуг.

Розкриваючи сутність електронних платежів, за допомогою яких здійснюються електронні фінансові послуги, не можна не згадати категорію «електронні гроші». За Законом України «Про платіжні послуги», електронними грошима є «одиниці вартості, які зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій, які приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж їх емітент, та є грошовим зобов'язанням такого емітента електронних грошей» [125].

Також Законом введено термін цифрові гроші як вид грошових коштів у безготівковій формі. Відмінність цифрових грошей полягає в тому, що вони являють собою електронну форму грошової одиниці України. Емітентом цифрових грошей є лише Національний банк України [125]. Привабливим для цифрових розрахункових та інших операцій є використання криптовалюти, адже, як слушно зазначається в літературі, «держава не може не враховувати основних переваг криптовалюти для її набувачів: децентралізацію, закритість і свободу

здійснення транзакцій без участі банків, певну відірваність від реальної економіки. Криптовалюта є досить дешевим для зберігання, зручним, сприятливим до конфіденційності і технологічним способом здійснення платіжних операцій у глобальному масштабі, що значною мірою зумовлює перспективність її використання для обігових операцій та інвестування» [108, с. 21]. Більшість практичних публікацій називає криптовалюту цифровими грошима. Наприклад, Investopedia визначає, що «крипто валюта – це цифрова або віртуальна валюта, захищена криптографією, через що її майже неможливо підробити або подвійно витратити. Багато криптовалют є децентралізованими мережами, заснованими на технології блокчейн – розподіленому реєстрі, керованому різномірною мережею комп'ютерів» [207]. В іншому випадку пояснюється, що «криптовалюта – це цифрова валюта, яка є альтернативною формою оплати, створеною за допомогою алгоритмів шифрування» [234, р. 13]. Представляється, що дійсно криптовалюта є альтернативним засобом платежу, але визначальною її ознакою є існування та обіг виключно у цифровому просторі з метою здійснення численних електронних фінансових послуг.

Третім видом електронних фінансових послуг є електронне страхування. Електронне страхування являє собою процес встановлення договірних відносин між страховиком та страхувальником за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. За допомогою такого страхування договір страхування укладається дистанційно, наприклад, безпосередньо на офіційному сайті страхової компанії, де можна обрати страховий продукт, розрахувати страхову суму, визначити перелік страхових випадків та інші умови договору, придбати страховий поліс, отримати страхові премії [61, с. 133], [104, с. 108].

Поряд з терміном електронне страхування часто вживається також термін Інтернет-страхування. Вбачається, що їх можна використовувати у якості синонімів, оскільки надання електронних послуг страхування в інші способи, аніж за допомогою Інтернету, не практикується, адже укладання договору страхування вимагає від споживача надання значної кількості інформації.

При Інтернет-страхуванні вся взаємодія клієнта зі страховою компанією, яка необхідна при укладанні договору страхування та його обслуговування, відбувається за допомогою Інтернету [110, с. 138]

Серед переваг електронного страхування можна відзначити «спрощення процедури страхування, можливість отримувати онлайн інформацію про стан страхового обслуговування, гнучкість у виборі страховиків та видів страхування» [104, с. 110-111].

Протягом тривалого часу однією з основних перешкод розвитку електронного страхування в Україні була відсутність в обігу електронного страхового полісу, на що слушно звертали увагу Н. В. Приказюк Н. В. та М. О. Акатьєва [119, с. 219]. У Міждисциплінарному словнику зі страхування та ризик-менеджменту наводиться визначення електронного страхового полісу як виду страхового полісу в електронному вигляді, що має таку ж юридичну силу, як і звичайний паперовий екземпляр страхового полісу або договір страхування [99, с. 369].

В Україні з 07.02.2018 року з'явилася можливість укладати договори обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів в електронній формі. Загалом за весь період роботи системи «електронний поліс» (з лютого 2018 р.) страховиками ОСЦПВ укладено понад 1,3 млн шт. електронних договорів та отримано понад 1,03 млрд грн страхових премій. Водночас щоквартальна динаміка зростання кількості електронних договорів протягом 2019 року склала 30—70 %. Лідерами за кількістю укладених електронних договорів за весь період існування системи є: - "ПЗУ Україна" (212,2 тис. договорів, 184,1 млн грн страхових платежів); - "КНЯЖА ВІСННА ІНШУРАНС ГРУП" (190,5 тис. договорів, 116,6 млн грн страхових платежів); - "ВУСО" (183,7 тис. договорів, 132,3 млн грн страхових платежів). На сьогодні електронні договори ОСЦПВ укладають 44 страхові компанії. При цьому частка ТОП-10 страховиків складає 71,4 % від загальної кількості укладених електронних договорів, ТОП-20 – 91,5 % Важливо відмітити, що така форма договору страхування має ряд переваг. Зокрема повністю

нівелюються проблеми виготовлення, зберігання, обліку та інвентаризації бланків полісів, використання полісів компаній, діяльність яких припинена. Проте головною перевагою є наближення страхування до споживача, бо страхувальник отримує можливість, не виходячи з дому, без посередників, через Інтернет, від початку до кінця укласти договір страхування. Поряд із зазначеним впровадження електронного полісу забезпечило можливість технологічного контролю за наявністю та чинністю страхового забезпечення транспортного засобу, який рухається в межах України, сприяє підвищенню якості страхових послуг до європейського рівня [117]. Проте за своєю правовою сутністю електронний страховий поліс і є внутрішньою формою договору страхування в електронній формі. Втім, така опція передбачена лише для внутрішніх договорів, що діють на території України.

Відповідні зміни було внесено Розпорядженням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, від 31.08.2017 року № 3631 «Про затвердження Змін до Положення про особливості укладання договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [152].

Саме «реалізація електронного страхування здійснюється через Інтернет-офіси страховиків, які дозволяють скоротити операційні витрати на 10-30 %. При цьому існує фактично два можливих способи страхування з використанням Інтернет-офісів: онлайн та офлайн» [5, с. 155-156].

У першому випадку укладання договору страхування відбувається без участі представника страхової компанії. У другому випадку споживач лише отримує інформацію про страхові послуги та консультації онлайн, а власне укладання договору здійснюється в традиційний спосіб у паперовому вигляді. Зауважимо, що «у такому разі мова про електронне страхування не йде, і споживачу надається традиційна, а не електронна фінансова послуга. При цьому доцільно проаналізувати статистику Нацкомфінпослуг, відповідно до якої за перше півріччя 2019 року було одержано 2537 скарг на роботу, зокрема, страховиків. Звернення надходили від фізичних та юридичних осіб, включно з

народними депутатами, Кабінетом Міністрів України, Адміністрацію Президента, парламентськими комітетами, міністерствами і відомствами. Питання, з якими звернулися скаржники, стосувалися насамперед дотримання законодавства у сфері страхових послуг, тобто захисту прав та законних інтересів споживачів. Найчастіше страхувальники скаржилися на: порушення термінів виплати або зменшення суми страхового відшкодування; відмову у виплаті пені за несвоєчасне страхове відшкодування; безпідставну відмову страхової компанії у виплаті; незгоду страхувальника щодо визначення розміру відшкодування витрат, пов'язаних з пошкодженням транспортного засобу. Наведене доводить достатню ефективність роботи Нацкомфінпослуг в частині захисту прав та законних інтересів споживачів ринку небанківських фінансових послуг шляхом реагування Уповноваженим органом на скарги споживачів. Натомість вказані факти актуалізують питання перспективи захисту прав та законних інтересів страхувальників як споживачів небанківських фінансових послуг після 1 липня 2020 року, при передачі повноваження у сфері нагляду до Національного Банку України і можливість адміністративного (процедурного) врегулювання спірних відносин при «посередництві» державного регулятора шляхом діджиталізації означених процесів» [96, с. 202].

Четвертим видом електронних фінансових послуг є електронна торгівля, яка є одним із способів торгівлі цінними паперами, іноземною валютою або фінансовими деривативами в електронному вигляді. Також розрізняють «електронну торгівлю в широкому значенні, коли вона включає передачу будь-яких товарів, інформації або надання послуг, що здійснюються дистанційно за допомогою електронних засобів» [233, р. 12]. Проте в рамках даного дослідження електронна торгівля розглядається саме у вузькому значенні, оскільки в широкому вона не є фінансовою послугою, а є саме сферою їх практичної реалізації.

У науковій літературі для позначення електронної торгівлі можна зустріти також терміни онлайн-трейдинг, Інтернет-трейдинг, онлайн-брокеридж, прямий

електронний доступ [53, с. 2], які можна вживати у якості синонімів, проте вони мають певні відмінності.

На думку фахівців, «Інтернет-трейдинг або онлайн-трейдинг є сучасною технологією укладання договорів щодо цінних паперів, яка дозволяє брокерам здійснювати автоматичне обслуговування необмеженої кількості клієнтів у спосіб направлення даних про їхні заявки безпосередньо до торговельної системи біржі» [53, с. 3]. Як слушно відзначають Т. Д. Косова та О. В. Ярошевська, «запровадження можливості здійснення доступу до торгової системи за допомогою мобільних пристроїв, а не тільки через стаціонарні комп'ютери, є на сьогодні найбільш перспективним напрямком подальшого розвитку електронної торгівлі» [74, с. 8].

Інші визначають: «Онлайн-брокеридж є послугою, яка надається торговцем як професійним учасником ринку цінних паперів, а не самою біржею. Прямий електронний доступ (direct market access – DMA), під яким мається на увазі доступ до біржових торгів, схожий на Інтернет-трейдинг. Відмінність полягає у технології надання послуги – через високошвидкісний електронний канал, так званий шлюз» [53, с. 3].

П'ятим видом електронних фінансових послуг є електронне залучення коштів, яке полягає «в збиранні коштів, зокрема, для благодійних цілей, з використанням інформаційно-комунікаційних систем» [233, р. 11]. Саме «прикладом електронного залучення коштів вважається краудфандинг, під яким розуміють колективну співпрацю людей, які, діючи добровільно, об'єднують свої грошові кошти чи інші матеріальні ресурси з метою надання підтримки іншим фізичним або юридичним особами. При цьому, як правило, використовується мережа Інтернет. Краудфандинг може бути спрямований на благодійність, підтримку політичних кампаній, фінансування стартапів та малого бізнесу тощо» [51, с. 35].

Втім, «оскільки краудфандинг чи безповоротне залучення коштів не включено до переліку фінансових послуг, закріпленого у ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»,

питання щодо того, чи можна їх вважати такими, є спірним, хоч науковці, зокрема Х. Ван, і відносять електронне залучення коштів до видів електронних фінансових послуг. Разом з тим, електронне залучення коштів, на думку автора, можна вважати фінансовими операціями, а не окремим видом електронних фінансових коштів. Варто відзначити, що подальший прогрес у сфері науки та техніки зумовить появу нових видів електронних фінансових послуг та подальше поширення вже існуючих серед споживачів» [61, с. 133].

Таким чином, електронні фінансові послуги можна розподілити як на види, які притаманні всім фінансовим послугам взагалі, так і на ті, які можна виділити лише серед самих електронних фінансових послуг. Такими видами є електронний банкінг, електронні платежі, електронне страхування, електронна торгівля та електронне залучення коштів. При цьому слід зауважити, що наведений перелік не є вичерпним, і з подальшим розвитком інформаційних технологій може бути розширений.

Новітні електронні фінансові послуги передбачені і в контексті імплементації норм ЄС до чинного законодавства України, наприклад, Стратегія фінансового сектору України до 2025 року, яку затвердили регулятори фінансового ринку і метою якої є забезпечення подальшого реформування та розвитку фінансового сектору України відповідно до провідних міжнародних практик та імплементації заходів, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС та іншими міжнародними зобов'язаннями України, за Стратегічним напрямом: V. Інноваційний розвиток, містить стратегічну ціль 2: Забезпечення розвитку ринку FinTech, цифрових технологій та платформ регуляторів, відповідно до якої у якості основних заходів передбачено: 1) забезпечення розвитку цифрових технологій, комп'ютерного проектування, аналізу big data, blockchain, автоматизації, роботизації і використання штучного інтелекту: а) провести дослідження, аналіз моделей (схем реалізації) працюючих фінансових інкубаторів та акселераторів; б) розробити, затвердити та реалізувати на державному рівні програми фінансування (інкубатори) для розвитку інвестиційних стартапів, направлених на залучення інвестицій в економіку; в) створити та впровадити в

промислову експлуатацію іт-платформи для споживачів фінансових послуг з метою запровадження ефективних іт-механізмів для регулювання за ринковою поведінкою та захисту прав споживачів фінансових послуг; г) розробити та впровадити уніфіковані бази даних, правила захисту інформації, порядок обміну інформацією між базами даних інформації, у тому числі через API; г) створити платформу для аналізу ризиків на базі операцій, які здійснюються через банківські системи НБУ та аналізу інформації в інформаційному просторі; д) створити регуляторні та технічні «пісочниці» (sandbox);

стимулювання впровадження інноваційних технологій у комплаєнс: а) визначити перелік потенційних користувачів серед учасників фінансового ринку, перелік інформації та процес обміну інформацією між учасниками; б) створити сприятливе середовище для стимулювання впровадження інноваційних технологій в комплаєнсі: запровадити комунікаційні засади взаємодії між учасниками фінансового ринку, регтек-компаніями та регуляторами (конференції, круглі столи) щодо оцінки впливу впровадження регуляторних технологій на ринок; впровадити кращі світові практики рішень регтек-компаній та використання їх учасниками фінансового ринку; в) визначити технологію, за допомогою якої забезпечуватиметься функціонування єдиної платформи; г) визначити правове поле функціонування єдиної платформи та обміну інформацією між суб'єктами такої системи та за необхідності підготувати зміни до законодавства та нормативно-правових актів [168].

Для України сучасно-необхідним є розробка та прийняття нормативних положень щодо забезпечення розвитку ринку FinTech, цифрових технологій і платформ регуляторів, які насправлені на забезпечення розвитку цифрових технологій, комп'ютерного проєктування, аналізу big data, blockchain, автоматизації, роботизації і використання штучного інтелекту та визначити шляхи до стимулювання впровадження інноваційних технологій в комплаєнсі шляхом запровадження комунікаційних засад взаємодії між учасниками фінансового ринку, регтек-компаніями та регуляторами (конференції, круглі столи тощо.)

Висновки до Розділу 1.

Дослідження теоретичних, соціальних та міжнародно-правових аспектів інформаційного суспільства та інформатизації як чинників ринку фінансових послуг у сфері господарювання та поняття і різновиди електронних фінансових послуг уможливило формулювання низки висновків, які розширюють їх змістовну характеристику.

Інформаційне суспільство – це концепція, яка заснована на інформаційно-комунікаційних технологіях суспільства, що приходить на зміну індустріальному, в якій інформація та знання є одними з головних продуктів виробництва, а саме: обґрунтовано, що воно є громадянським, демократичним, економічно-розвинутим, правовим та соціальним суспільством.

Інформаційне суспільство – це складне, комплексне явище, якому притаманні такі взаємопов'язані характеристики, а саме: технологічна, яка передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій в усіх сферах суспільного та державного життя, і особливо в економічній та фінансовій сферах; соціальна, згідно з якою важливою детермінантою підвищення рівня життя виступають саме інформаційно-комунікаційні технології; економічна, за якої інформація є важливим (або навіть превалюючим) ресурсом та політична, відповідно до якої інформаційно-комунікаційні технології, їх розвиток та вдосконалення надають ширші можливості для розповсюдження інформації, що, в свою чергу, стимулює політичні процеси.

З метою уніфікації, прозорості та доступності електронних фінансових послуг пропонується створити спеціальну платформу – електронно-цифровий майданчик з метою надання чисельних фінансових послуг за принципом «єдиного вікна», з можливістю анонімної авторизації та автентифікації, а також для тестування інноваційних послуг, технологій та інструментів на ринках фінансових послуг, шляхом внесення відповідних змін до Законів України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та «Про платіжні послуги», з покладенням відповідних повноважень на НБУ.

Електронні фінансові послуги можна визначити як операції з фінансовими активами – грошовими коштами, цінними паперами, борговими зобов’язаннями і правами вимоги боргу, що не є цінними паперами, – які здійснюються в інтересах інших осіб задля отримання прибутку та/або збереження вартості фінансових активів шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем та інших технологічних засобів, зокрема, мережі Інтернет, банківських автоматів тощо. Надана класифікація фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства шляхом виділення фінансових послуг залежно від способу їх надання на традиційні (класичні) фінансові послуги та електронні фінансові послуги, які надаються шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем та інших технологічних засобів, зокрема, мережі Інтернет, банківських автоматів тощо, що дозволяє при правозастосуванні визначити, положення яких нормативно-правових актів необхідно застосовувати залежно від того, традиційні чи електронні фінансові послуги надаються.

РОЗДІЛ 2

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

2.1. Теоретично-практичний аспект господарсько-правового регулювання порядку та умов надання електронних фінансових послуг

Нормативне регулювання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства має ряд особливостей порівняно з регулюванням традиційних фінансових послуг. Вони зумовлені специфікою електронних фінансових послуг, швидким темпом науково-технічного прогресу, який постійно привносить зміни на ринок фінансових послуг, транскордонністю надання таких послуг.

Надання фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства зазнало суттєвих змін, що пов'язано, перш за все, з появою та розповсюдженням електронних фінансових послуг як таких, що надаються з використанням інформаційно-комунікаційних (телекомунікаційних) систем. На сьогодні їх частка на ринку фінансових послуг є досить значною, що в умовах недосконалого правового регулювання та недостатнього рівня обізнаності населення призводить до частих випадків порушення прав споживачів таких послуг, а також завдання шкоди суб'єктам господарювання, які надають такі послуги, що має негативний вплив на економіку держави в цілому. Взагалі «основними проблемами впровадження електронних фінансових послуг в Україні є: традиції здійснення готівкових платежів на споживчому ринку; недостатній рівень розвитку інфраструктури для використання електронної комерції, в тому числі електронних фінансових послуг; відсутність належних механізмів забезпечення безпеки електронних фінансових операцій; недосконалість нормативно-правового регулювання; насторожене ставлення учасників ринку до забезпечення прозорості їхнього бізнесу; відсутність широкого використання електронних грошей» [93, с. 412].

Проблема захисту прав споживачів електронних фінансових послуг, перш за все, полягає у персоніфікації споживача у якості споживача зазначених послуг, так, на думку Н. Б. Пацурія, «1) споживачем фінансової послуги є: фізична особа, фізична особа-підприємець, юридична особа; 2) споживач може займати позицію «слабкої сторони» у зобов'язальних правовідносинах із фінансовою установою; 3) з метою захисту інтересів споживача у зобов'язальних правовідносинах із фінансовою установою при формуванні умов договору остання має керуватися принципами: справедливості, добросовісності та розумності, унеможливлення покладання на споживача невинуватого тягара з'ясування змісту договору, достатньої поінформованості, достатньої уважності, обережності; 4) на споживача фінансової послуги (незалежно від його правового статусу) має розповсюджуватися дія Закону України «Про захист прав споживачів», що потребує внесення змін до вказаного нормативно-правового акту» [97, с. 250].

Важливим для України є положення Директиви Європейського парламенту та Ради «Про дистанційний маркетинг споживчих фінансових послуг», яка спрямована, перш за все, на захист прав споживачів фінансових послуг. Вона носить імперативний характер в тій мірі, що споживачі не можуть відмовитися від прав, які надає їм дана Директива, а держави-члени, у свою чергу, мають вживати всіх необхідних заходів, щоб виключити імовірність втрати таких прав споживачами. Директива гарантує захист прав споживачів фінансових послуг, що надаються дистанційно, зокрема, за допомогою телефону, факсу чи через мережу Інтернет. Такі гарантії включають:

- обов'язок особи, що надає фінансові послуги, забезпечити споживача повною та достовірною інформацією про постачальника, фінансову послугу, дистанційний договір та задоволення претензій перед тим, як відповідний договір буде укладено;

- право споживача відмовитися від виконання договору без застосування санкцій і без пояснення причини. Проте Директива встановлює випадки, коли таке право відмови відсутнє, зокрема, щодо фінансових послуг, на ціну яких впливають незалежні від постачальника коливання фінансового ринку

(наприклад, послуги, пов'язані з валютно-обмінними операціями, цінними паперами, що знаходяться в обігу, частками колективних інвестиційних фондів тощо), щодо короткотермінових страхових полісів, термін дії яких не перевищує одного місяця (наприклад, договорів страхування поїздок чи багажу), а також щодо договорів, за якими сторони вже виконали свої зобов'язання на явну вимогу споживача до того, як він зміг реалізувати своє право відмовитися від виконання договору;

- заборона нав'язування фінансових послуг: не допускається надання фінансових послуг споживачу у випадках, коли від нього не надійшла попередня згода на це, якщо внаслідок такого надання послуг споживачу надходить вимога про відстрочену або негайну оплату; споживач звільняється від зобов'язань стосовно послуг, нав'язаних йому постачальником, причому ненадходження відповіді споживача не тлумачиться як його згода;

- обмеження інших видів діяльності, таких як застосування автоматизованих систем голосового зв'язку, які здійснюють виклики самотійно, без участі людини (так звані апарати автоматичного виклику абонента), електронної пошти (спам) та інших типів дистанційного зв'язку без надходження попередньої згоди споживача на їх використання;

- застосування санкцій державами-членами до постачальників дистанційних фінансових послуг, які порушують вимоги директиви. Так, з цією метою може бути передбачене право споживача на розірвання договору з постачальником без оплати витрат останнього, а також застосування штрафів;

- застосування судових та позасудових засобів задоволення вимог споживачів, чиї законні права були порушені [199]. Представляється за доцільне визначити вказані гарантії у Законах України «Про захист прав споживачів» та «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

На думку О. Вінник, так і «не внесені всі необхідні зміни в закони, що регулюють окремі види відносин у сфері цифрової економіки (щодо захисту прав е-споживачів та захисту економічної конкуренції на ринках, відносини яких зазнали значної цифровізації тощо). Цей блок законодавства перебуває в стані

значних змін, зумовлених розвитком відносин у сфері цифрової економіки, посиленою увагою держави до цієї сфери, а також низкою важливих обставин, що впливають на нормативно-правове регулювання і насамперед у зв'язку з повномасштабною війною з боку російського сусіда нашої країни та необхідністю подолання її наслідків» [21, с. 36].

Наступний аспект правового регулювання електронних фінансових послуг пов'язаний з необхідністю забезпечення захисту прав споживачів та інвесторів, що є однією з основних цілей державного регулювання ринку фінансових послуг. При нормативно-правовому регулюванні надання традиційних фінансових послуг акцент робиться на забезпеченні прозорості надання інформації споживачам, забезпеченні рівності між учасниками ринку фінансових послуг, подоланні будь-якої дискримінації та нерівності у відносинах між споживачами та посередниками.

Із впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій у фінансовій сфері та появою електронних фінансових послуг прозорість фінансових операцій автоматично зросла в силу специфіки таких послуг. Тому видається, що «при забезпеченні захисту прав споживачів увага законодавця має бути зосереджена на інших аспектах, а саме на гарантуванні належної якості інформації, що надається споживачу, забезпеченні вільного та рівного доступу до такої інформації, захисті конфіденційної інформації» [59, 25-26]. Так, Законом України «Про електронну комерцію», положення якого застосовуються для регулювання відносин з надання електронних фінансових послуг, крім тих, що регулюються спеціальним законодавством, у якості одного з основних принципів правового регулювання сектору електронної комерції закріплено забезпечення рівного доступу до інформації учасників відносин у галузі електронної комерції [135].

Проте вимоги щодо високої якості, недвозначності та достовірності інформації про товари, роботи і послуги, які реалізуються або надаються в галузі електронної комерції, в тому числі і фінансові послуги, не закріплені в якості однієї з головних засад правового регулювання у вказаному Законі. Такий принцип доцільно закріпити, оскільки в подальшому він слугуватиме основою

для вдосконалення нормативно-правового регулювання в даному напрямі та практичного впровадження цих положень законодавства. У зв'язку із зазначеним видається за доцільне змінити абз. 9 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про електронну комерцію» та викласти в такій редакції: «забезпечення доступу до достовірної, недвозначної, повної інформації всіх учасників відносин у сфері електронної комерції» та додати абз. 12 в такій редакції: «гарантія забезпечення високої якості, недвозначності та достовірності інформації про товари, роботи і послуги, які реалізуються або надаються в галузі електронної комерції».

Істотне значення має також захист конфіденційної інформації всіх суб'єктів ринку електронних фінансових послуг, адже незаконне її отримання може істотно вплинути на процес її надання та зловживання персональними даними її суб'єктів. На національному рівні спеціальним нормативно-правовим актом, що направлений на регулювання даного питання, є Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», яким встановлено обов'язок власників інформаційно-комунікаційних систем забезпечувати захист інформації в таких системах. Крім того, на нього покладається обов'язок повідомляти особу, якій належить відповідна інформація, про заходи, що вживаються для її захисту, а також про встановлені випадки несанкціонованих дій відносно інформації в системі [131]. Можливим є імплементація положень, які містяться також в Директиві № 2002/58/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС стосовно обробки персональних даних та захисту конфіденційності у сфері електронних комунікацій (Директива про конфіденційність та електронні засоби зв'язку), яка забезпечує гармонізацію національних положень, що необхідні для гарантування відповідного рівня захисту основних прав та свобод, зокрема, права на приватне життя та конфіденційність інформації про приватне життя у зв'язку з обробкою персональних даних у сфері електронних комунікацій. У Директиві встановлюється обов'язок забезпечення безпеки послуг. Так, провайдери електронного зв'язку мають вживати організаційних та технічних заходів для забезпечення безпеки послуг, які надаються, та захищати передані або збережені персональні дані від знищення, випадкової втрати чи зміни, незаконного чи

несанкціонованого зберігання чи відкриття. Крім того, вони зобов'язані повідомляти абонентам про загрози пошкодження системи, а при її пошкодженні – інформувати про це компетентні державні органи. На держави-члени покладається обов'язок гарантувати конфіденційність повідомлень, що передаються, та даних трафіку. Також Директивою встановлено, що дані трафіку необхідно знищувати або робити анонімними, як тільки в них відпаде потреба [196]. На сьогоднішній день, в умовах військової економіки, саме питання безпеки фінансових операцій у сфері електронних комунікацій є вкрай важливими та нагайними. У літературі слушною є думка про те, що «роль фінансової системи у зміцненні національної безпеки України є досить різноплановою і до кінця не дослідженою проблемою. За сучасних багатовекторних впливів і викликів процес формування механізму фінансової безпеки має бути спільною задачею для уряду, громадських організацій, науки, практики, населення та інвесторів. Зокрема, потребують перегляду індикатори фінансової безпеки в частині банківської безпеки, безпека небанківського фінансового ринку, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека з метою переоцінки граничних та допустимих значень субіндексів, індексів, індикаторів та показників для оцінки в умовах воєнного стану» [172, с. 337].

Б. Ю. Москвін, «враховуючи особливості функціонування фінансових інституцій в умовах правового режиму воєнного стану в Україні, пропонує при формуванні та/або удосконаленні системи їх економічної безпеки особливу увагу акцентувати на таких напрямках: забезпечення сталого розвитку фінансових інституцій, який би повною мірою корелював зі стратегічними цілями їх розвитку, а також тенденціям розвитку фінансового ринку; впровадження в практику управління фінансовими інституціями принципів і методів антикризового управління, спрямованого на забезпечення їх стійкості і незалежності шляхом неперервного упередження чи подолання кризових явищ; гармонізація цілей економічної безпеки фінансових інституцій з цілями національної безпеки держави, у т.ч. з урахуванням провідного європейського та міжнародного досвіду; удосконалення інформаційної безпеки за рахунок

забезпечення технологічної незалежності, оновлення систем обробки і зберігання даних, забезпечення захисту інформації від несанкціонованого доступу, а також управління репутацією і брендом у кіберпросторі; впровадження принципів соціальної відповідальності фінансових інституцій, яка б враховувала не лише забезпечення економічної ефективності їх основного виду діяльності, а й враховувала такі соціальні аспекти, як збереження і розвиток кадрового потенціалу, підтримка Збройних сил України та територіальної оборони, надання фінансової та гуманітарної допомоги населенню» [90, с. 115].

Крім того, представляється за доцільне визначити ст. 26 зазначеної Директиви, де вказується на те, що з метою вирішення питання стосовно використання комунікаційних послуг, що становлять суспільний інтерес, та сприяння захисту прав та свобод інших осіб, відповідні національні органи повинні мати змогу створювати та розповсюджувати за допомогою надавачів послуг інформацію, що становить суспільний інтерес, стосовно використання таких послуг. Таке розповсюдження може включати інформацію, що становить суспільний інтерес, стосовно порушень авторського права, іншого незаконного використання та розповсюдження шкідливого контенту, а також рекомендації та засоби захисту від загроз персональній безпеці, що можуть, наприклад, виникнути в результаті розкриття персональної інформації за певних обставин, та загроз приватності та персональним даним, і доступності простого у використанні програмного забезпечення з можливістю конфігурування або програмних опцій для захисту дітей та вразливих осіб. Таку інформацію можна координувати за допомогою процедури співпраці, встановленої у статті 33 (3) Директиви 2002/22/ЄС (Директива про універсальну послугу). Таку інформацію, що становить суспільний інтерес, необхідно оновлювати за необхідності і представляти в простому зрозумілому вигляді у друкованому чи електронному форматі, визначеному кожною державою-членом, а також на веб-сайтах національних органів публічної влади. Національні регуляторні органи повинні мати змогу зобов'язувати надавачів послуг розповсюджувати таку стандартизовану інформацію серед всіх своїх клієнтів у спосіб, який національні

регуляторні органи вважають прийнятним [196]. Уявляється за доцільне визначити за пріоритет положення щодо чинника військової економіки, як то інформаційну безпеку під час війни, яка, по-перше, полягає у захисті суспільного інтересу, змістовно-характерні положення якого необхідно оновлювати за необхідності і представляти в простому зрозумілому вигляді у друкованому чи електронному форматі, визначеному спеціально уповноваженим органом, а також на веб-сайтах Міністерства цифрової трансформації України, СБУ та БЕБ. По-друге, забезпечення технологічної незалежності, оновлення систем обробки і зберігання даних всіх вітчизняних фінансових установ, забезпечення захисту їх інформації різноманітного характеру від несанкціонованого доступу, а також оперативне і своєчасне управління діловою репутацією у кіберпросторі.

Серйозним викликом для забезпечення захисту прав споживачів на ринку електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства є поява «нетрадиційних суб'єктів господарювання, які надають фінансові послуги, такі як небанківські платіжні системи. Такі системи, веб-сайти, мобільні застосунки надають можливість клієнтам переглядати інформацію про свої рахунки, відкриті в кількох фінансових установах, на одному екрані, здійснювати операції з переказу коштів між такими рахунками, отримувати інші фінансові послуги дистанційно. Недостатня фінансова обізнаність та грамотність споживачів при використанні описаних систем може мати негативні наслідки, як то втрата споживачами грошових коштів або здійснення не вигідних для них операцій внаслідок відсутності інформації про можливі альтернативи.

У зв'язку з окресленими факторами значну увагу варто приділяти питанням освіти та підвищення фінансової грамотності споживачів електронних фінансових послуг. Це має здійснюватися за підтримки органів державної влади. Дані питання мають бути врегульовані на законодавчому рівні» [221, с. 92]. При цьому, такі положення не обов'язково встановлювати саме в законах. Достатнім буде прийняття підзаконних нормативно-правових актів, в яких буде закріплено перелік суб'єктів, які зобов'язані здійснювати дії з підвищення фінансової грамотності населення, а також перелік та періодичність заходів, які мають

вживатися. Такими заходами можуть бути публікація основних ризиків у сфері надання електронних фінансових послуг та способів їх уникнення, складання та оприлюднення рейтингів надійності фінансових установ, проведення вебінарів для споживачів.

Наступна особливість нормативно-правового регулювання ринку електронних фінансових послуг пов'язана з тим, що надання фінансових послуг з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема мережі Інтернет, вимагає якісно нового підходу до регулювання та контролю над транскордонними фінансовими операціями. Крім того, обов'язковим є досягнення узгодженості національних нормативно-правових актів з міжнародними та регіональними документами.

Зарубіжні науковці відзначають, що «правові механізми, направлені на забезпечення законності традиційних фінансових послуг, особливо банківських, виявилися недостатньо ефективними у сфері електронного банкінгу. Більш за все це стало помітно при здійсненні транскордонних операцій. У зв'язку з цим у країнах Великої десятки ще з початку двохтисячних років почалося активне обговорення створення єдиної скоординованої системи нагляду за банками, які працюють суто в електронній сфері» [221, с. 93]. Саме «транскордонні фінансові операції, надання та отримання електронних фінансових послуг є невід'ємними при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності українськими суб'єктами господарювання. Здійснення контролю над даною сферою та її державне регулювання суто на національному рівні вбачаються малоефективним. З огляду на це доцільно запровадити оперативні та дієві механізми взаємодії з іноземними структурами, які здійснюють контроль та нагляд за господарюючими суб'єктами, що надають фінансові послуги в електронній сфері. Основою для запровадження таких механізмів мають стати дво- або багатосторонні міжурядові угоди» [59, с. 26].

Наступна особливість нормативно-правового регулювання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства пов'язана з потребою у підтримці конкуренції на ринку таких послуг, адже саме «конкурентність

справляє позитивний вплив на ефективність даного сектору економічної діяльності» [12, с. 359]. Для досягнення цієї мети необхідно розробити та запровадити правила контролю структури конкуренції на ринку електронних фінансових послуг, які сприяли б запобіганню зловживанням домінуючими позиціями на ринку та надмірною концентрацією.

На думку іноземних фахівців, «більшість фінансових послуг надаються (і, як правило, більш ефективно) саме великими суб'єктами господарювання. Проте використання на цьому ринку інформаційних технологій дозволило знизити бар'єри входу на ринок для невеликих суб'єктів. Як наслідок, це сприяло підвищенню конкуренції, особливо у сфері фінансових послуг, які традиційно надаються великими фінансовими установами, таким як банки та брокерські фірми. В цілому результати розвитку конкурентних відносин на ринку фінансових послуг, наприклад, зниження комісій, можна оцінити позитивно. До негативних аспектів можна віднести ускладнення регулювання ринку фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства внаслідок глобалізації та зниження бар'єрів для входу на нього. Для подолання цього недоліку, як і щодо забезпечення захисту прав споживачів, необхідна скоординована взаємодія з міжнародними та іноземними суб'єктами, які надають фінансові послуги, оскільки підвищення конкуренції є транскордонним процесом» [221, с. 93]. Тут можливо говорити про «стимулюючий ефект, але вже іншого плану (щодо попередження зловживань на ринках цифрової економіки та забезпечення добросовісної конкуренції), який має антимонопольно-конкурентне регулювання, яке в основному передбачене Законом «Про електронні комунікації», оскільки інші акти законодавства (насамперед, Закон «Про захист економічної конкуренції») не були доповнені положеннями щодо специфіки захисту конкуренції в умовах цифрової економіки. Також вдосконалення антимонопольно-конкурентного регулювання в Україні має враховувати досвід ЄС, в тому числі прийняті 2022 р. акти про цифрові послуги (DSA) та про цифрові ринки (DMA) [230], спрямовані на обмеження зловживань у сфері цифрової економіки з метою забезпечення її соціального спрямування» [21, с. 90].

Проблемним аспектом нормативного регулювання електронних фінансових послуг є здійснення відповідного контролю та моніторингу, адже саме «однією з ключових особливостей регулювання надання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства є необхідність зберегти рівновагу між регуляторною гнучкістю, яка сприяє подальшому впровадженню новітніх технологій в економічній сфері, та здатністю підтримувати стабільність ринку фінансових послуг, яка може бути досягнута лише за допомогою правового регулювання та державного контролю» [59, с. 27]. Контроль тісно пов'язаний із нормативним регулюванням, а його оперативні заходи попереджають та виявляють правопорушення щодо порядку та умов надання зазначених послуг. Слушною є думка про те, що «сама природа ринку фінансових послуг містить підвищену загрозу фінансовій безпеці та стабільності держави. Найважливішою формою державного регулювання ринку фінансових послуг є фінансовий контроль, який сприяє запобіганню фінансовим загрозам, адже розпочинає свою дію ще на етапі прийняття рішення про створення фінансової установи. Новостворені фінансові установи найбільше піддаються ризику банкрутства та фінансовим проблемам. Тому щодо них посилені вимоги вже на етапі реєстрації фінансових установ і ліцензування їх діяльності. Так, відповідно до чинного законодавства до таких суб'єктів встановлені додаткові вимоги щодо матеріального стану засновників, професійних якостей керівного складу та необхідності створення певних підрозділів і служб» [89, с. 107]. У той же час правознавці мало звертали уваги на контроль у сфері господарювання саме на ринку фінансових послуг. Під державним контролем за фінансовими установами, вважає М. І. Саєнко, слід розуміти «контрольну діяльність відповідних органів за надавачами фінансових послуг, у той час як під контроль у сфері фінансових послуг підпадають як надавачі, так і споживачі останніх» [156, с. 7]. Аналізуючи державний контроль щодо діяльності небанківських установ, А. А. Шарая зауважує, що «державний контроль здійснюється на основі загальних положень і ідей, що відображаються у принципах контролю і стосуються основних правил організації і проведення контролю. Таку діяльність у небанківській сфері загалом

можна розглядати як адміністративну процедуру. Причому вона може бути як спірною / конфліктною, так і безспірною / безконфліктною. Крім цього, її варто вважати адміністративно-організаційною, а також втручальною (ініціює проведення публічний суб'єкт)» [184, с. 322].

Н. Завалко зазначає, що «на сучасному етапі однією із реальних загроз для фінансової системи є зростання кількості та обсягу порушень у сфері використання державних фінансових ресурсів, що часто стосується і діяльності тих державних контролерів, що покликані запобігати нераціональному використанню коштів платників податків. Така ситуація вимагає зміни підходів до організації фінансового контролю з боку держави у напрямі уникнення дублювання повноважень контролюючих органів, розкриття фінансових махінацій, посилення фінансової дисципліни, що в результаті має сприяти зростанню рівня фінансової безпеки країни» [211]. О. Натарова наголошує на «актуальності оцінки державного фінансового контролю зважаючи на необхідність створення в Україні інтегрованої інформаційно-аналітичної системи обліку і контролю, що сприятиме ефективному управлінню державними фінансовими ресурсами, зниженню кількості порушень, розкрадань державних ресурсів, та загалом зумовить покращення економічного та соціального клімату в країні. Для України на сьогоднішній момент важливе значення має глибша імплементація у законодавчо-нормативній базі загальновизнаних у світі принципів контролю. Є необхідність уточнення у бюджетному кодексі базових принципів контролю, об'єктів і суб'єктів контролю. На базі оцінки державного фінансового контролю у публічному секторі автор робить висновок щодо необхідності подальшої реформи внутрішнього фінансового контролю та розвитку його методологічних засад» [220, р. 108].

Аудит за ч. 1 ст. 363 ГК України – це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою з'ясування достовірності їх звітності, обліку, його повноти й відповідності законодавству і встановленим нормативам. Фактично ж контроль є процесом діяльності органів

державної влади на ринку фінансових послуг. Окреме місце займає спеціальна форма контролю – фінансовий моніторинг. Пункт 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» пропонує таке визначення: фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [136].

Науковці надають свої бачення вирішення проблем фінансового ринку, а звідси й щодо електронних фінансових послуг, а саме: «для ефективного здійснення фінансового контролю потрібно: по-перше, чітко визначити органи контролю та законодавчо закріпити їх завдання, права, обов'язки, сферу дії; по-друге, обґрунтувати порядок їх взаємодії при проведенні фінансового контролю, що, у свою чергу, допоможе удосконалити систему фінансового контролю в цілому. Державний фінансовий контроль повинен здійснюватися не лише в законодавчо визначених межах, але й мати превентивний характер та бути економічно ефективним завдяки:

- удосконаленню кадрового забезпечення органів системи державного фінансового контролю, розробленню навчальних програм;
- покращенню матеріально-технічного і фінансового забезпечення функціонування системи державного фінансового контролю;
- створенню сучасної інформаційно-комунікаційної інфраструктури з поглибленням публічного контролю за діяльністю системи державного фінансового контролю загалом;
- вдосконаленню законодавчої бази щодо взаємодії з правоохоронними органами;
- забезпеченню відкритості і гласності діяльності Верховної ради України у сфері обговорення актуальних проблем організації ефективного державного

фінансового контролю в Україні» [169]. Зокрема, В. В. Добровольська зазначає, що «метою здійснення фінансового державного контролю є попередження та виявлення фінансово-розрахункових правопорушень (неправомірних операцій)» [36, с. 61].

Також проблемою є визначення правового статусу учасників – суб'єктів електронних фінансових послуг. В цьому ключі основною відмінністю при регулюванні фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства, зокрема електронних фінансових послуг, на відміну від традиційних, стає те, що банки втрачають свій «особливий» статус порівняно з іншими фінансовими установами. Так, коли йдеться про надання традиційних фінансових послуг, значний обсяг таких послуг надається саме банками. Це пояснюється, перш за все, наявністю державних гарантій та чіткого законодавчого регулювання банківської діяльності. Сучасні українські реалії свідчать про те, що банки, як правило, є все ж таки більш надійними порівняно з іншими фінансовими установами, саме тому, звертаючись саме до банку, споживач є більш захищеним. Так, наприклад, існують проблеми щодо гарантії відшкодування збитків страховими компаніями. Стосовно Директив 2009/138/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2009 року про початок і ведення діяльності у сфері страхування і перестрахування (Платоспроможність II) (Solvency II), головною метою якої є встановлення економічно обґрунтованих вимог з точки зору платоспроможності в частині управління ризиками для поліпшення платоспроможності кожної страхової компанії, розташованої на території ЄС, відзначимо, що доречним є її положення щодо того, що «вимогу до капіталу платоспроможності калібрують таким чином, щоб забезпечити врахування всіх кількісно вимірюваних ризиків, яких зазнає страхова або перестрахова компанія. Вона повинна охоплювати наявну діяльність, а також нову діяльність, яка очікується протягом наступних 12 місяців. Для наявної діяльності вона повинна покривати тільки неочікувані збитки. Вона повинна відповідати вартості під ризиком основних власних коштів страхової або перестрахової компанії з довірчим рівнем 99,5 % для періоду тривалістю один рік. Страхові та перестрахові компанії повинні мати регулярний

цикл валідації моделі, який включає моніторинг ефективності внутрішньої моделі, перевірку постійної відповідності її специфікації та тестування її результатів на основі фактичних даних. Процес валідації моделі повинен включати ефективний статистичний процес валідації внутрішньої моделі, що дає змогу страховим і перестраховим компаніям продемонструвати їхнім наглядовим органам відповідність отриманих у результаті вимог до капіталу» [121]. Уряд у рамках вступу України до ЄС визначив валідацію як перевірку фінансової звітності у форматі XBRL, складеної на основі таксономії фінансової звітності у форматі XBRL, на відповідність синтаксису електронного формату файла, при цьому таксономія фінансової звітності у форматі XBRL – електронний файл, що визначає порядок відображення даних фінансової звітності з використанням принципів розширюваної мови ділової звітності (XBRL) на підставі таксономії фінансової звітності за міжнародними стандартами, яка оприлюднена державною мовою на офіційному веб-сайті Мінфіну [140]. Тобто, в Україні прийняті уніфіковані форми фінансового контролю, який відбувається у цифровій формі та розповсюджується, у тому числі, й на порядок та умови надання електронних фінансових послуг. Також, уявляється, за доцільне з метою попередження визнання неплатоспроможності страхових компаній внести зазначені положення Директиви 2009/138/ЄС до Закону України «Про страхування».

На думку вчених, «разом з тим, технологічний прогрес зробив банки менш «особливими» серед інших суб'єктів господарювання, що надають фінансові послуги. Це призвело до необхідності якісних змін у правовому регулюванні ринку фінансових послуг. Так, традиційно законодавець спирався на чітко визначені категорії фінансових установ, наприклад, банки, страхові компанії, фірми, що займаються цінними паперами тощо, вимагаючи від учасників ринку фінансових послуг дотримання чітко визначених правил та поглядів» [221, с. 94]. Запровадження новітніх технологій, поява та поширення електронних фінансових послуг якщо не перетворює ці традиційні категорії на застарілі, то принаймні полегшує доступ нетрадиційних фінансових установ до ринку фінансових послуг.

Наступна особливість правового регулювання тісно пов'язана з попередньою, а саме: тенденція до дерегуляції ринку електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства. У минулому фінансова діяльність була жорстко врегульованою та нормативно-правовими актами визначалися як якісні, так і кількісні аспекти діяльності фінансових установ. Це означало адміністративне визначення цін за надання фінансових послуг, видів послуг, які можуть надаватися, встановлення бар'єрів для вступу на ринок, а також географічні обмеження. Основною метою такої регуляції була мінімізація системних ризиків. Взагалі «дерегуляція у фінансовому секторі спрямована на посилення конкуренції, інтеграцію фінансових ринків із збереженням фінансової стабільності, глобалізацію фінансової діяльності, що стає особливо значимим з розповсюдженням інформаційних технологій на ринку фінансових послуг» [221, с. 91].

Одна із «особливостей правового регулювання ринку електронних фінансових послуг пов'язана з необхідністю забезпечення безпеки надання таких послуг. Електронний банкінг, електронні платежі, електронне страхування, електронний трейдинг, електронне залучення коштів та інші фінансові послуги, які надаються шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем, несуть більше ризиків, тому що потенційно або фактично відкривають через мережу Інтернет традиційно ізольовані системи та бази даних. До проблем безпеки відносяться, зокрема, хакерство з кримінальними намірами (наприклад, шахрайство), так зване випадкове хакерство (наприклад, деактивація веб-сайтів, що спричиняє значні затримки в роботі) та недоліки систем, які роблять можливими порушення безпеки» [221, р. 95]. Саме сучасні, потужні та своєчасні заходи кібербезпеки повинні забезпечити цілісність та недоторканність процесу надання електронних фінансових послуг, інформацію про їх суб'єктів, про стан їх рахунків та кількість коштів.

Безпечність надання електронних фінансових послуг гарантується, в першу чергу, високим рівнем технологічного та програмного забезпечення фінансових установ, а також кваліфікованими кадрами. Тому доцільним «вбачається

нормативно закріпити мінімальні вимоги, які висуваються до технологічного та програмного забезпечення суб'єктів господарювання, що надають електронні фінансові послуги, а також до рівня кваліфікації їх кадрів. При цьому достатньо буде закріпити такі вимоги в формі рекомендацій. Найбільше значення вони матимуть для господарюючих суб'єктів, що вперше виходять на ринок електронних фінансових послуг, оскільки великі фінансові установи з досвідом роботи в електронній сфері вже виробили власні правила та стандарти з питань безпеки» [59, с. 28].

Законом України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» визначено поняття «захист інформації» та вид захисту інформації. Так, захист інформації – це система взаємопов'язаної сукупності організаційних та інженерних заходів, засобів і методів захисту інформації, а вид захисту інформації – це криптографічний захист, що реалізується шляхом перетворення інформації з використанням спеціальних (ключових) даних з метою приховування/відновлення змісту інформації, підтвердження її справжності, цілісності, авторства тощо. Вказаним Законом України вводяться поняття об'єктів та суб'єктів захисту інформації. Так, об'єктом захисту є «інформація, що обробляється в цій системі, та програмне забезпечення, яке призначено для обробки цієї інформації. Суб'єктами відносин захисту інформації є: «володільці інформації; власники системи; користувачі; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації і підпорядковані йому регіональні органи» [131]. Оскільки захист прав та інтересів споживачів фінансових послуг – це системна діяльність, очевидно, що інформаційна безпека таких споживачів є складовою названої системи. Отже, беручи за основу наведені нормативні визначення та ґрунтуючись на розумінні сутності захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг, визначимо дефініцію "інформаційна безпека споживачів фінансових послуг" як інформаційне убезпечення функціонування безперервного обігу фінансових активів з урахуванням досягнення прийнятного рівня прибутковості та дотримання граничного рівня ризику суб'єктами таких послуг. Причому об'єктом

інформаційної безпеки споживачів фінансових послуг є «всебічна демократизація процесів створення та споживання інформації» [131] про фінансові послуги; а предметом інформаційної безпеки споживачів фінансових послуг є захист прав та інтересів особи від інформаційної загрози. Слушною є думка про те, що «саме кібербезпека банківських установ є сучасним напрямком розвитку як НБУ, так і інших органів, метою якої є надійний захист персональних даних клієнтів банку, їх коштів, у тому числі й цифрової форми та іншої банківської інформації. Безпека здійснення обігу віртуальних активів представляє собою систему, змістом якої є різноманітні засоби, які направлені на запобігання, попередження та виявлення шахрайських дій щодо фінансово-розрахункових операцій, розкриття особистих даних їх суб'єктів, відомостей щодо кількості та різновидів коштів тощо» [37, с. 64]. Також «окремі правові норми сучасного банківського законодавства здатні завдати негативного впливу на фінансову безпеку країни через наявність в їхньому тексті окремих норм, що:

- 1) ігнорують охоронну функцію права, спрямовану на недопущення порушення законних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, підриваючи, відповідно ідеологію правової держави, якою Україна визнана в тексті Основного Закону;

- 2) нівелюють систему правосуддя;

- 3) легалізують можливість поширення в Україні практики прийняття незаконних актів/рішень, зокрема, з боку НБУ;

- 4) обмежують коло осіб, права яких порушено внаслідок виведення банку з ринку на підставі протиправного (незаконного) індивідуального акта Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішення Кабінету Міністрів України, учасниками банку; а також способи захисту прав таких осіб – відшкодуванням завданої шкоди у грошовій формі за кошти Державного бюджету України, зокрема сформованого за кошти платників податків, зокрема клієнтів банку; тощо» [34, с. 47].

Економісти виокремлюють «систему захисту прав споживачів фінансових послуг, що ґрунтується на двох постулатах: «об'єднана відповідальність» та «формалізація». Постулат «об'єднана відповідальність» – це об'єднання відповідальності всіх суб'єктів фінансових послуг для подолання виникаючих перешкод та забезпечення формування сприятливого середовища надання та споживання фінансових послуг з огляду на наслідки впливу незадовільного стану захисту прав споживачів фінансових послуг на забезпечення безперервного обігу фінансових активів. Постулат «формалізація» – це технічні вимоги до встановлення рівнонапружених умов надання та споживання фінансових послуг суб'єктами цих послуг, що досягається уніфікацією надання фінансових послуг. Відтак, інформаційна безпека споживачів фінансових послуг як складова цієї системи має дволінійну основу: по-перше, це культура інформаційної безпеки, що досягається постійною високою моральністю всіх суб'єктів інформатизації фінансових послуг (тлумачення постулату «об'єднана відповідальність»); по-друге, інформаційні технології, спрямовані на досягнення мети інформаційної безпеки як забезпечення стану захищеності інформації при дотриманні балансу захисту надавачів та споживачів фінансових послуг (тлумачення постулату «формалізація»). Отже, постулати «об'єднана відповідальність» та «формалізація» сформульовані як «культура інформаційної безпеки» та «інформаційні технології» як основа сприйняття дефініції «інформаційна безпека споживачів фінансових послуг» [1, с. 64]. У зазначеному аспекті важливими є нормативні положення ЄС щодо ідентифікації особи через її підпис та застосування відповідних засобів захисту. Так, Регламент «Про електронну ідентифікацію та трастові послуги для електронних операцій на внутрішньому ринку», яким було скасовано чинну раніше Директиву «Про систему електронних підписів, що застосовується в межах Співтовариства», було прийнято з метою забезпечення належного рівня безпеки засобів електронної ідентифікації та трастових послуг. Даний Регламент встановлює умови, за яких держави-члени визнають засоби електронної ідентифікації фізичних та юридичних осіб, які підпадають під дію схваленої схеми електронної ідентифікації іншої держави-члена; встановлює

правила трастового обслуговування, зокрема, для електронних операцій; є правовою основою використання електронних підписів, електронних печаток, електронних документів тощо. Під електронною ідентифікацією в рамках даного Регламенту розуміють процес використання ідентифікаційних даних особи в електронній формі, які дозволять однозначно встановити, що це саме та фізична або юридична особа, а не інша [224].

Значення даного Регламенту полягає в тому, що «разом з численними перевагами, такими як швидкість, ефективність та економність надання фінансових послуг електронними засобами, з'являються також нові виклики безпеці та конфіденційності таких фінансових операцій. Механізми забезпечення безпеки традиційних фінансових послуг та документів, що укладаються у зв'язку з їх наданням, наприклад, підпис в його звичному розумінні, неефективні в електронній сфері. Надання дистанційних фінансових послуг вимагає запровадження та застосування надійних засобів шифрування і аутентифікації. Одним з них є використання електронних підписів.

Підписувати електронні документи можна різними способами. Такі способи варіюються від дуже простих, наприклад, вставити відскановане зображення рукописного підпису до електронного документа в текстовому форматі, до складних і високотехнологічних, наприклад, з застосуванням криптографії. Безумовно, в сфері надання електронних фінансових послуг прості способи підпису не використовуються з огляду на їх неефективність» [66, с. 195].

Електронні підписи, які «ґрунтуються на використанні криптосистем з відкритим ключем, називають цифровими. Основна відмінна риса таких підписів полягає у тому, що електронний документ підписується з застосуванням закритого криптографічного ключа. Користувач зберігає такий ключ у таємниці. При цьому дійсність підпису можна перевірити лише за допомогою загальновідомого відкритого ключа» [204, р. 288]. Використання саме таких підписів і було врегульовано вищевказаним Регламентом.

Регламент про електронну ідентифікацію та трастові послуги для електронних операцій на внутрішньому ринку було прийнято з метою

забезпечення безпеки засобів електронної ідентифікації та трастових послуг. Згідно з Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, законодавство України має бути приведене у відповідність, між іншим, до даного Регламенту.

Відповідно до вказаного вище Регламенту, електронний підпис не можна вважати таким, що не має юридичної сили, лише внаслідок його електронної форми або якщо він не ґрунтується на посиленому сертифікаті ключа. Разом з тим, електронний підпис юридично прирівнюється до рукописного лише в тому разі, якщо він є посиленим (кваліфікованим) електронним цифровим підписом.

Згідно з положеннями Регламенту, електронний підпис вважається посиленим (кваліфікованим), якщо він відповідає таким вимогам: підпис створено за допомогою пристрою, спеціально призначеного для створення посилених електронних підписів; підпис ґрунтується на посиленому сертифікаті ключа; підпис однозначно пов'язаний з особою, що його наклала; за допомогою підпису можна ідентифікувати особу, що його наклала; підпис створено з використанням даних, які з високим рівнем впевненості повністю контролює особа, що накладає підпис; підпис так пов'язаний з даними, на які такий підпис накладено, що внесення будь-яких змін до цих даних можна виявити [224]. У наступному підрозділі дисертаційного дослідження більш детально буде надана аналітично-змістовна характеристика електронного підпису як засобу ідентифікації учасників електронних фінансових послуг.

Додатково слід зауважити, що «регулювання ринку електронних фінансових послуг, крім окреслених вище напрямів, має бути спрямоване на забезпечення його розвитку та зростання. У зв'язку з цим українським фінансовим установам, у тому числі банкам, доцільно створити та впровадити стратегію розвитку нових каналів фінансових послуг, щоб вийти на нові ринки електронних фінансових послуг. Така стратегія має ґрунтуватися на розробці та реалізації комплексних проектів, які можна класифікувати на три типи відповідно до їх функціональних особливостей та орієнтації на клієнта» [93, с. 414].

Представляється, що перший тип комплексних проєктів включає створення корпоративної інформаційно-довідкової системи, яку слід розмістити в мережі Інтернет на спеціальному веб-сервері фінансової установи та поступово перетворити на «супермаркет» електронних фінансових послуг, які надаються з використанням Інтернету. Дуже важливо створити спеціальну інструкцію для споживачів, яка б детально пояснювала, як користуватися системою. Типовий зміст такої інструкції має бути встановлений профільним державним органом, основними елементами якої є: інформація про перелік електронних фінансових послуг, які є дозволеними за нормами чинного законодавства; чіткий процес та умови їх надання з акцентом на порядку ідентифікації (верифікації) їх споживачів; договірне забезпечення з окресленням істотних умов договору (предмет, строки, ціна, відповідальність, порядок вирішення спорів тощо) та відповідна універсальна проформа договору про надання електронних фінансових послуг; конкретні дієві і сучасні заходи кібербезпеки, які застосовуються під час надання та виконання електронних фінансових послуг.

Другий вид комплексних проєктів передбачає розвиток підсистеми надання електронних фінансових послуг з подальшою її інтеграцією в корпоративну платіжну систему фінансової установи. Така система вимагає дуже високого рівня технологічного та кадрового забезпечення, та саме за допомогою внутрішньо-корпоративних документів – наказів та інструкцій можливо розробити відповідні стандартизовані положення щодо стандартів до відповідного інформаційно-цифрового обладнання та кваліфікаційних умов до фахівців – робітників численних фінансових установ, які забезпечують процес надання і виконання електронних фінансових послуг.

Останній тип комплексних проєктів включає розробку та впровадження систем електронного бізнесу та поступове залучення широкого кола споживачів до цієї сфери. Цей етап вимагає багато роботи і може бути успішно досягнутий лише за умови належного функціонування фінансових установ та достатньої стабільності. Належне функціонування фінансових установ у правовому вимірі – це, перш за все, легалізація діяльності установ у порядку, визначеному законом,

та надання електронних фінансових послуг, які дозволені нормативно, через укладання відповідних електронних договорів.

На сьогоднішній день діють урядові положення, які викладені у Стратегії фінансового сектору України до 2025 року, яку затвердили регулятори фінансового ринку, та представляється за доцільне розробити типову стратегію розвитку нових каналів електронних фінансових послуг на законодавчому рівні, яка не була б обов'язковою, але послужила б стандартом для фінансових установ, особливо малих та нових на ринку. Крім того, офіційні веб-сайти державних органів можуть також містити інформацію, корисну для фінансових установ» [215, с. 106]. Як зазначалося вище, такі відомості повинна містити спеціально-фінансова інформаційно-цифрова платформа, правові підґрунтя якої до сьогодні не визначені.

Саме «зростаюче поширення електронних фінансових послуг та всі окреслені вище тенденції вимагають вдосконалення правового регулювання даного сектору економіки з метою забезпечення його належного функціонування. Крім того, формування інформаційного суспільства в Україні нерозривно пов'язано з інтеграцією до міжнародного та європейського інформаційного простору, адже інформаційна сфера є транскордонною. Реформування правового регулювання даної сфери має здійснюватися з урахуванням наукових розробок у галузі юриспруденції, адже лише теоретично обґрунтовані законодавчі зміни можуть бути практично ефективними» [59, 24].

Таким чином, в умовах становлення інформаційного суспільства нормативно-правове регулювання надання електронних фінансових послуг, як і традиційних, має прогресивно змінюватися. Необхідно зосередити увагу на питаннях надання споживачам правдивої та повної інформації про фінансові послуги, забезпечення рівного доступу до такої інформації та захисту конфіденційної інформації шляхом чіткого й достовірного нормативного оприлюднення про різновиди електронних фінансових послуг, порядок та умови їх надання. Доцільним є проведення роз'яснювальної роботи серед споживачів

щодо особливостей електронних фінансових послуг, основних ризиків та способів їх уникнення.

Надзвичайно важливо зберегти рівновагу між гнучкістю нормативно-правового регулювання та його здатністю забезпечувати стабільність ринку фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства, адже цифровий простір зазнає постійних змін і трансформацій, які потребують належного і своєчасного правового забезпечення. Разом з тим, безпека транскордонних електронних фінансових операцій може бути забезпечена лише у разі міжнародного співробітництва на підставі спеціальних дво- або багатосторонніх угод. Адже на рівні урядового документа такі положення у стратегічному плані визначені. Крім того, доцільним вбачається закріплення рекомендацій щодо мінімальних вимог до технологічного та програмного забезпечення фінансових установ, які надають електронні фінансові послуги. Зазначені вимоги повинні бути встановлені нормативно спеціально уповноваженим державним органом – Міністерством цифрової трансформації України.

Таким чином, майбутній курс нормативного вдосконалення України щодо порядку та умов надання й виконання електронних фінансових послуг є гармонізація із законодавством ЄС, адже серед першочергових засад зовнішньої політики України Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначає забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, а також правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі [139]. У подальшому «реалізація стратегічного курсу України на вступ до Європейського Союзу є визначальною у подальшій розбудові національної адміністративної і правової системи» [15, с. 554]. З огляду на це актуальним є дослідження європейського досвіду правового регулювання відносин у сфері надання електронних фінансових послуг.

Також, «беручи до уваги інтеграцію України до світового економічного простору в цілому, а також поглиблення її відносин з Європейським Союзом, варто відзначити, що національний законодавець, при прийнятті нових та внесенні змін до існуючих нормативно-правових актів, включаючи ті, що

регулюють надання електронних фінансових послуг, одним з основних принципів визначає відповідність їх положень європейському законодавству» [61, с. 134]. У зв'язку з цим дослідження європейського досвіду правового регулювання надання електронних фінансових послуг має істотне значення в рамках даного дисертаційного дослідження.

Варто відзначити також Директиву 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, про внесення змін до директив 2005/60/ЄС і 2006/48/ЄС та про скасування Директиви 2000/46/ЄС, якою закріплено правила здійснення діяльності щодо випуску електронних грошей.

Дана Директива регулює ринок електронних грошей в Європейському Союзі та розвиток цієї галузі. Її дія поширюється на банки, установи електронних грошей, Європейський центральний банк та національні центральні банки. При цьому під установами електронних грошей слід розуміти установи, що здійснюють випуск та інші операції з електронними грошима, включаючи надання платіжних послуг та надання кредитів, пов'язаних з цими платежами.

Директива встановлює правила ведення бізнесу та нагляду за установами електронних грошей, щоб сприяти формуванню єдиного ринку електронних грошей у Європейському Союзі. Вона має на меті сприяння появі нових, інноваційних та безпечних послуг електронних грошей; забезпечення доступу нових компаній до ринку; заохочення ефективної конкуренції між усіма учасниками ринку.

Зокрема, вказана Директива модернізує правила Європейського Союзу щодо електронних грошей, зокрема приводить пруденційний режим для установ електронних грошей у відповідність до вимог до платіжних установ, встановлених Директивою про платіжні послуги. Вона запроваджує пропорційні пруденційні вимоги, щоб полегшити доступ на ринок для нових суб'єктів господарювання, зокрема, скорочує вимоги до початкового капіталу до 350 000 євро та вводить нові правила розрахунку власних коштів [197].

Необхідно відзначити також Директиву Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/1972 від 11.12.2018 року про запровадження Європейського кодексу електронних комунікацій. Дана Директива «поглинула» положення Директиви № 2002/19/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 07.03.2002 року про доступ до та з'єднання з електронними комунікаційними мережами та відповідним оснащенням (Директиву Доступу), Директиви № 2002/20/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 07.03.2002 про авторизацію електронних комунікаційних мереж та послуг (Директиви Авторизації) та Директиви № 2002/21/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 07.03.2002 про єдину нормативно-правову базу для електронних комунікаційних мереж та послуг (Рамкової Директиви). Новий Кодекс електронних комунікацій Європейського Союзу встановлює гармонізований базис для регулювання комунікаційних мереж, надання послуг електронних комунікацій та пов'язаного з ними обладнання, а також окремих аспектів термінального обладнання.

Кодекс електронних комунікацій встановлює оновлені правила регулювання електронних комунікаційних (телекомунікаційних) мереж, надання комунікаційних послуг та відповідних засобів; визначає завдання для національних регуляторних органів та інших компетентних органів та встановлює комплекс процедур для забезпечення гармонізації нормативної бази в усьому Європейському Союзі; має на меті стимулювати конкуренцію та збільшити інвестиції у мережі 5G та мережі з великою ємністю, щоб усі фізичні та юридичні особи у Європейському Союзі могли користуватися високоякісними з'єднаннями з високим рівнем захисту споживачів та широким вибором інноваційних цифрових послуг.

Загальними цілями Кодексу електронних комунікацій є такі:

- сприяти підключенню та використанню мереж великої ємності, включаючи фіксовані, мобільні та бездротові мережі, для всіх громадян та суб'єктів господарювання Європейського Союзу;
- сприяти інтересам громадян Європейського Союзу шляхом забезпечення максимальної вигоди з точки зору вибору, ціни та якості через ефективну

конкуренцію, підтримання безпеки мережі та послуг, забезпечення захисту споживачів за допомогою спеціальних правил та задоволення потреб конкретних соціальних груп, зокрема людей з інвалідністю, людей похилого віку та людей з особливими соціальними потребами;

- сприяти полегшенню виходу на ринок, зменшенню бар'єрів та сприяти конкуренції у постачанні комунікаційних мереж та відповідних засобів;

- сприяти розвитку внутрішнього ринку комунікаційних мереж та послуг у Європейському Союзі шляхом розробки загальних правил та передбачуваного регулювання, що включає ефективне та скоординоване використання радіочастотного спектру, відкриті інновації, розвиток транс'європейських мереж, наявність та сумісність загальноєвропейських послуг та наскрізне з'єднання [198].

Таким чином, в Європейському Союзі ефективно діє ряд нормативно-правових актів, направлених на регулювання надання електронних фінансових послуг як частини електронної комерції, з якими має бути гармонізоване національне законодавство України.

2.2. Досвід іноземних держав у сфері правового регулювання надання електронних фінансових послуг

Досвід іноземних держав у сфері правового регулювання надання електронних фінансових послуг є вельми цінним та практично-значущим для сучасної економіки України. Уявляється, що «використання електронних систем та інформаційно-комунікаційних технологій у процесі надання електронних фінансових послуг та обробки і передачі інформації стало загально поширеним, не оминувши практично жодної країни світу. Зменшення витрат, зниження ціни та підвищення якості фінансових послуг досягаються за допомогою безпосереднього їх надання, тобто без участі працівників фінансових установ. Вказані тенденції зумовили необхідність вдосконалення правового регулювання електронних фінансових послуг. При цьому доцільно враховувати досвід зарубіжних країн, в яких ринок електронних фінансових послуг успішно

функціонує» [65, с. 236]. Врахування досвіду зарубіжних країн дозволить розробити шляхи подолання окреслених проблем.

Сучасні інформаційні технології дозволяють координувати діяльність фінансових установ, розширювати та встановлювати нові відносини між такими установами, наприклад, міжбанківські. Вони допомагають фінансовим установам працювати на ринках фінансових послуг ряду країн та на міжнародному рівні. Автоматизація фінансових операцій, застосування банками та іншими фінансовими установами інформаційних технологій дозволяють вирішувати складні проблеми розвитку та створення регіональних, міжрегіональних та міжнародних фінансово-банківських систем.

Слід зазначити, що «надання електронних фінансових послуг ґрунтується на створенні або використанні фінансовими установами відповідних програмно-технологічних комплексів. Такі комплекси повинні забезпечувати надійність інформаційних систем; високий рівень інформаційної безпеки; можливість стандартизації та сертифікації фінансових продуктів, у тому числі тих, що забезпечуються використанням інформаційно-комунікаційних систем; можливість інтеграції та інформаційної взаємодії споживачів з продуктами та проектами фінансової установи» [93, с. 413]. Досягнення вказаних цілей є істотним викликом для фінансових установ, що надають електронні фінансові послуги. Уявляється, що саме «зарубіжні країни також зіштовхувалися з подібними проблемами та викликами, коли починали впроваджувати електронну комерцію, але сьогодні в багатьох з них ефективно функціонують добре розвинені ринки електронних фінансових послуг. Так, зростання ринку електронних фінансових послуг є найшвидшим у Іспанії, Італії, Німеччині, Франції та Великобританії. У той же час, дуже високий рівень розвитку такого ринку був досягнутий у Бельгії, Нідерландах, Швеції, Данії та Норвегії» [215, с. 106].

На думку автора, саме «досвід французьких банків є дуже хорошим прикладом інтенсивного розвитку ринку електронних фінансових послуг. Ці послуги використовуються майже чвертю всіх клієнтів банків, з яких 24 % обслуговуються по телефону. Але найбільш широкі можливості для всіх

учасників ринку електронних фінансових послуг відкриваються шляхом комбінованого використання телефону та мережі Інтернет.

Ринок прямих банківських послуг досяг навіть більш прогресивного розвитку в Великобританії, де електронні фінансові послуги становлять близько 30 % всього ринку фінансових послуг. У цій країні майже 2/3 електронної комерції задіяно у сфері надання фінансових послуг.

Новітні технології, такі як діджиталізація, інші зміни у сфері господарювання породжують серйозні виклики для промисловості, у зв'язку з цим у Німеччині в березні 2015 року розпочав роботу Альянс «За майбутнє промисловості», ініціаторами створення якого стали Федеральне міністерство економіки та енергетики Німеччини, Федерація німецьких галузей та Німецький союз металургів. Члени Альянсу розробляють, погоджують і координують пріоритетні заходи, направлені на стимулювання розвитку промисловості» [63, с. 68].

На Промисловій конференції високого рівня, присвяченій перспективам розвитку промисловості на період до 2030 року, що проходила у Федеральному міністерстві економіки та енергетики Німеччини 18.02.2016 року, Група високого рівня Альянсу прийняла Спільну декларацію. Вона встановлює керівні принципи промислової політики та рекомендації щодо дій, які Європейський Союз має вжити для створення інноваційної промислової бази з високим рівнем інвестицій.

Для сфери електронних фінансових послуг істотне значення має положення Декларації про те, що Європа зараз рухається до єдиного цифрового ринку, тому Альянс сприятиме досягненню більш швидкого прогресу щодо збереження ключових технологій та навичок в Європі (наприклад, у мікроелектроніці, виробництві акумуляторних батарей та дослідженнях) [208].

Зауважимо, що правове регулювання ринків фінансових послуг у Німеччині продовжує вдосконалюватися. Так, наприклад, до 2008 року факторинг не регулювався спеціальними нормами. Ситуація змінилася з включенням відповідних норм до Закону Німеччини про банківську діяльність. Сьогодні факторинг контролюється німецьким органом фінансового нагляду. Будь-яка

компанія, яка збирається надавати послуги факторингу в Німеччині, повинна звернутися до німецького органу з проханням отримати ліцензію, інакше вона вчинить кримінальне правопорушення, яке карається штрафом або позбавленням волі на строк до трьох років [203]. Слід зазначити, що «факторингова практика часто виникає в умовах відсутності спеціального правового регулювання і застосуванню в такому разі підлягають загальні норми» [214, с. 74]. Так, «у Сполучених Штатах Америки сфера електронної комерції дедалі зростає. Близько 15 мільйонів американців працюють через мережу Інтернет. У Північній Америці електронні фінансові послуги, особливо банківські Інтернет-послуги, активно використовуються для переказів коштів, отримання позик тощо. Ефективність банківських операцій постійно зростає, тоді як час та зусилля, які необхідно витратити на відкриття рахунку, доступ до нього, отримання інформації про його стан та здійснення платежів значно зменшуються» [215, с. 107].

Сьогодні «майже п'ятдесят американських банків, що належать до числа найбільших (у тому числі «Bank One», «First Union», «Wells Fargo»), надають послуги через мережу Інтернет. У той же час такі банки, як, наприклад, «Security First Netbank Bank», здійснюють платіжні операції виключно через Інтернет, не маючи фізичних представництв. Вони надають послуги шляхом використання різних веб-форм, за допомогою яких відкриваються та закриваються платіжні, ощадні, карткові та інші рахунки, надаються та обслуговуються кредити, здійснюються перекази коштів.

Значущість фінансової сфери для всієї держави зумовлює необхідність її державного контролю. Так, «у Сполучених Штатах Америки створено Федеральну раду з перевірки фінансових інституцій (далі – Федеральна рада) з метою встановлення єдиних принципів та стандартів для федеральної перевірки різних фінансових установ та розробки рекомендацій щодо посилення однорідності в нагляді за такими установами. Її діяльність поширюється також і на електронну сферу. Федеральна рада розробила документ – Керівництво з електронних фінансових послуг та споживчої відповідності (далі – Керівництво), що має важливе значення, хоча і не є офіційним документом та не звільняє

фінансові установи, які дотримуються Керівництва, від цивільної відповідальності за порушення вимог статутів (законів)» [188].

Фінансові установи, які надають електронні фінансові послуги, повинні враховувати положення, викладені в Керівництві. Вони несуть відповідальність за те, щоб їх електронні фінансові операції здійснювалися згідно з чинними законами та нормами. Крім того, Керівництво інформує фінансові установи про те, що багато загальних принципів та вимог, які застосовуються до традиційних фінансових послуг, також можуть застосовуватися до електронних [228].

У Керівництві висвітлено останні зміни в законодавстві, що стосуються надання електронних фінансових послуг. Так, однією з основних вимог Акта про електронні перекази коштів є надання споживачам чіткої та зрозумілої інформації у письмовій формі. Згідно з Актом про чесну кредитну звітність, така інформація може надаватися в електронній формі лише за згодою споживача. Також важливе значення для регулювання електронних переказів має Офіційний коментар співробітників Федеральної резервної системи. Згідно з даним Коментарем, для переказів коштів онлайн не потрібні квитанції та попередні письмові згоди в паперовому вигляді, але перед здійсненням такої фінансової операції необхідно авторизуватися, наприклад, за допомогою спеціального коду безпеки [188].

Такий короткий виклад ключових положень законів, що стосуються електронних фінансових послуг, є корисним як для споживачів, так і для фінансових установ. Тому, на думку автора, було б доцільно запровадити в Україні підготовку схожих добірок законодавства органами державної влади, що здійснюють регулювання ринку фінансових послуг.

У Канаді, де також добре розвинений ринок електронних фінансових послуг, фінансові установи самостійно розробляють та приймають правила стосовно надання таких послуг. Так, «Toronto-Dominion Bank», другий за величиною фінансовий холдинг у Канаді, який надає банківські, страхові та інвестиційні послуги, розробив та розмістив на своєму офіційному веб-сайті Умови використання карток та електронних фінансових послуг (далі – Умови).

Вказаний документ застосовується, коли клієнт використовує картку або отримує будь-яку електронну фінансову послугу, що надається банком.

Умови містять детальні вимоги та правила, що стосуються надання електронних фінансових послуг банком, включаючи: безпеку та конфіденційність; випадки втрати або викрадення картки або пін-коду; відповідальність клієнта та банку; обмеження використання електронних фінансових послуг; операції в іноземній валюті; вирішення спорів та інші. Особливо підкреслюється заборона використання електронних фінансових послуг з шахрайськими чи іншими незаконними цілями. Підкреслюється, що споживач відповідальний за збереження пін-коду, пароллю, мобільного телефону чи іншого пристрою, за допомогою якого він отримує електронні фінансові послуги. Тому в Умовах наводяться деякі практичні рекомендації з безпеки, наприклад, не обирати паролем дату народження, своє ім'я, номер телефону тощо [229].

Розробка таких умов вбачається позитивним кроком, тому доцільним є рекомендувати українським фінансовим установам розробити аналогічні загальні документи, що містили б положення щодо надання електронних фінансових послуг.

Варто згадати законодавчі зміни, направлені на забезпечення максимальної технологічної нейтральності, застосування інновацій та зниження бар'єрів входження на ринок фінансових послуг, що відбулися в Швейцарії. Такі зміни були необхідною умовою для збереження за Швейцарією лідируючих позицій у фінансовій сфері.

Визначення терміну «електронні гроші» на законодавчому рівні у Швейцарії не закріплене. У зв'язку з цим застосовується визначення, яке наводиться у Директиві 2009/110/ЕС Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЕС та 2006/48/ЕС та скасовує Директиву 2000/46/ЕС від 16.09.2009, згідно зі ст. 2 якої електронними грошима є грошові кошти, які зберігаються в електронному вигляді (наприклад, на чіп-картці, у мобільному додатку або за

допомогою комп'ютерних програм), у тому числі на магнітному носіїві; представлені у вигляді вимоги до емітента; емітуються при отриманні коштів для проведення платіжних транзакцій; приймаються фізичною чи юридичною особою, відмінною від емітента електронних коштів [197].

На думку автора, «електронні гроші не слід плутати з Інтернет-банкінгом. При використанні Інтернет-банкінгу споживач банківських послуг отримує доступ до свого банківського рахунку за допомогою мережі Інтернет чи мобільного телефону, а не використовує електронні гроші. Особливістю також є те, що при цьому використовується не традиційний чи цифровий підпис, а інші засоби аутентифікації, такі як пароль, підтвердження особи за номером телефону тощо» [57, с. 48]. Так, «у Швейцарії електронні гроші не вважаються законним платіжним засобом. У зв'язку з цим вони можуть випускатися поза межами державної монополії на банкноти та монети. Це не означає, що застосування електронних грошей є протиправним. Проте одержувачі платежів, які беруть участь у відповідних платіжних системах, мають погодитися на те, щоб прийняти електронні гроші, або ж можуть відмовитися» [206, с. 20].

Електронні гроші зберігаються у так званому цифровому гаманцеві, яким є по суті обліковий запис споживача. Доступ до такого гаманця можна отримати за допомогою мобільного додатку або веб-сайту. Баланс у електронному гаманцеві можна поповнити різними способами, зокрема, за допомогою кредитної чи дебетової картки, шляхом банківського переказу чи внесення готівки через термінал.

Оплата за допомогою електронних грошей досить подібна до оплати кредитною чи дебетовою картою. Після підтвердження здійснення платежу платником, одержувач негайно отримує їх у своєму електронному гаманцеві. Коли електронні гроші перераховані до електронного гаманця, їх можна конвертувати в традиційні платіжні засоби, наприклад, перевести на банківський рахунок, після чого отримати готівку, або залишити в електронному гаманцеві для здійснення подальших платежів.

Що стосується правового регулювання використання електронних грошей в Швейцарії, «найбільш загальним нормативно-правовим актом у даній сфері є Акт про інфраструктуру фінансових ринків, оскільки платіжні системи можна вважати частиною такої інфраструктури. Крім того, діяльність певних суб'єктів, що надають фінансові послуги, регулюється спеціальними актами в залежності від того, який саме тип фінансових послуг вони надають. У кожному окремому випадку необхідно оцінити, чи поширюється дія того чи іншого акта на діяльність певного суб'єкта на ринку фінансових послуг. Незважаючи на те, що електронні гроші не є законним платіжним засобом у Швейцарії, необхідно щоразу оцінювати, чи відноситься певна операція з такими грошима, наприклад, їх випуск чи збереження в електронному гаманцеві, до сфери дії Акта про банківську діяльність.

Згідно з рішенням Федерального суду Швейцарії, залишки електронних грошей, що належать споживачам, у платіжних системах, на перший погляд, не мають тієї ж сутності та не виконують функцій традиційних банківських депозитів, оскільки вони не призначені для інвестування з обов'язком подальшого повернення споживачеві, а використовуються радше як безготівковий платіжний засіб для придбання товарів та/або послуг. Суд дійшов висновку, що визначальним критерієм для кваліфікації балансу грошових коштів як депозиту є те, чи зобов'язаний оператор платіжної системи повернути споживачеві грошові кошти чи такого обов'язку на нього не покладається» [206, с. 21].

Проте «невизначеним залишилося питання щодо того, чи можна вважати баланс грошових коштів депозитом, якщо оператор платіжної системи зобов'язаний здійснити виплату не вкладнику, а третій особі. Виходячи з системного аналізу законодавства Швейцарії, можна зробити висновок, що такі операції також підпадають під сферу дії Акта про банківську діяльність.

Таким чином, якщо, виходячи з наведених вище критеріїв, баланс електронних грошей можна вважати депозитом, на діяльність оператора платіжної системи поширюються вимоги Акта про банківську діяльність. Це має важливе значення, в першу чергу, для споживачів фінансових послуг та захисту їх

прав, оскільки вони будуть захищені як банківські вкладники у випадку, наприклад, дефолту оператора платіжної системи. Якщо ж певна операція не підпадає під дію Акта про банківську діяльність, споживачі є практично не захищеними» [205].

Ще одним важливим питанням, яке також було вирішене Федеральним судом Швейцарії, є те, «чи потрібно операторові платіжної системи отримувати банківську ліцензію для здійснення операції з електронними грошима. Суд дійшов висновку, що оператор платіжної системи бере на себе зобов'язання та відповідальність перед споживачем, коли приймає переказ коштів на раніше створений обліковий запис споживача – електронний гаманець – для зберігання у якості балансу електронних грошей та зобов'язується зробити його доступним для майбутнього використання у якості платіжного засобу. Як правило, такі зобов'язання кваліфікуються як депозити від громадськості. Якщо оператор платіжної системи має намір приймати депозити від громадськості на професійній основі, він має отримати банківську ліцензію» [206, с. 21].

Таким чином, хоча електронні гроші не є законним платіжним засобом у Швейцарії, операції з ними входять до сфери дії багатьох нормативно-правових актів. Крім того, важливе значення для уніфікації правозастосування мають рішення Федерального суду Швейцарії.

На думку автора, в Україні такі важливі питання, як законність електронних грошей як платежу, необхідність отримання ліцензії для здійснення операцій з електронними грошима та інші мають вирішуватися на законодавчому рівні, тому досвід Швейцарії, де такі рішення залишаються на розсуд Федерального суду, в Україні застосовувати не доцільно.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що аналіз зарубіжного досвіду регулювання надання електронних фінансових послуг дозволяє розробити загальні рекомендації, дотримання яких сприятиме покращенню правового регулювання цієї галузі в Україні. Так, позитивним вбачається досвід США, де Федеральна рада з перевірки фінансових інституцій розробила Керівництво з електронних фінансових послуг та споживчої відповідності, в якому висвітлено

останні зміни в законодавстві, що стосуються надання електронних фінансових послуг. Розробку таких керівництв, призначених для використання суб'єктами господарювання, що надають електронні фінансові послуги, з добірками положень законодавства в даній галузі та останніх змін до нього, доцільно запровадити в Україні і покласти такі функції на органи, які здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг. Відзначимо, що чинним законодавством передбачено здійснення такими органами узагальнення практики, проведення роз'яснювальної роботи, видання методичних рекомендацій лише у напрямку захисту прав споживачів, що, безсумнівно, є позитивним, але недостатнім кроком.

2.3. Господарсько-правове забезпечення електронної комерції як умови надання електронних фінансових послуг

Без перебільшення ключовим для регулювання сфери надання електронних фінансових послуг стало прийняття Закону України «Про електронну комерцію», правове регулювання електронної комерції охоплює питання захисту споживачів у цій сфері, визнання виданих сертифікатів електронних підписів, сприяння розвитку транскордонної сертифікації, встановлення відповідальності осіб, що надають посередницькі послуги у сфері комунікацій, інші питання, які відносяться до її розвитку.

Початок електронної комерції можна «простежити від 1960-х років, коли підприємства почали використовувати електронні дані для обміну бізнес-документами з іншими компаніями. У 1979 році Американський національний інститут стандартів розробив ASC X12 як універсальний стандарт бізнесу для обміну документами через електронні мережі» [183, с. 117].

У літературі існують численні визначення поняття електронна комерція, через які можливо виокремити фінансову електронну комерцію. Так, на думку економістів, «електронна комерція – це будь-які бізнес-процеси, які здійснюються з допомогою інформаційних технологій та мережі Інтернет. Основними складовими електронної комерції є електронний обмін інформацією, електронний

рух капіталу, електронна торгівля, електронні гроші, електронний маркетинг, електронний банкінг, електронні страхові послуги та ін.» [83]. І. І. Свидрук вважає, що «електронна комерція, як спосіб роботи з клієнтами, не просто розширила такі традиційні можливості поширення інформації, як друкована й телевізійна реклама, але й забезпечила двостороннє спілкування з клієнтом на відстані у реальному режимі. На її думку, електронна комерція – це термін, що означає використання Інтернету для проведення комерційних операцій між підприємствами або між підприємством і споживачами» [158, с. 130]. Представляється, що електронний рух капіталу, електронна торгівля та електронні гроші є складовими чинниками фінансової електронної комерції.

Водночас А. В. Чучковська у своїй публікації, присвяченій окремим проблемам правового регулювання електронної комерції, відзначила, що «під цим поняттям часто розуміють торгівлю через Інтернет за допомогою комп'ютерів покупця та продавця. Також поширеним є визначення електронної комерції як торговельної діяльності, що має за основну мету отримання прибутку та ґрунтується на комплексній автоматизації комерційного циклу за рахунок використання засобів обчислювальної техніки. Важливо підкреслити, що поширеним є також тлумачення електронної комерції як укладення шляхом обміну електронними документами угод (але не обмежуючись ними) про купівлю-продаж, поставки, розподіл продукції, страхування, банківські послуги, транспортні послуги та ряд інших» [184, с. 114]. Я. О. Задвірний та А. Б. Орловська вважають, що «у широкому розумінні електронна комерція визначається як ведення бізнесу у глобальних мережах, а вузькому – як торгівля через Інтернет, при цьому вивчення поняття електронної комерції, як форми ведення бізнесу, дозволило запропонувати авторам своє визначення. Електронна комерція (E-commerce) – це комерційна активність людей, яка охоплює фінансові та торгові транзакції, що проводяться за допомогою комп'ютерних мереж під час купівлі-продажу товарів чи послуг» [42, с. 74]. Фінансова електронна комерція є саме різновидом ведення бізнесу через цифровий простір.

Для змістовної характеристики фінансової електронної комерції притаманним є її суб'єктний склад, наприклад, чисельні банківські установи, адже, як слушно зазначається у літературі, саме «банки на ринку фінансових послуг України функціонують в умовах жорсткої конкуренції, тому актуальним залишається питання пошуку конкурентних переваг. Засоби електронної комерції можуть стати суттєвим аргументом для банківської установи в боротьбі з конкурентами. Більш того, можна констатувати, що декілька років тому системи дистанційного обслуговування клієнтів вважались інновацією, проте тепер вони є невід'ємною частиною успішної та прибуткової діяльності. Причин тому можна виділити декілька:

1. Розширення on-line аудиторії – з кожним роком користувачів Інтернет в Україні стає більше.

2. Комфорт та швидкість – процес здійснення операцій з грошовими коштами через Інтернет є доволі простим та не потребує значних витрат часу: клієнт не вимушений довго чекати своєї черги для обслуговування, процедура оформлення необхідних документів зводиться до заповнення основних реквізитів.

3. Зменшення витрат – використання електронної комерції вигідне й для самої банківської установи. Скорочуються час та трудомісткість виконання (оформлення) операцій, зменшуються канцелярські та супутні види витрат» [43]. Взагалі «суб'єктами електронної комерції виступають: споживачі (C-consumer) фізичні особи; бізнесові організації (B-business); державні органи (G-government, деколи A-administration); фінансові установи, що забезпечують розрахунки між іншими суб'єктами електронної комерції» [175, с. 64].

Електронна комерція «функціонує на трьох основних рівнях, а саме:

Перший рівень – Інтернет-комерція – найпростіші форми взаємодії між учасниками ринку, засобами такої взаємодії виступають традиційні та загальнодоступні бази інформаційного обміну. Саме цей рівень електронної комерції є найбільш розвиненим та поширеним в Україні.

Другий рівень – електронна комерція – перехід від звичайних традиційних методів торгівлі на електронну, закономірним процесом чого стане ліквідація

торговельних посередників, які перетворюються на менеджерів, що обслуговують та організовують процеси електронної комерції.

Третій рівень – електронний бізнес – розробка та впровадження нових форм взаємодії між учасниками та нових способів обміну інформацією, а також методами обробки отриманої інформації та її інтерпретації» [81, с. 15]. Таким чином, фінансова електронна комерція – це господарська діяльність, яка передбачає процес здійснення різноманітних фінансово-розразункових операцій з грошовими коштами через інформаційно-цифровий простір банками та іншими фінансовими установами, з метою отримання прибутку та задоволення інтересів і потреб їх клієнтів (споживачів).

Однією з цілей прийняття Закону України «Про електронну комерцію», який є одним з основних нормативно-правових актів у даній сфері, була «гармонізація українського законодавства з законодавством Європейського Союзу. Попри наявність на момент прийняття даного Закону ряду нормативно-правових актів, серед яких згадані вище Закон України «Про платіжні послуги», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис» та «Про телекомунікації», єдиного нормативно-правового акта, що врегульовував би не лише окремі аспекти діяльності в галузі електронної комерції, а комплексно всю галузь, не було. Крім того, існувала нагальна потреба у прийнятті законодавчого акта, який відповідав би актуальному законодавству Європейського Союзу в даній сфері» [56, с. 109]. Відповідно до ст. 3 Закону № 675-VIII під електронною комерцією розуміють відносини, дія яких спрямовується на отримання прибутку у зв'язку зі здійсненням правочинів, які спрямовані на набуття, зміну або припинення прав та обов'язків, які виникають під час використання інформаційно-комунікаційних систем і внаслідок використання таких систем виникають права та обов'язки майнового характеру. Виходячи з такого визначення, слушною є думка про «низку особливостей, притаманних електронній комерції, а саме те, що здійснення електронної комерції передбачає наявність системи відносин у сфері електронних документів і документообігу; у сфері укладання правочинів, середовищем для яких є мережа

електрозов'язку; у сфері надання банківських послуг з урахуванням розвитку інформаційних технологій; у сфері використання електронних підписів тощо» [170, с. 285].

Саме «приведення українського законодавства у відповідність законодавству Європейського Союзу набуло особливого значення після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ст. 139 та 140 якої містять норми щодо електронної торгівлі. В них закріплено домовленість сторін щодо сприяння розвитку електронної торгівлі між ними, яка має відповідати міжнародним стандартам захисту інформації, щоб забезпечити довіру користувачів у цій сфері» [173], [16, с. 156].

На думку автора, саме «на момент прийняття Закону України «Про електронну комерцію» правове регулювання даної сфери в Україні істотно відставало. Для налагодження економічних відносин з зарубіжними країнами у цій сфері ситуацію необхідно було змінювати. Сукупність наведених факторів зумовила необхідність прийняття Закону України «Про електронну комерцію». Чинні на даний момент вітчизняні законодавчі акти у сфері електронної комерції в цілому кореспондують нормам законодавства Європейського Союзу та регулюють правовідносини в основних напрямках, визначених Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» [56, с. 110]. Законом України «Про електронну комерцію» встановлено організаційно-правові основи діяльності у галузі електронної комерції в Україні та закріплено порядок вчинення електронних правочинів.

Даний закон має «важливе значення для регулювання сфери надання електронних цифрових послуг, оскільки до електронної комерції належить цілий ряд галузей господарювання, що об'єднані ознаками дистанційності та використання інформаційно-комунікаційних систем. Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL), що є одним з головних суб'єктів нормотворчості у галузі електронної комерції на міжнародному рівні, відносить до неї:

- електронний рух капіталу (Electronic Funds Transfer, EFT);

- електронні гроші (e-cash);
- електронний банкінг (e-banking);
- електронні страхові послуги (e-insurance);
- електронний обмін інформацією (Electronic Data Interchange, EDI);
- електронну торгівлю (e-trade);
- електронний маркетинг (e-marketing)» [232], [13, с. 32].

Частина вказаних галузей фактично є видами електронних фінансових послуг, що обґрунтовано у першому розділі дисертації.

Що ж стосується безпосередньо правового регулювання електронних фінансових послуг, то в ч. 2 ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію» вказано, що даним законом не регулюється порядок випуску та обігу електронних грошей, надання банківських послуг та здійснення переказу коштів. До даних відносин мають застосовуватися спеціальні нормативно-правові акти. Разом з тим, Закон передбачає можливість застосування його положень в частині правочинів, які вчиняються в електронній формі, з метою врегулювання відносин, що стосуються надання послуг в системах дистанційного обслуговування, страхування, надання платіжних послуг, включаючи випуск електронних грошей та виконання платіжних операцій з ними) та інших, якщо це не суперечить спеціальному законодавству [135].

У літературі економісти виокремлюють та аналізують «переваги та недоліки електронної комерції, які притаманні й фінансовій електронній комерції, а саме:

1) для споживачів: - нижчі ціни у порівнянні з традиційними магазинами (за рахунок зменшення невиробничих витрат підприємства електронної комерції мають можливість оптимізувати цінову політику); - доступність інформації про товари, послуги в Інтернет-магазинах у режимі реального часу цілодобово без вихідних» [175, с. 62]; – «використання торговельних платформ, інтернет-магазинів, сайтів-агрегаторів інтернет-магазинів з метою вивчення ринку товарів та послуг, порівняння їх характеристик, цін; - можливість купувати елітні, рідкісні товари у зарубіжних магазинах, на аукціонах, резервувати місця в готелях різних країн та отримувати інші високоякісні послуги іноземних компаній» [178, с. 18]; -

«можливість конфіденційного здійснення покупок; - можливість отримати швидко, просто безкоштовні зразки» [181, с. 183] та «скористатись фірмовою доставкою товарів від виробника; - цифрові продукти, нематеріальні товари можуть бути одразу доставлені до споживача через мережеві канали» [186, с. 18]; - можливість обміну відгуками про товари та послуги, а також їх пошуку через соціальні мережі, спільноти, блоги тощо.

2) для виробників: - «зниження обсягу первісних вкладень в бізнес (зникає потреба в купівлі чи оренді великих торговельних площ, торговельного обладнання), невиробничих витрат (витрат на рекламу, витрат, пов'язаних з сервісним обслуговуванням та інформаційною підтримкою споживачів)» [22, с. 249]; - «зменшення чисельності персоналу та фонду оплати праці, що обумовлено повною або частковою автоматизацією процесів, спрощенням комунікації в межах підприємства; - скорочення циклу виробництва та продажу, підтримка бізнес-процесів у режимі on-line; - надання нових видів послуг та освоєння нових сегментів ринку, глобальний доступ до світових ринків; - рівність умов доступу до ринку як для великих корпорацій, так і для невеликих підприємств; - цілеспрямований адресний вплив на споживацький сегмент за допомогою індивідуальних електронних засобів зв'язку; - можливість роботи в режимі цілодобового доступу та інтерактивного спілкування із споживачем; - підвищення рівня прихильності споживачів до торгової марки.

3) для держави та суспільства: - широкий асортимент товарів та послуг, що надаються населенню у різних сферах; - нарощування потужності національної економіки, надходження інвестицій, розвиток інфраструктури, науки та техніки, підвищення рівня життя населення, зменшення «цифрового» розриву; - створення нових робочих місць.

З іншого ж боку, електронна комерція має і негативні аспекти, які були згруповані за таким же принципом, як і вигоди:

1) для споживачів: - через засоби ідентифікації особи користувача можна здійснювати контроль за нею, перевіряти її діяльність; - сегмент населення, що не має доступу до мережі залишається неохопленим, до того ж не всі види товарів є

представленими в мережі; - споживачі не мають змоги в повній мірі пересвідчитись у якості товару чи послуги до моменту отримання його» [181, с.185]. – «необхідність сплати авансу в повному або частковому обсязі від вартості покупки; - складний порядок повернення товарів у випадку бажання клієнта повернути покупку; - логістика виконання замовлення має швидкість, або продуктивність, неадекватну швидкості Internet, окрім того зростає вартість невеликих замовлень за рахунок поштових послуг, послуг перерахунку коштів; - відсутність мотивів відвідування магазинів, безпосередньо не пов'язаних зі здійсненням закупівель. 2) для виробників: - посилення конкурентної боротьби, її перехід на глобальний рівень, до того ж для країн, що розвиваються, є характерним низький рівень охоплення населення мережею; - необхідність забезпечення потужної технологічної основи для функціонування е-комерції, її постійного оновлення вимагає значних вкладень фінансових ресурсів; - складність організації діяльності та розробки онлайн-вітрини (висока вартість, необхідність координації роботи відділу продажів, бухгалтерії, автоматизація обробки платіжних банківських карт і електронних грошей) [178, с. 20]»; - «внаслідок відкритості інформації зростає ймовірність порушення прав інтелектуальної власності, плагіату, фінансових шахрайств, тому постає проблема інформаційної безпеки; - невизначеність та складність організації бухгалтерського обліку, внутрішнього контролю, переорієнтація інформаційних потоків із традиційних паперових носіїв у електронну форму, що за умов необізнаності працівників може ускладнити прийняття управлінських рішень; - недостатня обізнаність працівників із сучасними інформаційними технологіями та системами, а висококваліфіковані кадри зазвичай вимагають значних витрат на оплату праці; - необхідність залучення спеціалістів, що будуть здійснювати адміністрування сайту, оновлювати контент інформаційного ресурсу.

3) для держави та суспільства: - нерівномірність розвитку електронної комерції у різних регіонах, галузях та в різних ланках виробництва; - для країн з невисоким економічним розвитком електронний бізнес не є пріоритетним напрямом розвитку, окрім того вимагає вкладень в розвиток науки, техніки,

інфраструктури; - монополізація ринків, оскільки сектор малого підприємництва не завжди може вистояти перед викликами конкурентного середовища» [83].

Законом України «Про електронну комерцію» встановлено порядок укладення електронного договору, особливості пропозиції укласти такий договір (оферти) та її прийняття (акцепту), окреслено специфіку істотних умов. Також законом врегульовано питання, що стосуються підпису сторін, розрахунків, захисту персональних даних, зберігання електронних документів та інші [135]. Дані положення можливо застосовувати для врегулювання відносин, що виникають у сфері надання фінансових послуг з використанням інформаційно-комунікаційних систем.

Згідно з положеннями вказаного Закону, крім істотних умов, встановлених Цивільним кодексом України, електронний договір може містити умови про технології укладення договору, порядок створення та накладання електронних підписів, технічні засоби ідентифікації сторін договору, право внести зміни до договору та порядок їх внесення, умови виготовлення та отримання паперових копій електронних документів, порядок та спосіб здійснення акцепту і внесення змін до помилково відправленого акцепту, порядок обміну інформацією при виконанні сторонами умов договору (наприклад, шляхом обміну електронними повідомленнями), посилання на інші електронні документи, які містять умови договору, та порядок доступу до них (наприклад, положення, правила, інструкції, опубліковані на веб-сайтах), спосіб зберігання електронних документів та повідомлень і умови доступу до них, положення щодо обрання мови та інші відомості [135].

Оферта, тобто пропозиція укласти електронний договір, може бути здійснена кількома способами, серед яких:

- відправлення комерційного електронного повідомлення;
- розміщення пропозиції у мережі Інтернет;
- розміщення пропозиції в інших інформаційно-комунікаційних системах.

Акцепт, тобто прийняття пропозиції укласти електронний договір, можна надати шляхом:

- відправлення підписаного електронним чи аналогом власноручного підпису електронного повідомлення особі, що зробила оферту;
- заповнення в електронній формі форми або формуляра заяви про прийняття оферти, підписаної електронним чи аналогом власноручного підпису;
- вчинення дій, що вважаються прийняттям оферти, за умови чіткого роз'яснення змісту таких дій в інформаційній системі, де розміщено оферту, і якщо такі роз'яснення логічно пов'язані з нею.

У тому випадку, коли електронний договір укладається в інформаційно-комунікаційній системі суб'єкта, що надає електронну фінансову послугу, щоб прийняти оферту, особа-споживач – має ідентифікувати себе в такій системі, а також надати акцепт у вказаному вище порядку. Електронний договір оформляється у довільній формі, проте він повинен містити всі істотні умови, що передбачені законодавством для відповідного виду договору.

Законом України «Про електронну комерцію» також передбачено, що інформаційна система суб'єкта господарювання, що пропонує укласти електронний договір, повинна передбачати технічну можливість особи, якій адресована відповідна пропозиція, змінити зміст наданої інформації до того часу, як пропозиція буде прийнята.

Електронний договір вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила оферту, акцепту, тобто відповіді про її прийняття. Замовник послуги/споживач має отримати підтвердження вчинення електронного правочину, яке може надаватися у вигляді електронного документа, касового або товарного чека, квитанції, квитка, талона тощо [135].

В умовах все більшої складності інформаційних систем питання кібербезпеки електронної комерції, частиною якої є сфера надання електронних фінансових послуг, набуває дедалі більшого значення. З однієї сторони, необхідна побудова єдиного кібербезпекового простору. З іншої сторони, вкрай нерівномірний розвиток ІТ-служб та інфраструктури, а також різноманітність експлуатованих систем не дозволяють забезпечити необхідний рівень

кібербезпеки. Навіть з найдосконалішим захистом комп'ютерні системи не є абсолютно невразливими.

У зв'язку з цим в ключі регулювання електронних фінансових послуг не можна не згадати Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який «закріпив організаційні та правові засади забезпечення інтересів особи, держави та суспільства, національних інтересів України у кіберпросторі, визначає цілі та принципи політики держави у кіберпросторі, повноваження органів державної влади у цій сфері, а також права та обов'язки фізичних та юридичних осіб, основи координації їх діяльності» [137]. Даним Законом передбачено, що «підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, які здійснюють діяльність і надають послуги на платіжному ринку, в банківському та фінансовому секторах, є об'єктами критичної інфраструктури, тобто мають вагоме значення для економіки, промисловості, суспільства, безпеки населення, порушення функціонування яких може негативно вплинути на національну безпеку і оборону України та завдати істотної майнової шкоди» [13, с. 31].

Ключове місце серед вказаних нормативно-правових актів посідає, на думку автора, Директива «Про електронну комерцію», яка «регулює широкий спектр послуг, що надаються дистанційно, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, включаючи надання фінансових та інформаційних послуг, продаж електронних продуктів, таких як програмне забезпечення, а також фізичних товарів за допомогою електронних систем. До сфери регулювання цієї Директиви належать як відносини між юридичними особами, так і відносини з надання послуг та продажу товарів фізичним особам – споживачам» [55, с. 687].

Директива «Про електронну комерцію» оперує терміном «інформаційні послуги», вживаючи його при цьому в тому ж значенні, що і в Директиві «Про процедуру надання інформації в галузі технічних стандартів та регламентів, а також правил надання послуг в інформаційному суспільстві». Згідно з останньою, під послугами інформаційного суспільства (інформаційними послугами) розуміють будь-які послуги, що надаються дистанційно без одночасної

присутності сторін, за допомогою електронних засобів, зокрема, по дроту, радіо, оптичними або іншими електромагнітними засобами, на індивідуальний запит одержувача послуг та за винагороду [195]. До послуг інформаційного суспільства належать і електронні фінансові послуги, які відповідають всім названим вище ознакам та є операціями з фінансовими активами.

У науковій літературі пропонується умовно розділити всі положення Директиви «Про електронну комерцію» на «чотири основні групи».

До першої групи відносять норми, що стосуються внутрішнього ринку Європейського Союзу. Сутність даної групи норм зводиться до того, що держави-члени мають забезпечувати відповідність послуг, що надаються в електронній сфері, положенням національного законодавства, яке відноситься до сфери координації. Крім того, державам-членам заборонено обмежувати надання таких послуг з території інших держав з підстав, які витікають зі сфери координації.

Другу групу складають норми, направлені на підтримку розвитку ринку електронних послуг в інформаційному суспільстві. Ці норми, зокрема, забороняють попередні дозволи на надання послуг в інформаційному суспільстві; встановлюють перелік відомостей, які обов'язково мають надавати про себе суб'єкти господарювання, які надають послуги в інформаційному суспільстві, а також відомості, які мають містити комерційні повідомлення про такі послуги; закріплюють вимогу щодо обов'язкової ідентифікації «спаму» як такого тощо.

До третьої групи належать норми, якими встановлюється правова основа укладання договорів з використанням електронних систем. Дані положення закріплені з метою гармонізації законодавства держав-членів. Так, зокрема, на держави-члени покладається обов'язок гарантувати можливість укласти договори в електронній формі та переконатися, що жодні встановлені в законодавстві вимоги щодо укладання договорів не перешкоджають використанню таких договорів і не заперечують їх юридичну силу. Разом з тим, держави-члени можуть обмежити використання договорів в електронній формі щодо угод відносно прав на нерухоме майно (крім оренди); угод, що вимагають

залучення державних органів або судів; угод про майнове забезпечення та поручительство; угод у сферах спадкового та сімейного права.

Дана група норм встановлює також вимоги до інформації, яка має бути надана споживачеві перед укладанням договору в електронній формі, а саме: технічні дії, які необхідно вчинити, щоб укласти договір; чи буде укладений договір прийнятий банківською установою та чи буде він доступний; технічні засоби для виявлення та виправлення помилок перед розміщенням запиту; мови, якими можна укласти договір. Крім того, встановлюються правила щодо розміщення запиту, зокрема, те, що суб'єкт, який надає послуги, має негайно повідомити споживача про отримання запиту.

Остання, четверта група об'єднує норми, що обмежують відповідальність Інтернет-посередників та спрямовані на забезпечення балансу між забезпеченням вільної передачі інформації та створенням правової основи для розвитку електронної комерції з використанням мережі Інтернет. Дані норми встановлюють обмеження юридичної відповідальності тих посередників, які здійснюють просту передачу, розміщення на серверах або тимчасове зберігання інформації» [27, с. 116, 117], [200].

Висновки до підрозділу 2.

Дослідження теоретичних, соціальних питань та іноземного досвіду правового забезпечення фінансових послуг та їх взаємозв'язок із електронною комерцією уможливило формулювання низки висновків, які розширюють їх аналітично-змістовну характеристику.

Безпечність надання електронних фінансових послуг гарантується, в першу чергу, високим рівнем технологічного та програмного забезпечення фінансових установ, а також кваліфікованими кадрами, звідси вбачається за доцільне нормативно закріпити мінімальні вимоги, які висуваються до технологічного та

програмного забезпечення суб'єктів господарювання, що надають електронні фінансові послуги, а також до рівня кваліфікації їх кадрів у формі рекомендацій. Найбільше значення вони матимуть для господарюючих суб'єктів, що вперше виходять на ринок електронних фінансових послуг, оскільки великі фінансові установи з досвідом роботи в електронній сфері вже виробили власні правила та стандарти з питань безпеки.

З урахуванням досвіду США щодо практичних рекомендацій запропоновано покласти функції з розробки керівництв, призначених для використання суб'єктами господарювання, що надають електронні фінансові послуги, з добірками положень законодавства в даній галузі та останніх змін до нього, на органи, які здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг.

Висунуті пропозиції щодо наступних напрямів імплементації положень законодавства ЄС у сфері інформаційних технологій у законодавство України: захист суспільного інтересу, змістовно-характерні положення якого необхідно оновлювати за необхідності і представляти в простому зрозумілому вигляді у друкованому чи електронному форматі, визначеному спеціально уповноваженим органом, а також на веб-сайтах Міністерства цифрової трансформації України, СБУ та БЕБ; розробка та прийняття чітких нормативних положень щодо забезпечення розвитку ринку FinTech, цифрових технологій і платформ регуляторів, які насправлені на забезпечення розвитку цифрових технологій, комп'ютерного проектування, аналізу big data, blockchain, автоматизації, роботизації і використання штучного інтелекту та визначити шляхи до стимулювання впровадження інноваційних технологій в комплаєнсі шляхом запровадження комунікаційних засад взаємодії між учасниками фінансового ринку, регтек-компаніями та регуляторами (конференції, круглі столи тощо); нормативне визначення технології «open banking» як різновиду банківської практики, при якій пропонується відкритий доступ до банківських послуг, транзакцій та інших фінансових даних, що передбачає фінансово-розрахункове та інше партнерське, мережеве співробітництво всіх учасників сфери

господарювання; визначення в законодавстві необанку як різновиду віртуального банку, який діє виключно в цифровому просторі, шляхом надання різноманітних фінансово-банківських послуг розрахунково-платіжного характеру з метою отримання прибутку; вимогу калібрування до капіталу платоспроможності страхових кампаній, з метою забезпечення врахування всіх кількісно вимірюваних ризиків, яких вони зазнають, яка повинна охоплювати наявну діяльність, а також нову діяльність, яка очікується протягом наступних 12 місяців. Для наявної діяльності вона повинна покривати тільки неочікувані збитки та відповідати вартості під ризиком основних власних коштів страхової або перестрахової компанії з довірчим рівнем 99,5 % для періоду тривалістю один рік.

Висунуті пропозиції щодо розвитку Закону України «Про електронну комерцію», які застосовуються при регулюванні надання електронних фінансових послуг у контексті необхідності забезпечення належної якості інформації, що надається споживачу електронних фінансових послуг, а саме: запропоновано викласти абз. 10 ч. 1 ст. 5 даного Закону в такій редакції: «забезпечення доступу до достовірної, недвозначної, повної інформації всіх учасників відносин у сфері електронної комерції».

РОЗДІЛ 3

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ТА ДОТРИМАННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ РИНКУ ЕЛЕКТРОННИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

3.1. Ризики клієнтів та фінансових установ у сфері надання електронних фінансових послуг

Важливим є визначення ризиків клієнтів та фінансових установ у сфері надання електронних фінансових послуг, адже «в умовах інформаційного суспільства ринок фінансових послуг постійно розвивається та розширюється. Одним з основних нововведень останніх десятиліть стало впровадження електронних фінансових послуг, включаючи електронний банкінг. Стрімкий розвиток ринку електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства призводить до ситуації, коли клієнти, включаючи споживачів, не володіють необхідною інформацією та знаннями про сутність і особливості електронних фінансових послуг, не здатні об'єктивно оцінити ризики, з якими можуть зіткнутися, тому їх права порушуються. При цьому фінансові установи та інші суб'єкти надання електронних фінансових послуг внаслідок недобросовісності деяких клієнтів також можуть зазнати збитків. У зв'язку з цим зростання пропозицій ринку електронних фінансових послуг за обставин недосконалого законодавчого регулювання, та, як наслідок, неналежного рівня забезпечення захисту прав споживачів та гарантій прав фінансових установ спричиняє втрату довіри і зменшення попиту на електронні фінансові послуги, що, в свою чергу, має негативний вплив на економічну ситуацію в державі в цілому» [54, с. 335-336].

Саме розробити дієві та ефективні механізми захисту прав клієнтів та гарантій прав фінансових установ у сфері електронних фінансових послуг можливо лише в тому разі, коли загрози та ризики у цій сфері чітко визначені. Взагалі «розподіл ризиків між державними та приватними партнерами вимагає застосування концептуальної основи, яка заснована на використанні цифрової

платформи. Така платформа буде відображати заплановані та реалізовані цілі сталого розвитку, що дозволяє здійснювати онлайн моніторинг ключових показників ефективності впровадження сталого розвитку цілі» [235, с. 9].

Перш ніж вдаватися до аналізу окреслених ризиків, необхідно чітко визначитися з понятійним апаратом, а саме: розмежувати поняття «споживач фінансових послуг» та «клієнт». Згідно з Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», споживачем фінансових послуг є виключно фізична особа, що має намір отримати фінансову послугу або вже отримує її з метою задоволення своїх особистих потреб, що не пов'язані зі здійсненням підприємницької або незалежної професійної діяльності. Клієнтом, в свою чергу, може бути фізична особа (у тому числі споживач), фізична особа-підприємець або юридична особа, що має намір отримати фінансову послугу або вже отримує її. Поняття «клієнт» є ширшим за поняття «споживач фінансових послуг» [123].

Таким чином, дослідження йтиме про ризики не лише споживачів, а й фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, які отримують електронні фінансові послуги, а також фінансових установ, які їх надають.

Поява електронних фінансових послуг зумовлена широким використанням нових технологій, інформаційних та комунікаційних систем. Разом з тим, використання цих технологій можливе як з конструктивними, так і з деструктивними цілями. Внаслідок цього хоч електронні фінансові послуги і мають ряд переваг як для клієнтів, так і для самих фінансових установ, надання послуг у цій сфері супроводжується певними ризиками.

Від точності та обґрунтованості визначення поняття «ризик» залежить вибір підходів до їх оцінки. Ґрунтовне дослідження генезису поняття «ризик» та пошук його дефініції здійснили науковці Р. О. Піскунов та О. В. Москаленко, які дійшли висновку, що «під ризиком слід розуміти ситуативну характеристику, яка виникала внаслідок відхилення певної системи від стану її нормального функціонування до іншого стану в результаті впливу внутрішніх та зовнішніх

факторів при взаємодії об'єктів та суб'єктів певного досліджуваного процесу» [102, с. 93].

Н. М. Зленко характеризує «ризик як об'єктивну категорію, тому що в самій дійсності наявні ті елементи, що вносять невизначеність у дії суб'єкта, проте зміст ризикованої поведінки є суб'єктивним внаслідок її варіативності. З іншої сторони, під ризиком можна також розуміти вияв соціальної поведінки певного суб'єкта, що здійснюється за невизначеності результатів такої поведінки» [45, с. 55].

М. М. Великанова, аналізуючи категорію «ризик», відзначає, що йому властиві як об'єктивні, так і суб'єктивні характеристики. Об'єктивними є результат як наслідок дії або події, а також можливий характер настання такого результату, невизначеність. Суб'єктивними характеристиками є усвідомлення чинників ризику, встановлення ступеню імовірності та рівня ризику, прогнозування потенційних результатів діяльності, що є суб'єктивним сприйняттям ризику, а також обрання варіанта поведінки у певній ситуації як альтернативність. Вчена відзначає, що структурно ризик включає наступні елементи: об'єкт, суб'єкт та джерела» [19, с. 83].

О. Шемшур, проаналізувавши різні підходи до визначення поняття «ризик» у юридичній науці, визначив ключові характерні ознаки цього поняття. Першою ознакою вчений називає невизначеність. Саме вона є основоположною характерною рисою недостатньої забезпеченості процесу прийняття тих чи інших рішень знаннями щодо певної проблемної ситуації. Причинами появи невизначеності у суспільних відносинах науковець вважає відсутність вичерпної, повної, точної інформації, наявність впливу суб'єктивних факторів на результати аналізу ситуації на ринку, нестабільність зовнішнього середовища, в якому суб'єкт здійснює свою діяльність, включаючи фактори правового та поза правового характеру, та інші.

Другою рисою категорії «ризик» О. Шемшур, посилаючись на Р. А. Майданика [82, с. 64], вважає альтернативність як таку характерну ознаку ризику, що у якості необхідної умови висуває потребу в здійсненні оцінювання та вибору з кількох максимально вигідних стратегій, альтернатив, варіантів лише однієї.

Якщо можливість здійснити вибір відсутня, відсутній і ризик. У тих випадках, коли вибору немає, не виникає ризикована ситуація, і, відповідно, немає ризику. Альтернативність може мати різні ступені складності, і її можна вимірювати у різних способи.

Третьою властивістю ризику дослідник називає можливість оцінити імовірність здійснення вибору варіантів рішень з точки зору необхідності їх прийняття, їх значущості, безпосередньої зацікавленості учасника правових відносин у їх прийнятті.

Ґрунтуючись на характеристиках категорії «ризик», О. Шемшур сформулював його визначення як можливості або імовірності настання тих чи інших наслідків, які суб'єкт правових відносин міг або мав передбачити та вчинити дії (утриматися від їх вчинення), що мають на меті зниження негативного впливу таких наслідків або їх повне уникнення шляхом дотримання правил обґрунтованого ризику, згідно з якими позитивний результат певних дій істотно перевищує імовірність настання їх негативних наслідків» [185, с. 108].

Також ризик можна розуміти як «усвідомлення можливих негативних наслідків обраного ходу дій та оцінку імовірності настання таких негативних наслідків. Відзначимо, що ризик включає два обов'язкові елементи:

- негативні наслідки надання/отримання електронних фінансових послуг;
- оцінка імовірності того, що негативні наслідки настануть» [219, с. 27].

Клієнти та фінансові установи мають «оцінити позитивні та негативні аспекти інноваційної системи надання електронних фінансових послуг та співвідношення цих аспектів, тобто проаналізувати ризики. Ставши отримувачами електронних фінансових послуг, клієнти можуть зіштовхнутися з наступними ризиками:

- ризики невдалого виконання, що пов'язані з потенційними або дійсними збитками, які були завдані внаслідок недоліків або неналежної роботи електронних систем та програмного забезпечення;
- соціальні ризики, пов'язані з втратою певного соціального статусу отримувача електронних фінансових послуг серед референтних груп саме

внаслідок отримання електронних фінансових послуг (наприклад, використання електронного банкінгу);

- ризики, пов'язані з потенційною або дійсною втратою часу внаслідок проблем та затримок в проведенні електронних фінансових операцій, а також внаслідок часу, необхідного для ознайомлення з механізмом роботи системи надання електронних фінансових послуг, яка може різнитися залежно від конкретної фінансової установи, в якій клієнт отримує послуги;

- фінансові ризики, що виникають у результаті помилок при здійсненні операцій з надання електронних фінансових послуг або зловживання рахунками клієнтів;

- ризики безпеки, пов'язані зі збитками, спричиненими шахрайством, зломом рахунку або неправомірним використанням конфіденційної інформації клієнта, тобто вчиненням комп'ютерних злочинів або кіберзлочинів;

- правові або юридичні ризики, які є потенційною або дійсною загрозою, що виникла внаслідок неефективного правового регулювання відносин у сфері надання електронних фінансових послуг, необізнаності клієнтів, особливо споживачів, про їх права та недостатньої фінансової грамотності, а також умисних або необережних порушень прав клієнтів фінансовими установами;

- ризики, пов'язані з неналежною роботою обладнання, необхідного для надання електронних фінансових послуг, та недоступність такого обладнання для деяких клієнтів» [225, с. 27-28].

Я. А. Дроботя, аналізуючи фінансові ризики, пов'язані з нетрадиційними банківськими послугами, до яких вчена відносить, серед інших, ті послуги, що стали можливими виключно завдяки розвитку мережі Інтернет та надаються з її використанням, визначає як недоліки і ризики даних послуг, так і їх переваги. Серед «ризиків, які виникають у зв'язку з наданням нетрадиційних банківських послуг, що надаються з використанням мережі інтернет, відносяться наступні:

- виникнення технологічних ризиків, що пов'язані з програмним забезпеченням та перебоями у роботі технічного обладнання;

- постійна залежність від мережі Інтернет та підвищення загрози фінансовій безпеці як для клієнтів, так і для банків, наприклад, ризик зняття грошових коштів з рахунку сторонньою особою, ризик хакерських атак;
- ризики, які виникають внаслідок існування прогалин у законодавстві, що регулює Інтернет-банкінг та ринок фінансових послуг в Інтернеті;
- ризик фінансових втрат та ризик втрати ділової репутації банківської установи в результаті ненадійності інших членів ринку фінансових послуг;
- істотні витрати грошових коштів та часу на розроблення, оновлення, підтримку програмного забезпечення та технічне оснащення можливості самообслуговування для клієнтів банків» [39, с. 37].

Крім ризиків, які виникають у зв'язку з наданням електронних фінансових послуг, «не можна не згадати ризики, виклики та нові завдання, які виникають під впливом самого інформаційного суспільства, в якому такі послуги виникли і надають клієнтам. Такі виклики ставляться перед державою, законодавцем і, що цікаво, перед самою правовою наукою. Всі переваги інформаційного суспільства, його беззаперечні зручності спричиняють виникнення численних правових проблем. Серед таких проблем варто відзначити наступні:

- необхідність розробки понятійного апарату правової науки у світлі інформатизації та використання мережі Інтернету;
- проблеми, пов'язані з діями суб'єктів, зокрема, проблеми ідентифікації осіб, підвищення рівня правосвідомості споживачів у різних сферах, у тому числі на ринку фінансових послуг, проблема професійної етики та поведінки суб'єктів правовідносин;
- проблема чіткішого визначення джерел права, які підлягають застосуванню;
- уточнення характеру дії правових норм у просторі та за колом осіб;
- проблема збирання доказів і доказування, способи і засоби підтвердження юридичних фактів, які існують у віртуальному просторі і можуть перестати існувати в доступній формі до часу розгляду справи судом;
- питання допустимості та достовірності електронних доказів;

- проблема протидії кіберзлочинності» [92, с. 134]. Загалом «розуміння проблем сталості, з якими стикається світ, на рівні фінансових установ і використання можливостей щодо їхньої мінімізації й попередження може виявитися визначальним аспектом фінансової стабільності вітчизняної економічної системи» [30, с. 28].

У рамках даного дослідження найбільший інтерес становлять, безумовно, ризики безпеки, включаючи інформаційну безпеку, та правові ризики, оскільки їх може бути мінімізовано або повністю усунено шляхом вдосконалення чинного законодавства, яке стане фундаментом для формування ефективної правозахисної та правозастосовної практики.

Так, наприклад, на подолання згаданої вище проблеми необізнаності споживачів про їх права направлені окремі положення Директива № 2008/48/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС про договори споживчого кредитування і відміну Директиви Ради ЄС 87/102/ЄЕС. Її положення щодо надання роз'яснень та переддоговірної інформації споживачам, оцінки їх кредитоспроможності мають важливе значення для усвідомлення потенційним споживачем ризиків, пов'язаних з наданням кредиту в іноземній валюті [194]. Безумовно, дані положення актуальні і для сфери надання електронних фінансових послуг, оскільки отримання кредиту можливе і за допомогою електронних систем.

Органи державної влади мають переконатися, що маркетинг та реклама фінансових установ контролюються та моніторяться з метою уникнення випадків, коли реклама вводить в оману чи надає неправдиву інформацію стосовно фінансових послуг, які пропонуються клієнтам. Проте навіть суворий контроль за якістю такої інформації не може бути гарантією фінансової грамотності клієнтів, у тому числі споживачів, оскільки вони можуть бути збиті з пантелику надмірною кількістю інформації.

Крім того, у сфері надання електронних фінансових послуг споживачі мають бути додатково повідомлені, як мінімум, про:

- технічні дії, які необхідно вчинити, щоб укласти договір;

- чи буде укладений договір прийнятий банківською установою та чи буде він доступний;
- технічні засоби для виявлення та виправлення помилок перед розміщенням запиту;
- мови, якими можна укласти договір [200].

На думку фахівців, «безпека є одним з найважливіших питань, що необхідно вирішити у сфері надання електронних фінансових послуг. Існує значна загроза несанкціонованого доступу, втрати або пошкодження даних хакерами внаслідок запуску вірусу або несанкціонованого доступу до мережі. Особливий ризик втрати безпеки існує, коли фінансова установа використовує мережу Інтернет для здійснення платіжних операцій. При цьому конфіденційність, цілісність, достовірність, репутація та конфіденційність є основними проблемами захисту прав споживачів.

Щодо ризиків безпеки, найбільшу загрозу несуть так звані комп'ютерні злочини та кіберзлочини. Різниця між ними полягає в тому, що кіберзлочини вчиняються у віртуальному просторі через мережу Інтернет, а комп'ютерні злочини – з використанням електронно-обчислювальної техніки. Останні включають три широкі категорії: злочини, пов'язані з інформацією та персональними даними; злочини, пов'язані з програмним забезпеченням; фізичні злочини» [212, с. 5-6].

Сучасні тенденції свідчать про те, що «позбутися від таких явищ практично неможливо, оскільки технічний прогрес та хакерська майстерність завжди ідуть на крок попереду законодавства та способів протидії їм. У зв'язку з цим очевидним стає взаємозв'язок сфери надання електронних фінансових послуг як частини галузі електронної комерції та кібербезпеки» [13, с. 32], що за своєю сутністю є «комплексним та стратегічним питанням для кожної держави. Вона стосується, в першу чергу, економіки та електронної комерції, розвитку інфраструктури електронних комунікацій, розробки технологій кіберзахисту інформаційних систем та ресурсів, запровадження заходів, направлених на боротьбу з кіберзлочинами тощо» [80, с. 14]. Цікавим є європейський досвід

запобігання ризикам відносно «CBDC як цифрової форми грошей центрального банку, яка може широко використовуватися домогосподарствами та підприємствами для здійснення платежів, тобто це традиційні гроші в цифровій формі, що випускаються центральним банком країни та засновані на цифровому обліковому записі. CBDC є законним платіжним засобом із зобов'язаннями центрального банку, подібно до фізичної валюти в обігу. Це робить CBDC більш безпечною і менш нестабільною, ніж інші цифрові валюти. CBDC швидко розвивається, а різні центральні банки використовують диференційовані підходи до її впровадження. Така валюта є новою формою грошей центрального банку та утворює зміну парадигм в платіжній інфраструктурі» [227, р. 136]. Щодо ризиків відносно CBDC вчені характеризують «фінансові ризики, нівелювання яких потребує внесення необхідних поправок щодо санкцій або процедур належної обачності. Також слід ретельно оцінити вплив транскордонних платежів CBDC на вимоги щодо боротьби з фінансуванням тероризму. Випуск роздрібної CBDC може створити певні правові складнощі, що впливають із можливого припинення банківського посередництва, адже емісія CBDC буде неважливою технологічною модернізацією. Нівелювання цього ризику потребує реалізацію комплексу заходів, що спрямовані на своєчасне формування та оновлення нормативно-правової бази» [179].

Існує велика кількість способів скоєння та видів незаконних дій у сфері надання електронних фінансових послуг з використанням мережі Інтернет. Охарактеризуємо найпоширеніші з них.

Першим способом шахрайства є «фішинг, за допомогою якого особи, які отримують електронні фінансові послуги, спонукаються розкрити свою особисту інформацію, таку як коди та паролі» [17, с. 36], які згодом будуть використовуватися у несанкціонованому порядку. Найпоширенішим методом фішингу є надсилання електронних листів клієнтам від імені фінансової установи з проханням підтвердити деталі, натиснувши на посилання (URL), надане у цьому листі. Ця URL-адреса спрямовує клієнта фінансової установи на підроблений веб-сайт, схожий на справжній веб-сайт такої установи, а інформація, надана клієнтом

на такому підробленому веб-сайті, буде збиратися та використовуватися у протиправних цілях, наприклад, з метою зняття коштів з рахунків.

Наступним способом шахрайства є фармінг, за допомогою якого клієнти при переході на справжній веб-сайт фінансової установи перенаправляються на підроблений без їх відома чи згоди. Введена на таких сайтах інформація потрапляє до правопорушників.

Злом або хакінг, тобто стороннє проникнення у комп'ютерну систему, є наступним способом вчинення протиправних дій при наданні електронних фінансових послуг.

Наступним способом є крадіжка особистих даних, яка є дедалі більш зростаючою проблемою кіберзлочинності. Зловмисник викрадає особисті дані для того, щоб видати себе за когось іншого, і з їх використанням отримує фінансові послуги під виглядом клієнта (наприклад, отримує кредит чи інші електронні фінансові послуги).

Іншими способами вчинення незаконних дій при наданні електронних фінансових послуг є використання програми для викрадення невеликої суми грошових коштів з ряду великих транзакцій, у зв'язку з чим викрадення не є очевидним; використання програм для підбору паролів; використання файлів куки (cookie) та інші.

Всі вказані вище ризики несуть загрози не лише для клієнтів, включаючи споживачів, але й для фінансових установ. При цьому одним з важливих ризиків є недобросовісність самих клієнтів, які, наприклад, беруть грошові кошти у кредит за допомогою електронного банкінгу і не повертають їх, аргументуючи це тим, що не укладали кредитний договір в паперовій формі. У такому випадку фінансовим установам необхідно використовувати судовий захист, який є цілком ефективним з огляду на існуючу судову практику.

Так, Дворічанський районний суд Харківської області розглядав справу № 618/433/17 за позовом Особи_1 до публічного акціонерного товариства «Акцент-Банк» про захист прав споживача, визнання недійсним кредитного договору. В

ході даної справи позивач посиалася на те, що не укладала договір, оскільки його не було укладено в формі паперового документа.

У ході судового розгляду суд встановив, що між сторонами було укладено кредитний договір, мотивуючи це тим, що позивач акцептувала оферту, здійснивши такі дії, спрямовані на укладення договору: заповнила заявку на сайті ПАТ «Акцент-Банк» (<https://a-bank.com.ua/>); зазначила свій номер телефону; ввела ОТР-пароль, який їй прийшов на номер телефону; ввела номер банківської картки та розмір і строк кредиту. Після вчинених позивачем дій Банком було перераховано грошові кошти в сумі 8 000 грн. Сукупність наведених фактів свідчить про укладання договору у формі електронного документа [154].

Схожої позиції суди дотримуються і в тому разі, коли договір щодо надання фінансових послуг укладається в паперовій формі, але містить при цьому посилання на правила і умови, що розміщені на електронних ресурсах, наприклад, офіційному сайті банку.

Так, постановою Вищого господарського суду України від 10.07.2017 року у справі № 905/2432/15 за позовом Публічного акціонерного товариства Комерційний банк «Приватбанк» до фізичної особи-підприємця Особа_4 про стягнення заборгованості було встановлено, що ФОП Особа_4 звернулася до ПуАТ КБ «Приватбанк» із заявою, де було зазначено, що у разі недостатності коштів на рахунку клієнта банк може встановити кредитний ліміт. Порядок встановлення, зміни ліміту, погашення заборгованості та розмір відсоткової ставки регламентуються Умовами та правилами надання банківських послуг і Тарифами банку, що розміщені на сайті www.privatbank.ua, які разом з даною анкетною (заявою) складають договір банківського обслуговування.

Підписавши зазначену заяву, ФОП Особа_4 підтвердила погодження з вищевказаними Умовами та Тарифами, що розміщені на сайті банку. Було встановлено, що відносини між банком та клієнтом можуть вирішуватись як шляхом підписання окремих договорів або додаткових угод до цього договору, так і шляхом обміну інформацією з питань банківського обслуговування з клієнтом через веб-сайт банку або інший інтернет/sms-ресурс, вказаний банком.

Посилання ФОП Особа_4 на те, що вказані Умови та Тарифи не містять її підпису і вона не надавала на них згоди, визнані судом непереконливими [113].

Таким чином, за наявності належних доказів укладення кредитного договору з використанням систем електронного банкінгу, суди захищають права осіб, що виникають на підставі таких договорів.

Підводячи підсумки, відзначимо, що у сфері надання електронних фінансових послуг існують ризики як для клієнтів, так і для фінансових установ. Проте наукове дослідження таких ризиків дозволить в подальшому виробити ефективні правові механізми їх попередження та усунення.

Так, наприклад, з метою забезпечення інформаційної безпеки приймаються закони та підзаконні нормативно-правові акти. Зокрема, Постановою Правління Національного банку України від 26.11.2015 року № 829 було затверджено нормативно-правові акти з питань інформаційної безпеки. Даною Постановою було затверджено Положення про захист електронних банківських документів з використанням засобів захисту інформації Національного банку України; Правила організації захисту електронних банківських документів з використанням засобів захисту інформації Національного банку України; Положення про порядок перевірки стану інформаційної безпеки в банківських та інших установах, які використовують засоби захисту інформації Національного банку України [151].

Разом з тим, для усунення ризиків клієнтів та фінансових установ у сфері надання електронних фінансових послуг, необхідним є не лише належний рівень правового регулювання, а і правозастосування.

3.2. Електронний підпис як засіб забезпечення безпеки на ринку електронних фінансових послуг

Як вже відзначалося, одночасно зі значними перевагами, такими як швидкість, ефективність та економність надання фінансових послуг електронними засобами, виникають і нові виклики та ризики, пов'язані з безпекою та конфіденційністю. Традиційні механізми забезпечення безпеки

паперових документів, такі як рукописний підпис в його звичному розумінні, застосовувати неможливо. Тому надання фінансових послуг з використанням інформаційних та комунікаційних систем вимагає впровадження надійних засобів шифрування і аутентифікації. Так, «фінансові установи, які надають електронні цифрові послуги крім звичних логіна та пароля вимагають, щоб клієнти вводили разово сесійний ключ, що генерується спеціальною програмою або надсилається клієнтові банком. Також дієвим способом запобігання несанкціонованому доступу до даних чи рахунку клієнта є використання електронного підпису, який дозволяє однозначно ідентифікувати клієнта» [159, с. 288].

Існують «різні способи підписання електронних документів. Такі способи можуть бути дуже простими, наприклад, вставляння до електронного документа в текстовому форматі відсканованого зображення рукописного підпису, або ж прогресивними і складними, наприклад, з використанням криптографії, до яких належить і електронний підпис. Безумовно, при наданні електронних фінансових послуг використовувати прості способи підпису не доцільно, оскільки їх можна легко підробити і вони не дозволять достовірно ідентифікувати особу, що підписала електронний документ, а тому не гарантують необхідний рівень безпеки» [58, с. 37].

Л. М. Белкін на підставі аналізу довідкової літератури відзначає, що «можна виділити наступні способи вчинення підпису в електронній сфері: звичайний текстовий підпис в електронному документі; натискання відповідної кнопки на веб-сайті, яке підтверджує намір взяти на себе зобов'язання; зображення рукописного підпису, прикріплене до документа в електронній формі; секретний код (наприклад, PIN-код; біометричний ідентифікатор (наприклад, сканування обличчя чи відбитку пальця); електронний підпис, створений з використанням криптографічного відкритого ключа» [9, с. 130].

Також, «електронні підписи, що ґрунтуються на використанні криптосистем з відкритим ключем, називаються цифровими підписами. Основна відмінність цифрового підпису від інших полягає у тому, що електронний

документ підписується з використанням закритого криптографічного ключа, який користувач зберігає у таємниці. Дійсність підпису можна перевірити лише за допомогою відкритого ключа, який є загальновідомим» [204, р. 227].

Поняття електронного підпису закріплено на законодавчому рівні. Так, електронним підписом є «електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис» [134].

І. Верес слушно зауважує, що в юридичній літературі можна знайти різні визначення електронного підпису, зокрема, наводить запропоновані І. Свидруком та М. Дутовим [20, с. 12]. Перший визначає електронний підпис як «набір символів, що дає змогу безпомилково ідентифікувати носія цього «підпису», а також переконатися, що інформація в документі не змінена» [157, с. 36]. М. Дутов же вважає, що від терміном «електронний цифровий підпис» слід розуміти «передані разом із текстом повідомлення, одержані з використанням здійснення певних алгебраїчних перетворень тексту, надіслані «закритим ключем» відправника, відомим лише йому» [41, с. 122].

Як відзначає О. Криштопа, «електронний підпис є реквізитом електронного документа, що призначений для його захисту від підробки, який дозволяє ідентифікувати власника сертифіката ключа підпису, а також засвідчити відсутність неточностей в інформації електронного документа» [77, с. 130].

Електронний підпис являє собою блок інформації, що «прикріплюється до файлу даних автором, захищає його від несанкціонованої модифікації та вказує на власника підпису. Він використовується фізичними та юридичними особами як аналог власноручного підпису для надання електронному документу юридичної чинності, відповідає юридичній чинності документа на паперовому носії, підписаного власноручним підписом правомочної особи та скріпленого печаткою» [49, с. 39]. Фізично ж він є «унікальним електронним кодом, за допомогою якого підтверджується цілісність та юридична сила електронного документа, а також однозначно ідентифікується особа, яка його підписала. Електронний цифровий підпис підтверджує незмінність редакції документа, а

якщо до нього було внесено навіть мінімальні виправлення – засвідчує, що такий документ втратив юридичну силу» [78, с. 143].

Можна виділити кілька характерних ознак, що притаманні електронному підпису, які «окрім його ключової специфічної риси – використання криптосистем з відкритим ключем – відрізняють такий підпис від рукописного. Першою ознакою є те, що електронний підпис неможливо прочитати одразу. Щоб зробити це, потрібно використовувати відкритий ключ. Це, без сумніву, ускладнює процес прочитання підпису та ідентифікації особи, якою такий підпис виконано, проте гарантує безпеку та надійність. Другою ознакою є те, що електронний підпис не є нерозривно пов'язаним з матеріальним носієм – документом. В цьому полягає суттєва відмінність від рукописного підпису, який не існує без паперового документа, на якому такий підпис виконано. Електронний підпис являє собою певний набір даних, що прикріплюються до електронного документа, наприклад, договору про надання електронних фінансових послуг.

Третьою ознакою є те, що електронний підпис може накласти будь-яка особа, у якої є доступ до ключів, у той час як рукописний підпис можна виконати виключно особисто. Це є одним з недоліків використання електронного підпису. Так, якщо закритий ключ стане відомий сторонній особі, така особа зможе використовувати його, щоб підписувати електронні документи від імені власника підпису. У такому разі буде вкрай складно довести, хто є справжнім підписантом документа. У зв'язку з цим потрібно стежити за безпекою особистого, закритого ключа, за допомогою якого накладається підпис, аби не допустити його неправомірне використання сторонніми особами» [68, с. 77].

Як і підписи, що використовуються в паперових документах, «електронні підписи призначені для ідентифікації авторів електронних документів. Вони потрібні для забезпечення безпечності діяльності господарюючих суб'єктів, що надають електронні фінансові послуги, а також клієнтів, які такі послуги отримують.

Електронний підпис надає юридичну значущість електронним повідомленням, а також статус електронного документа тим чи іншим файлам, які

містять певні відомості. Крім того, цифровий підпис надає можливість пересилати електронні документи в незмінному вигляді, а також доводити їх авторство» [100, с. 62]. Взагалі «електронний підпис виконує три основні функції:

- аутентифікації, тобто електронний підпис дозволяє однозначно встановити особу, що підписала електронний документ. У такий спосіб можна точно визначити, яка особа є клієнтом або суб'єктом, який надає електронні фінансові послуги, а також у кого виникли у зв'язку з цим відповідні права та обов'язки. Аутентифікація електронних документів здійснюється для їх захисту від таких протиправних дій, як активне перехоплення документів порушником; маскаррад, коли одна особа відправляє документи іншій від імені третьої; ренегатство, коли особа стверджує, що не надсилала певне повідомлення, проте насправді надсилала; підміна, коли особа редагує документ і стверджує, що отримала його саме в такому вигляді» [8, с. 135];

- цілісності, яка означає, що «електронний підпис потрібний для забезпечення цілісності даних. Завдяки його використанню можна встановити, що до електронного документа не було внесено ніяких змін без дозволу автора цього документа. Так учасники фінансових операцій, що здійснюються з використанням електронних систем, можуть бути переконані, що у них не з'являться обов'язки, що не передбачені підписаним ними договором і щодо виникнення яких вони не здійснювали волевиявлення, а також що не буде зменшено обсяг їх прав;

- неспростовності, тобто електронний підпис дозволяє довести, що певна особа дійсно є стороною електронної фінансової операції, оскільки підписала електронний документ. У такий спосіб забезпечується, зокрема, невідворотність відповідальності за взятими на себе зобов'язаннями» [209, р. 177].

Завдяки «електронному цифровому підпису спрощується та прискорюється документообіг між суб'єктами господарювання, що надають електронні фінансові послуги, та клієнтами, пришвидшиться процес укладення цивільно-правових та господарських договорів, оформлення тих чи інших операцій, і власне сам процес надання електронних фінансових послуг» [70, с. 235].

Як слушно зауважує А. Ю. Каламайко, «оскільки електронний підпис при дотриманні передбачених законом вимог розглядається як аналог власноручного підпису, в цьому разі на нього повною мірою мають поширюватися правові наслідки власноручного підпису, в тому числі і процесуальні» [52, с. 109].

Електронні підписи необхідні для забезпечення діяльності суб'єктів господарювання, що надають електронні фінансові послуги, а також клієнтів, які такі послуги отримують. При цьому використання електронного підпису не впливає на порядок укладання договорів чи інших документів та їх підписання.

Правовий статус електронного підпису, порядок його використання нормативно врегульовано не лише на національному, а й на європейському та міжнародному рівнях. Зауважимо, що національні стандарти мають бути не нижчими, ніж міжнародні та європейські. Так, «в країнах Західної Європи ще з 1997 року почали прийматися законодавчі акти, якими врегульовується питання використання електронних підписів та їх правовий статус. Такі закони було прийнято в Німеччині, Австрії, Великобританії, Італії, Ірландії, Франції, Фінляндії та інших країнах» [101, с. 387].

Необхідність відповідності законодавства України європейським стандартам прямо впливає зі змісту ст. 140 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Відповідно до даної статті, сторони спілкуються щодо питань регулювання галузі електронної торгівлі. Дані питання включають, серед іншого, визнання сертифікатів електронних підписів, які видаються учасникам ринку електронних фінансових послуг, а також підтримку подальшого розвитку та поширення послуг транскордонної сертифікації [173].

На європейському рівні правовий статус електронних підписів встановлено Регламентом Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС. Вказаний Регламент було прийнято з метою забезпечення належного рівня безпеки засобів електронної ідентифікації та трастових послуг. На сьогодні він є основним нормативно-правовим актом, який регулює питання використання

електронного підпису на європейському рівні. Згідно з Угодою про асоціацію, законодавство України має бути приведене у відповідність, між іншим, до даного Регламенту.

Відповідно до вказаного вище Регламенту, електронний підпис не можна вважати таким, що не має юридичної сили, лише внаслідок його електронної форми або якщо він не ґрунтується на посиленому сертифікаті ключа. Разом з тим, електронний підпис юридично може бути прирівняний до рукописного лише в тому випадку, якщо він є посиленим (кваліфікованим) електронним підписом. «При цьому щоб електронний підпис можна було вважати посиленим (кваліфікованим), він має відповідати наступним вимогам:

- підпис створено за допомогою пристрою, спеціально призначеного для створення посилених (кваліфікованих) електронних підписів;
- підпис ґрунтується на посиленому сертифікаті ключа;
- підпис однозначно пов'язаний з особою, що його наклала;
- за допомогою підпису можна ідентифікувати особу, що його наклала;
- підпис створено з використанням даних, які з високим рівнем впевненості повністю контролює особа, що накладає підпис;
- підпис так пов'язаний з даними, на які такий підпис накладено, що внесення будь-яких змін до цих даних можна виявити» [224].

Згідно з положеннями Регламенту, електронний ідентифікатор, що видається в одній країні Європейського Союзу, має бути визнаний у всіх інших країнах, але лише в тому випадку, якщо він відповідає вимогам Регламенту, про нього повідомлено Європейській Комісії та його було опубліковано у відповідному списку. Взаємне визнання електронних ідентифікаторів сприяє безпечним електронним транзакціям у Європейському Союзі.

Схема електронного ідентифікатора повинна визначати один з трьох рівнів впевненості (низький, значний та високий) для форми електронної ідентифікації, виданої відповідно до цієї схеми. Взаємне визнання є обов'язковим лише тоді, коли відповідний орган державного сектору використовує «значний» або «високий» рівень для доступу до певної послуги в Інтернеті.

Повідомляючи Комісії про схеми електронного ідентифікатора, країни Європейського Союзу повинні надати інформацію про такі аспекти, як рівень впевненості та емітент електронного ідентифікатора відповідно до цієї схеми; системи нагляду та відповідальності, що застосовуються; орган, що здійснює реєстрацію унікальних персональних даних.

У разі порушення безпеки схеми електронного ідентифікатора або автентифікації країна Європейського Союзу, яка повідомляла про нього, повинна: негайно призупинити або відкликати загальноєвропейську автентифікацію або скомпрометовані частини схеми та проінформувати інші країни Європейського Союзу та Комісію.

У будь-якій операції, що здійснюється між країнами Європейського Союзу, при здійсненні якої не виконуються обов'язки, встановлені Регламентом, відповідальність за будь-яку шкоду, завдану навмисно чи з необережності будь-якій особі чи органу, можуть нести: країна Європейського Союзу, яка повідомляє про схему електронного ідентифікатора; сторона, що видає електронний ідентифікатор; сторона, яка керує процедурою автентифікації.

Регламентом встановлено також вимоги щодо сумісності. Так національні схеми електронного ідентифікатора, про які повідомляється, повинні бути сумісними. Рамка оперативної сумісності повинна бути технологічно нейтральною, а не віддавати перевагу будь-яким конкретним національним технічним рішенням щодо електронної ідентифікації.

Регламент також містить норми щодо довірчих послуг, які визначаються як платні послуги, які включають:

- створення, перевірку та затвердження електронних підписів, електронних печаток або електронних позначок часу, електронних послуг із зареєстрованої доставки та сертифікатів, пов'язаних із цими послугами;
- створення, підтвердження та перевірку сертифікатів для автентифікації веб-сайту;
- збереження електронних підписів, печаток або сертифікатів, пов'язаних із цими послугами.

Постачальники довірчих послуг, що знаходяться в Європейському Союзі, вважаються «кваліфікованими», якщо вони відповідають чинним вимогам Регламенту. Вони мають право надавати кваліфіковані довірчі послуги (наприклад, кваліфіковані електронні підписи, печатки чи сертифікати) у всіх країнах Європейського Союзу. Довірчі послуги, які пропонують постачальники послуг із країн, що не є членами Європейського Союзу, можна вважати юридично еквівалентними кваліфікованим, але лише після укладання відповідної угоди між країнами-членами Європейського Союзу та країною, що не входить до Європейського Союзу, або міжнародною організацією [224].

Прийняття відповідних нормативно-правових актів Європейського Союзу та їх імплементація в національне законодавство країн-членів Європейського Союзу привели до значного поширення та популяризації електронного документообігу у країнах Західної Європи. Як слушно стверджує Р. Еннан, «у міжнародному приватному праві було отримано значні результати у напрямку уніфікації норм, що регулюють електронний документообіг. Саме єдність у регулюванні електронного обміну інформації досягнуто не лише шляхом уніфікації норм, але й завдяки уніфікації учасниками контрактів про обмін інформацією з використанням електронних засобів» [48, с. 122].

На міжнародному рівні ключове значення у сфері правового регулювання електронних підписів мають Модельний закон про електронну торгівлю та Модельний закон про електронні підписи, прийняті Комісією Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL).

Згідно з першим, якщо відповідно до законодавства документ має містити підпис особи, така вимога вважається виконаною, якщо використаний належний метод ідентифікації особи і є вказівка про те, що така особа підтверджує інформацію, викладену в документі; такий метод є надійним і відповідає меті, з якою документ було створено і з урахуванням всіх обставин, включаючи відповідні домовленості [232].

Модельний закон про електронні підписи встановлює умови, за яких електронний підпис вважається надійним, а саме:

- дані, що використовуються для створення електронного підпису, пов'язані лише з особою, що підписує документ, і ні з ким іншим;
- такі дані в момент підписання знаходилися під контролем особи, що підписує документ;
- можна виявити будь-які зміни, внесені в електронний підпис та в документ після його підписання [232].

Одним з кроків, направлених на приведення законодавства України у відповідність до вищевказаного Регламенту № 910/2014, стало прийняття Закону України «Про електронні довірчі послуги», який набрав чинності 07.11.2018 року. Даний Закон було прийнято з метою створення організаційного та правового підґрунтя надання електронних довірчих послуг, включаючи транскордонні, в Україні.

П. С. Клімушин зауважує, що «в основу національного українського законодавства, яким закріплено положення щодо електронного підпису, покладено наступні основні принципи: відсутність дискримінації електронної форми документа щодо його паперової форми; визначення загальних правил і умов прирівнювання електронного підпису до власноручного; можливість на договірних основах визначати інші умови застосування й визнання електронного підпису, ніж ті, які визначені законом; добровільна акредитація провайдерів послуг із сертифікації ключів; створення системи контролю над діяльністю інфраструктур сертифікації ключів» [69, с. 52-53].

Закон України «Про електронні довірчі послуги» встановлює права та обов'язки осіб, що є учасниками правовідносин у сфері надання електронних довірчих послуг, закріплює порядок здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням вимог законодавства у даній галузі. Крім того, він визначає правові та організаційні основи правовідносин у сфері здійснення електронної ідентифікації» [68, с. 76]. Згідно з положеннями вказаного Закону, електронними довірчими послугами є «послуги, які надаються для забезпечення електронної взаємодії двох або більше суб'єктів, які довіряють надавачу електронних довірчих послуг щодо надання такої послуги» [134].

Законом України «Про електронні довірчі послуги» передбачено, що електронною ідентифікацією є «процедура використання ідентифікаційних даних особи в електронній формі, які однозначно визначають фізичну, юридичну особу або представника юридичної особи». Засобами такої ідентифікації є носії інформації, на яких знаходяться ідентифікаційні дані особи і за допомогою яких здійснюється автентифікація особи при наданні та отриманні електронних послуг, у тому числі електронних фінансових послуг. Вони мають підпадати під схему електронної ідентифікації, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Така схема має встановлювати відповідний рівень довіри, який може бути високим, середнім чи низьким, до засобів електронної ідентифікації.

Зауважимо, що використання кваліфікованих електронних підписів забезпечує високий рівень довіри до схем електронної ідентифікації. Згідно з Законом України «Про електронні довірчі послуги», «високий рівень довіри до засобів електронної ідентифікації повинен характеризувати засоби електронної ідентифікації в контексті схеми електронної ідентифікації, яка забезпечує найвищий ступінь довіри до заявлених ідентифікаційних даних особи і описується з посиланням на технічні специфікації, стандарти і процедури, що до неї відносяться, включаючи технічні засоби контролю, призначенням яких є запобігання зловживанню повноваженнями або підміні особи» [134].

Саме кваліфікований електронний підпис має таку саму юридичну силу, як і власноручний підпис, та має презумпцію його відповідності власноручному підпису, що прямо встановлено вищевказаним Законом.

Для отримання кваліфікованого електронного підпису необхідно скористатися кваліфікованою електронною довірчою послугою щодо створення, перевірки та підтвердження такого підпису, яка передбачає:

- надання користувачам засобів кваліфікованого електронного підпису з метою генерації пар ключів;
- створення кваліфікованих електронних підписів;
- здійснення перевірки кваліфікованих електронних підписів
- зберігання особистого ключа кваліфікованого електронного підпису;

- технічну підтримку, здійснення обслуговування наданих засобів кваліфікованого електронного підпису.

Такі послуги можуть надавати лише кваліфіковані постачальники електронних довірчих послуг.

Кваліфікована електронна довірча послуга включає: «створення умов для генерації пари ключів особисто підписувачем за допомогою засобу кваліфікованого електронного підпису; формування кваліфікованих сертифікатів електронного підпису, що відповідають вимогам цього Закону, та видачу їх користувачу електронної довірчої послуги; скасування, блокування та поновлення кваліфікованих сертифікатів електронного підпису у випадках, передбачених Законом; перевірку та підтвердження чинності кваліфікованих сертифікатів електронного підпису шляхом надання третім особам інформації про його статус та відповідність вимогам Закону; надання доступу до сформованих кваліфікованих сертифікатів електронних підписів шляхом їх розміщення на офіційному веб-сайті кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг, за умови згоди підписувача на публікацію кваліфікованого сертифіката електронного підпису» [134].

Вважається, що кваліфікований електронний підпис пройшов перевірку та отримав підтвердження, якщо дотримано наступних вимог, встановлених Законом України «Про електронні довірчі послуги»:

- «перевірку кваліфікованого електронного підпису чи печатки проведено засобом кваліфікованого електронного підпису;

- перевіркою встановлено, що відповідно до вимог цього Закону на момент створення кваліфікованого електронного підпису був чинним кваліфікований сертифікат електронного підпису підписувача;

- за допомогою кваліфікованого сертифіката електронного підпису здійснено ідентифікацію підписувача;

- під час перевірки за допомогою кваліфікованого сертифіката електронного підпису отримано підтвердження того, що особистий ключ, який належить підписувачу, зберігається в засобі кваліфікованого електронного підпису;

- під час перевірки підтверджено цілісність електронних даних в електронній формі, з якими пов'язаний цей кваліфікований електронний підпис» [134].

При цьому засоби кваліфікованого електронного підпису мають забезпечувати «належний рівень унікальності пари ключів, що ними генеруються; конфіденційність особистих ключів під час їх генерації, зберігання та створення кваліфікованого електронного підпису; захист від доступу до особистих ключів сторонніх осіб». Вони не мають «змінювати електронні дані, з якими пов'язаний цей кваліфікований електронний підпис, або перешкоджати доступу до них підписувача», але повинні в ході перевірки кваліфікованого електронного підпису «надавати користувачеві електронних довірчих послуг результат процесу перевірки та виявляти всі події, що стосуються порушень захисту інформації» [134].

Необхідно акцентувати увагу на тому, що не дозволяється формувати та видавати кваліфіковані сертифікати електронного підпису, які не відповідають вимогам Закону України «Про електронні довірчі послуги», наведеним вище. Відзначимо, що також Закон України «Про електронні довірчі послуги» регулює аналогічні питання щодо електронної печатки, яка являє собою «електронні дані, які додаються створювачем електронної печатки до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються для визначення походження та перевірки цілісності пов'язаних електронних даних» [134].

Таким чином, враховуючи важливість використання електронних підписів як для галузі електронної комерції в цілому, так і для сфери надання електронних фінансових послуг зокрема, врегулювання на національному, європейському та міжнародному рівнях їх правового статусу та умов, порядку і особливостей їх використання створює сприятливі умови для забезпечення безпеки клієнтів та фінансових установ у цій сфері.

3.3. Особливості захисту прав споживачів електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства ринок фінансових електронних послуг набуває все більшої ваги, внаслідок чого постійно розвивається та розширюється. Це призводить до ситуації, коли «споживачі на такому ринку не володіють необхідною інформацією та знаннями про сутність і особливості електронних фінансових послуг, не здатні об'єктивно оцінити ризики, з якими можуть зіткнутися. Зростання пропозицій ринку електронних фінансових послуг за обставин недосконалого законодавчого регулювання та, як наслідок, неналежного рівня забезпечення захисту прав споживачів спричиняє втрату довіри до таких ринків і зменшення темпів зростання попиту на електронні фінансові послуги, що, у свою чергу, має негативний вплив на розвиток такого ринку. При цьому необхідним є дослідження європейського досвіду правового регулювання забезпечення захисту прав і законних інтересів споживачів у вказаній сфері, оскільки Україна рухається шляхом гармонізації національного законодавства з законодавством Європейського Союзу» [67, с. 132], а «процес реалізації курсу України на вступ до Європейського Союзу став основоположним у подальшій розбудові правової та адміністративної системи України» [15, с. 555].

При дослідженні правового регулювання надання електронних фінансових послуг було проаналізовано основні законодавчі акти у цій сфері. Для переважної більшості з них однією з основних цілей їх прийняття є забезпечення захисту прав споживачів. У зв'язку з цим вказане питання є вкрай актуальним.

Питання «захисту прав та законних інтересів споживачів є нагальним не лише для України, а й для країн Європейського Союзу. Значне збільшення кількості фактів порушень у даній сфері мало місце під час та після економічної кризи 2007-2008 років, яка чітко показала, що деякі фінансові послуги можуть бути основним дестабілізуючим фактором, якщо вони неналежним чином надаються споживачам. Аналогічні проблеми викликає зміна умов, що існували на момент укладання договору про надання фінансових послуг, внаслідок чого

споживачі більше не можуть дозволити собі такі послуги. Яскравим прикладом є іпотечні кредити, які потенційно можуть завдати серйозної шкоди фінансовій системі та викликати труднощі для їх споживачів» [217, с. 94].

На думку І. В. Солошкіної, «серед головних причин порушень прав споживачів фінансових послуг в Європейському Союзі слід назвати недостатню фінансову грамотність та обізнаність, а також ненадання чи надання неправильних порад фахівцями в даній сфері. На території ж нашої держави, як зазначає І.В. Солошкіна, причиною, серед інших, є те, що фінансові установи та інші суб'єкти, які надають фінансові послуги, використовують прогалини в діючому законодавстві задля особистих інтересів та з метою власного збагачення» [164, с. 388].

Саме «вдосконалення захисту споживачів на фінансових ринках є однією з ключових турбот Європейського парламенту – інституту Союзу, що представляє всі народи ЄС, разом узяті» [7, с. 286]. Серед резолюцій Європейського парламенту, які стосуються даних питань, слід відзначити такі: Резолюція від 15.11.2011 року про нову стратегію політики щодо споживачів; Резолюція від 22.05.2012 року про стратегію розширення прав вразливих споживачів; Резолюція від 11.06.2013 року про новий порядок денний європейської політики щодо споживачів. Названі резолюції закликають до покращення фінансової освіти та підвищення рівня фінансової грамотності, вдосконалення інформаційного забезпечення і посиленого захисту споживачів від недостовірної та неточної інформації, а також від фінансових послуг, які можуть завдати значної шкоди їх споживачам.

Підвищення ефективності захисту прав споживачів фінансових послуг вимагає здійснення відповідних заходів та запровадження правових механізмів в окремих напрямках. Наприклад, стосовно іпотечного кредитування в іноземній валюті прийнято Директиву Європейського Парламенту і Ради 2014/17/ЄС від 4 лютого 2014 року про кредитні договори для споживачів, що стосуються житлової нерухомості, і внесення змін до Директив 2008/48/ЄС та 2013/36/ЄС та до Регламенту (ЄС) № 1093/2010, відому як «Директива про іпотечний кредит». Вона

має на меті гарантувати, що всі споживачі, які беруть кредит, щоб придбати нерухомість, мають всю необхідну інформацію та захищені від можливих ризиків. Директива застосовується до всіх кредитів, наданих споживачам з метою придбання житла, включаючи позики, які гарантуються іпотекою або іншим порівнянним забезпеченням.

Директива зобов'язує кредиторів надавати споживачам стандартизовану інформаційну таблицю, яка дозволяє їм здійснювати покупки, щоб визначити необхідний для них продукт; гарантує надання споживачам періоду на роздуми, коли вони можуть відмовитися від договору; встановлює нові загальноєвропейські стандарти для оцінки кредитоспроможності заявників на іпотеку, щоб гарантувати, що позичальники можуть виконувати свої зобов'язання щодо погашення кредиту. Директива встановлює принципи ділової поведінки, які передбачають, що кредитори та кредитні посередники діють чесно та прозоро в інтересах споживача; вони повинні переконатися, що їх працівники володіють найновішими знаннями щодо кредитних угод, а споживачам надається вся необхідна інформація перед підписанням будь-якої угоди. Споживачам гарантується право погашати свої кредити достроково, таким чином отримуючи вигоду від зменшення загальної залишкової вартості іпотеки [201].

Не менша увага приділяється споживчим кредитам, адже вдосконалення ринку транскордонних споживчих кредитів є важливим для підтримки та розвитку економіки. Таке вдосконалення не можливе без забезпечення захисту прав споживачів цієї фінансової послуги. Основоположну роль в правовому регулюванні даного питання відіграє Директива № 2008/48/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС про договори споживчого кредитування і відміну Директиви Ради ЄС 87/102/ЄЕС. Дана Директива гармонізує правила Європейського Союзу щодо кредитів, наданих споживачам для фінансування покупок товарів та послуг. Директива застосовується до кредитних договорів на суму від 200 євро до 75 000 євро.

Директивою передбачено, що реклама кредиту, яка включає інформацію про його вартість (наприклад, процентну ставку), повинна містити стандартну

інформацію на основі репрезентативного прикладу, яка містить, серед іншого, процентну ставку та відомості про вартість; суму кредиту; річну відсоткову ставку, яка представляється у вигляді відсотка; всі обов'язкові витрати для отримання кредиту (адміністративний збір, обов'язкові страхові внески, гарантійні внески тощо). Перед укладанням договору кредитор повинен своєчасно надати зрозумілу інформацію про всі істотні умови договору, а саме: строк дії кредитного договору; загальну суму кредиту; ставку позики та умови, що застосовуються до неї; річну процентну ставку; суму, кількість та періодичність платежів; збори, пов'язані договором; наслідки несвоєчасної оплати та невиконання зобов'язань. Сам кредитний договір також має включати всю зазначену інформацію.

При укладанні договору кредитори зобов'язані надавати споживачам належні пояснення, щоб вони могли обрати угоду, яка відповідає їх потребам та фінансовому становищу, а також оцінити кредитоспроможність своїх клієнтів перед підписанням угоди.

Споживачам надається право протягом 14 днів відмовитися від угоди, не вказуючи причини, а також у будь-який час здійснити дострокове погашення кредиту за умови, що кредитор отримає справедливу та об'єктивно обґрунтовану компенсацію від держави-члена [194].

У доповіді про реалізацію вказаної вище Директиви Європейський Парламент закликає держави-члени переконатися, що реклама кредитних послуг, маркетинг фінансових установ контролюються з боку держави, а також що здійснюється постійний моніторинг з метою уникнення випадків, коли реклама вводить в оману споживачів чи надає їм недостовірну інформацію про кредитні договори. Крім того, відмічається, що комплексні, всеохоплюючі положення та норми не завжди сприяють ефективному захисту прав споживачів фінансових послуг, тому що менш досвідчені споживачі можуть бути збиті з пантелику непомірною кількістю інформації [225].

Положення вказаних Директив можуть застосовуватися також і при наданні електронних фінансових послуг, адже «в Україні протягом тривалого часу

механізми захисту прав споживачів фінансових послуг в цілому і електронних фінансових послуг зокрема знаходилися на вкрай низькому рівні, на що автор неодноразово звертала увагу у своїх наукових працях» [64, с. 236], зауважуючи, що «факторами, які призводять до порушень прав споживачів фінансових послуг, є наявність прогалин в нормативному регулюванні, недосконалість системи органів державної влади, що здійснюють державне регулювання у цій сфері, недостатнє врахування досвіду правового регулювання даних питань в Європейському Союзі, а також відсутність систематичної роз'яснювальної роботи серед споживачів, належного інформування та консультування про особливості функціонування ринку фінансових послуг та специфіку надання кожної з них» [67, с. 132].

Основною проблемою правового регулювання захисту прав споживачів електронних фінансових послуг було те, що у спеціальному Законі України «Про захист прав споживачів» фактично були відсутні відповідні положення щодо захисту прав споживачів саме фінансових послуг. Більше того, вказаний Закон містить норми щодо договорів, які укладаються на відстані, проте п. 3 ч. 1 ст. 13 даного Закону прямо вказує на те, що дані норми не застосовуються щодо сфери надання фінансових послуг. Втім, зауважимо, що згідно з останніми законодавчими змінами у цій сфері, особливості захисту прав споживачів фінансових послуг визначаються відповідними законами [130].

Істотною проблемою було також те, що центральний орган виконавчої влади з питань захисту прав споживачів – Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів – взагалі не мав відповідних повноважень впливати на суб'єктів, що надають фінансові послуги. З іншого боку, уповноважені регулятори ринків фінансових послуг, серед яких на той час були Національний банк України, нині ліквідована Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку не мали повноважень з захисту прав споживачів фінансових послуг. У зв'язку з цим фактично права споживачів у вказаній сфері залишалися без захисту з боку держави.

Ще однією важливою проблемою є низький рівень фінансової грамотності споживачів. Так, Організація економічного співробітництва та розвитку неодноразово звертала увагу на те, що фінансова обізнаність споживачів є значущим фактором зростання економіки в цілому. Світовий банк також наголошує, що фінансова грамотність споживачів фінансових послуг є важливою частиною ефективних фінансових ринків, особливо за умов переходу від планової до ринкової економіки, як це відбувається в Україні [114].

З огляду на вищевказане, термінова необхідність врегулювання питання захисту прав споживачів фінансових послуг була очевидною.

У зв'язку з цим 20.09.2019 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг», який було введено в дію 19.01.2020 року. Даним Законом було внесено зміни до ряду законодавчих актів, а саме: Кодексу України про адміністративні правопорушення, Законів України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про захист прав споживачів», «Про рекламу», «Про банки і банківську діяльність», «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» (колишня назва «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»), «Про Національний банк України» та «Про споживче кредитування».

Вказаним Законом було фактично передбачено чотири блоки змін.

До першого блоку увійшли зміни щодо встановлення повноважень державних органів у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг. Крім того, передбачалося законодавче визначення принципів захисту прав споживачів фінансових послуг.

У зв'язку з цим вказаним Законом було внесено зміни та доповнення до відповідних законодавчих актів, зокрема, Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». До таких законів було включено норми, якими визначено перелік повноважень, необхідних для реалізації завдання захисту прав споживачів фінансових послуг, а також визначено органи у галузі державного регулювання ринків фінансових послуг,

яким такі повноваження надаються. Такими органами згідно з положенням Закону стали Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку та, на момент його прийняття, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, яку в подальшому було ліквідовано, а її повноваження розподілено між іншими двома органами в цій сфері.

Другий блок склали положення щодо встановлення юридичної відповідальності фінансових установ за порушення у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг.

Законом було передбачено зміни, згідно з якими уповноважені органи мають право застосовувати до фінансових установ та інших господарюючих суб'єктів, що надають фінансові послуги, заходи впливу, а також накладати на посадових осіб таких суб'єктів (юридичних осіб та фізичних-осіб-підприємців) адміністративні стягнення.

Крім того, диспозиції відповідних норм Кодексу України про адміністративні правопорушення були доповнені нормами, які встановлюють певні види порушень прав споживачів фінансових послуг як склад адміністративного правопорушення.

До третього блоку відносяться зміни, внесені до Закону України «Про споживче кредитування». Так, було передбачено розширення поняття загальних витрат за споживчим кредитом. До них було включено всі витрати споживача, в тому числі супутні та додаткові послуги третіх осіб.

Також вказаним Законом було уточнено норми Закону України «Про споживче кредитування» щодо укладення договору про споживчий кредит у вигляді електронного документа і використання електронного підпису при підписанні такого договору, а також у випадку необхідності внесення змін до нього.

Нарешті, до четвертого блоку увійшли норми щодо встановлення однакових правил для банків та небанківських установ у галузі рекламування фінансових послуг та надання інформації про них клієнтам.

Законом було встановлено однакові вимоги до реклами послуг, у зв'язку з чим норми, встановлені Законом України «Про рекламу» відносно реклами у сфері фінансових послуг, було викладено у новій редакції. Крім того, було закріплено вимоги до договорів про надання фінансових послуг, у тому числі тих, що укладаються в електронній формі, щодо розкриття інформації банками та небанківськими фінансовими установами, а також однакову відповідальність за порушення прав споживачів фінансових послуг. Нові норми та їх реалізація нададуть можливість споживачам порівнювати різні фінансові продукти, а також сприятимуть створенню однакових конкурентних умов для самих фінансових установ [132].

Серед недоліків Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг» відзначимо наявність в ньому надмірної кількості відсилочних норм, що ускладнюють як розуміння правових приписів, так і їх застосування, особливо для споживачів. Наприклад, в Законі вживаються такі формулювання, як «якщо це не врегульовано законом», «визначену законодавством інформацію», «визначаються відповідними законами», «не встановлений законом» тощо. На думку автора, доцільним було б конкретизувати вказані положення Закону або надати конкретні вказівки, до яких саме законодавчих актів необхідно звертатися при правозастосуванні. Оскільки даним Законом вносяться зміни до інших нормативно-правових актів, наразі для усунення вказаного недоліку слід не вносити зміни до нього, а вносити зміни до відповідних законодавчих актів, змінених даним Законом.

У сфері правового і державного регулювання надання небанківських електронних фінансових послуг (як і фінансових послуг в цілому) необхідними були підвищення відкритості у цій сфері, полегшення дозвільних процедур і скорочення строків їх здійснення, необхідність впровадження і застосування дистанційного контролю у цій сфері, мінімізації втручання у господарську діяльність фінансових установ з боку держави, перегляду обсягу звітних даних

про діяльність фінансових установ та періодичності надання фінансової звітності з метою щонайбільшого використання можливостей пруденційного нагляду.

Перешкодою виконання вказаних завдань була не цілковита збалансованість та системність державного регулювання діяльності небанківських фінансових установ, у зв'язку з чим виникла нагальна потреба підвищення його ефективності. Необхідно було припинити дублювання функцій регуляторів щодо ліцензування, контролю та нагляду, зробити простішим та прозорішим прийняття рішень у цій сфері, посилити відповідальність суб'єктів господарювання за порушення у цій сфері і одночасно покращити умови ведення ними господарської діяльності [115].

Наведені обставини обумовили необхідність прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг», який було прийнято 12.09.2019 року та введено в дію 01.07.2020 року.

Даним Законом було внесено зміни до ряду законодавчих актів, серед яких Господарський кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закони України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про недержавне пенсійне забезпечення», «Про страхування», «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» (колишня назва «Про цінні папери та фондовий ринок»), «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про організацію формування та обігу кредитних історій», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про кредитні спілки», «Про іпотечні облігації», «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю», «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про Національний банк України», «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» (колишня назва «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»), «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною

підтримкою», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Зміни, внесені до перелічених вище законів, передбачають передачу до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку повноважень, що належали Національній комісії, яка здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, у частині:

- регулювання та здійснення нагляду у системі накопичувального пенсійного забезпечення;
- регулювання та здійснення нагляду за функціонуванням фінансово-кредитних механізмів при управлінні майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю.

Інші повноваження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, було передано до Національного банку України. У подальшому Указом Президента України «Про припинення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг» від 30.06.2020 року № 259/2020 було припинено Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, шляхом ліквідації [147].

Також вищевказаним Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» з метою елімінації надмірного правового регулювання було скасовано Декрет Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства».

Наступним важливим кроком з реформування законодавства у сфері захисту прав споживачів фінансових, у тому числі електронних, послуг, стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту споживачів при врегулюванні простроченої заборгованості» від 19.03.2021 року, введеного в дію 14.02.2021 року. Необхідність його прийняття була зумовлена тим, що споживче кредитування обіймає значиме місце в суспільних відносинах як в Україні, так і в усьому світі в цілому. Проте внаслідок нестабільності фінансової та банківської системи, спричиненої економічною кризою та

глобальними викликами, з'явилася серйозна проблема, а саме: несвоєчасне повернення або взагалі не повернення кредитних коштів клієнтами.

За таких умов банківські та небанківські фінансові установи вимушені вживати заходів, направлених на врегулювання питань простроченої заборгованості, і одним з найпоширеніших способів є звернення до так званих колекторських компаній, діяльність яких протягом тривалого часу не була належним чином врегульована на законодавчому рівні в Україні, при тому що їх кількість є досить значною. В умовах зростання кількості проблемних кредитів, питання ефективного законодавчого регулювання відносин між фінансовими установами та боржниками в ході повернення простроченої заборгованості вимагало нагального вирішення. У зв'язку з цим і було запроваджено правила поведінки кредиторів та колекторів при врегулюванні проблемної заборгованості із споживачами. Дія даних норм поширюється також на відносини у сфері електронних фінансових послуг, зокрема, Інтернет-банкінгу.

Колекторська діяльність у багатьох випадках межує із протиправною діяльністю, адже колектори часто застосовують психологічний тиск на боржників, що прострочили повернення боргу, та членів їх родин. Такі дії нерідко фактично є вторгненням в особисте, приватне життя особи і являє собою порушенням прав та свобод людини, які захищаються Конституцією та законами України.

Донедавна у чинному законодавстві України були відсутні чіткі правила поведінки суб'єктів, які здійснюють колекторську діяльність, а також не було закріплено єдиних імперативних вимог до етичної поведінки таких осіб та правил їх взаємодії з боржником при врегулюванні простроченої заборгованості [116].

Вищевказаним Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту споживачів при врегулюванні простроченої заборгованості» було визначено терміни «врегулювання простроченої заборгованості» та «колекторська компанія».

Так, під врегулюванням простроченої заборгованості запропоновано розуміти «здійснювані кредитором, новим кредитором, колекторською компанією заходи, спрямовані на погашення у позасудовому порядку заборгованості

споживача, який прострочив виконання грошового зобов'язання (прострочена заборгованість) за договором про споживчий кредит або іншим договором, передбаченим частиною другою ст. 3 Закону України «Про споживче кредитування». Заходи, здійснювані Фондом гарантування вкладів фізичних осіб у процесі виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків у частині роботи з простроченою заборгованістю споживача, не є врегулюванням простроченої заборгованості» [132].

У свою чергу, колекторську компанію визначено як «юридичну особу (у тому числі небанківську фінансову установу, яка відповідно до закону має право надавати кошти у позику, в тому числі на умовах фінансового кредиту, та/або послуги з факторингу), включену до реєстру колекторських компаній, яка в інтересах кредитодавця (первісного кредитора) та/або нового кредитора (у разі заміни первісного кредитора) відповідно до договору з таким кредитодавцем та/або новим кредитором має право здійснювати врегулювання простроченої заборгованості» [132].

Вказаним Законом було встановлено ряд вимог до кредитодавців та колекторських компаній, яких ті зобов'язані дотримуватися при врегулюванні простроченої заборгованості, а саме:

- дотримуватися вимог щодо етичної поведінки та правил взаємодії з боржником;
- повідомляти боржника про залучення колекторської компанії до врегулювання простроченої заборгованості та/або відступлення права вимогу новому кредитору;
- укладати відповідні договори лише з юридичними особами, які було включено до Реєстру колекторських компаній;
- повідомляти Національний банк України про укладення з колекторською компанією договору;
- контролювати дії колекторських компаній, з якими укладено договір, та надавати їх необхідні рекомендації відносно усунення порушень;

- обов'язок розірвати договір з колекторською компанією в односторонньому порядку, якщо її було виключено з Реєстру колекторських компаній або якщо вона порушила вимоги до етичної поведінки (два та більше разів за рік).

Законом також було встановлено вимоги до взаємодії зі споживачем або його представником при врегулюванні простроченої заборгованості. Така взаємодія може відбуватись шляхом безпосередньої взаємодії у ході особистих або телефонних переговорів; шляхом відправлення текстових, голосових та інших повідомлень, включаючи ті, що відправляються шляхом використання програмного забезпечення без участі працівників; надсилання поштових відправлень боржникові за місцем його проживання чи роботи.

Обов'язковою вимогою стало те, що при першій взаємодії зі споживачем кредитор або колекторська компанія зобов'язані повідомити своє повне найменування, прізвище, ім'я, по батькові особи – свого представника, правову підставу взаємодії, а також розмір простроченої заборгованості. Крім того, на вимогу споживача вони повинні надати відповідні підтверджуючі документи протягом семи робочих днів.

Національний банк України було наділено повноваженнями із здійснення нагляду за додержанням банками, іншими фінансовими установами та особами, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, а також колекторськими компаніями законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг, у тому числі вимог до взаємодії зі споживачами при врегулюванні простроченої заборгованості, включаючи вимоги до етичної поведінки [132].

На теперішній час у вітчизняному законодавстві питанню захисту прав та законних інтересів споживачів електронних фінансових послуг присвячено положення ряду нормативно-правових актів. Основу правового регулювання захисту прав споживачів електронних фінансових послуг складають Цивільний кодекс України та Закон України «Про захист прав споживачів». Проте особливості встановлені спеціальними нормативно-правовими актами.

Розглянемо основні з них. Так, у преамбулі Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» встановлено, що метою даного Закону є, в тому числі, створення правових основ для захисту інтересів споживачів фінансових послуг, і зазначений нормативно-правовий акт містить ряд положень, присвячених врегулюванню даного питання [123].

У ст. 3 вказаного Закону визначено основні принципи захисту прав споживачів фінансових послуг, яких, безсумнівно, необхідно дотримуватися також при наданні електронних фінансових послуг. Першим принципом є дотримання вимог щодо етичної поведінки фінансових установ, їх працівників та інших суб'єктів, які мають відношення до надання фінансових послуг. Це означає необхідність забезпечення відповідального ставлення до всіх категорій споживачів фінансових послуг, у тому числі при здійсненні врегулювання простроченої заборгованості. Другим принципом є забезпечення надання точної, достовірної та повної інформації про фінансові послуги, які пропонується надавати, про суб'єктів господарювання, які їх надають, а також про фінансовий стан таких суб'єктів. Надання інформації має обов'язково здійснюватися своєчасно. Наступним принципом є сприяння здійсненню просвітницької діяльності з метою забезпечення обізнаності та фінансової грамотності споживачів фінансових послуг, набуття ними необхідних навичок та знань. Споживачі мають бути впевнені у правильному розумінні можливостей, ризиків та відповідальності, що пов'язані з отриманням ними фінансових послуг. Ще одним принципом, тісно пов'язаним з другим, є забезпечення відповідальної, належної, ділової поведінки суб'єктів, що надають фінансові послуги споживачам, а також їх уповноважених представників, осіб, які надають посередницькі послуги на ринку фінансових послуг.

Наступним і чи не найважливішим принципом є необхідність забезпечення захисту грошових коштів та інших фінансових активів споживачів фінансових послуг від зловживань, шахрайських та інших протиправних дій. Не менше значення має принцип забезпечення захисту персональних даних споживачів фінансових послуг. Ще одним принципом, який встановлює Закон України «Про

фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», є створення та впровадження механізму досудового врегулювання спорів, що виникають у зв'язку з наданням фінансових послуг. І останнім принципом захисту прав споживачів є сприяння конкуренції у галузі надання фінансових послуг, яка дозволить споживачам обирати суб'єкти господарювання, до яких можна звернутися за наданням фінансової послуги [123].

Даним Законом встановлено, що органами, які здійснюють державне регулювання ринку електронних фінансових послуг і, відповідно, захист прав споживачів у даній сфері, є Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національний банк України, Антимонопольний комітет України та інші державні органи. Дані органи з метою забезпечення захисту прав споживачів фінансових послуг, у тому числі електронних, уповноважені:

- здійснювати розгляд звернень споживачів, роз'яснювати їм положення законодавства щодо захисту прав споживачів фінансових послуг;
- здійснювати контроль за дотриманням законодавства України стосовно реклами у галузі фінансових послуг;
- застосовувати заходи впливу до фінансових установ, інших суб'єктів-надавачів фінансових та посередницьких послуг за результатами розгляду справ щодо порушення прав споживачів фінансових послуг, а також накладати на посадових осіб суб'єктів-надавачів фінансових послуг адміністративні стягнення;
- перевіряти додержання норм надання фінансових послуг та законодавства про захист прав споживачів суб'єктами-надавачами фінансових послуг;
- безоплатно отримувати від суб'єктів-надавачів фінансових послуг інформацію, документи, їх копії, письмові пояснення щодо надання фінансових послуг та дотримання вимог законодавства про захист прав споживачів таких послуг;
- узагальнювати практику застосування законодавства з питань захисту прав споживачів фінансових, у тому числі електронних, послуг; розробляти пропозиції відносно вдосконалення законодавства з цих питань; проводити відповідну роз'яснювальну роботу; видавати методичні рекомендації [123].

Важливою гарантією захисту прав споживачів електронних фінансових послуг є закріплене право на інформацію, згідно з яким фінансові установи повинні розкривати клієнтам відомості про умови та порядок їх діяльності; перелік послуг, які вони надають, порядок, умови їх надання; вартість таких послуг, ціну/тарифи, проценти; інформацію про механізми захисту прав споживачів. Варто згадати також встановлену заборону зобов'язувати споживача сплачувати будь-які платежі, відшкодування, штрафні санкції за здійснення ним права відмовитися від договору або достроково розірвати його, а також достроково виконати його умови.

Також у ст. 11 Закону встановлюється заборона поширення недобросовісної реклами про фінансові послуги та діяльність фінансових установ. Позитивно оцінюючи закріплення даної норми, одночасно не можемо не відзначити її окремі недоліки. Так, назва ст. 11 вказаного Закону «Достовірність реклами та іншої інформації» не відповідає її змісту, оскільки в статті містяться положення не лише про достовірність реклами та інформації, а й про її добросовісність. Вважаємо, що з метою забезпечення дотримання принципу правової визначеності, згідно з яким правові приписи мають бути викладені недвозначно та ясно, у нормативно-правовому акті повинні бути відсутні внутрішні суперечності, назву ст. 11 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» необхідно викласти у новій редакції, а саме: «Достовірність та добросовісність реклами та іншої інформації».

Положення щодо відповідальності за порушення прав споживачів закріплено в ст. 41-1 вказаного Закону. Так, нормами вказаної статті встановлено відповідальність за «ненадання, несвоєчасне надання споживачу фінансових послуг визначеної законодавством інформації про умови надання фінансових послуг, надання недостовірної інформації про фінансову послугу або порушення встановлених законодавством вимог щодо взаємодії із споживачами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимог щодо етичної поведінки)» [123].

На сьогодні «однією з найбільш популярних фінансових послуг серед населення є надання грошових коштів у позику, зокрема, на умовах споживчого кредиту» [64, с. 236], під яким слід розуміти «грошові кошти, які надаються споживачу на придбання товарів, робіт або послуг для задоволення особистих потреб, що не пов'язані з підприємницькою, незалежною професійною діяльністю чи виконанням обов'язків найманого працівника» [138].

Спеціальним нормативно-правовим актом, який на законодавчому рівні закріплює основні положення щодо захисту прав споживачів у сфері споживчого кредитування, включаючи надання таких кредитів з використанням інформаційно-комунікаційних систем, є Закон України «Про споживче кредитування». Названий Закон також покликаний гармонізувати національне законодавство України з міжнародними нормативно-правовими актами та законодавством Європейського Союзу. Особливе значення це має у зв'язку з підписанням урядом України Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2014 році, згідно з якою в українське законодавство має бути імplementовано норми Європейського Союзу, в тому числі і Директиви 2008/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2008 року про кредитні договори для споживачів, яка є основним актом ЄС у даній сфері [194]. Так, у Додатку XXXVIII до Глави 20 Розділу V Угоди про асоціацію закріплено, що протягом трьох років з набрання даною Угодою чинності до українського законодавства мають бути впроваджені положення вищеназваної Директиви [173].

Що стосується положень Закону України «Про споживче кредитування», слід зазначити, що вони в цілому відповідають положенням названої вище Директиви 2008/48/ЄС з огляду на наступне. Так, в ст. 7 названого Закону закріплено вимоги до змісту реклами кредиту. Суб'єкт господарювання, який виступає кредитодавцем, зобов'язаний надати стандартну інформацію щодо споживчого кредиту. До такої інформації обов'язково включаються дані про найбільшу суму, на яку можна отримати кредит, річну процентну ставку за кредитом, яка є реальною, найбільший термін, на який може бути видано кредит. Крім того, у тому випадку, коли кредит надається для мети придбання товару або

отримання послуг з розстроченням або відстроченням платежу, в рекламі потрібно вказати розмір першого внеску за таким кредитом [138].

Важливою вимогою вказаного Закону, яка має на меті захист прав споживачів фінансових послуг, включаючи електронні, є те, що стандартна інформація повинна викладатися зрозумілою мовою, бути точною, чіткою і не мати на меті ввести в оману майбутнього споживача. Крім того, якщо зазначені вище відомості надаються письмово, вони повинні бути викладені однаковим шрифтом в основному тексті реклами, що прямо передбачено у ч. 2 ст. 7 Закону України «Про споживче кредитування». Дана норма направлена на те, щоб не допустити використання недобросовісної практики «дрібного шрифту», яким наводиться важлива для споживача інформація. Проте, на думку автора, саме таке законодавче формулювання є недосконалим і дозволяє недобросовісним фінансовим установам, які надають кредити, вводити в оману споживачів.

Такий висновок можна зробити виходячи з того, що в словнику української мови слово «шрифт» тлумачиться як форма літер при написанні, характер їх малюнка, набір літер певного типу» [161, с. 529]. Тобто у визначенні йдеться про шрифт як спосіб та манеру графічного зображення літер, наприклад, з завитками чи без них, округлої чи квадратної форми, дво- чи тривимірні і тому подібне. В той же час розмір букв, цифр або знаків – кегль або розмір друкарських пунктів – є самостійною характеристикою шрифту.

На підставі аналізу інструкцій з діловодства в органах державної влади можна зробити висновок, що словосполучення «однаковим шрифтом» буквально тлумачиться, що мова йде власне про шрифт, а не його розмір – кегль. Так, наприклад, в п. 246 Положення про порядок роботи з документами у Верховній Раді України, затвердженого розпорядженням Голови Верховної Ради України від 08.02.2021 року № 19, «документ готується в текстовому редакторі Word з використанням шрифту гарнітури Times New Roman та розміром 14 друкарських пунктів або 8-12 друкарських пунктів» [153]. Відзначимо, що у чинному раніше Положенні про порядок роботи з документами у Верховній Раді України,

затвердженому Розпорядженням Голови Верховної Ради України від 25.05.2006 року, замість терміну «розмір друкарських пунктів» вживався термін «кегель».

З наведеного можна зробити висновок, що в чинному законодавстві України поняття «шрифт» та «кегель» або «розмір друкарських пунктів» розмежовуються, а, отже, кредиторів зможуть дотримуватися вимоги Закону України «Про споживче кредитування» про однаковий шрифт в рекламі кредиту лише щодо власне шрифту, але не його розміру. На підставі наведеного вище, вважається доцільним «викласти дане положення Закону України «Про споживче кредитування» у новій редакції, а саме: Якщо стандартна інформація викладається в письмовому вигляді, вона наводиться однаковим шрифтом однакового розміру та відображається в основному тексті реклами» [64, с. 237]. Уявляється, що саме таке формулювання дозволить уникнути неточностей в тлумаченні даної норми при здійсненні правозастосування та запобігти недобросовісному її використанню суб'єктами господарювання, що надають споживчі кредити з використанням інформаційно-комунікаційних систем. Відзначимо, що при здійсненні електронного кредитування дане положення має особливо гостре значення, адже споживач не може звернутися за допомогою чи роз'ясненням до працівника банку.

Ще однією вимогою до змісту реклами є заборона суб'єктам господарювання, які надають споживчі кредити, вказувати інформацію про те, що такий кредит надається без відсотків (під нуль процентів, безвідсотково тощо) та без перевірки кредитоспроможності позичальника [138].

Також, «важливим кроком, направленим на приведення національного законодавства України у відповідність європейським стандартам, є встановлення в ст. 9 Закону України «Про споживче кредитування» імперативної норми, згідно з якою суб'єкта господарювання, що надає кредит, зобов'язано надавати споживачу до моменту укладення кредитного договору всю необхідну для укладення такого договору інформацію. Наведене положення повністю відповідає вимогам ст.ст. 5 та 6 Директиви 2008/48/ЄС» [64, с. 236], аналіз яких наведено вище.

Ще одним нововведенням є встановлення обов'язку кредитодавця розмістити інформацію щодо кредиту на своєму офіційному веб-сайті, що надасть споживачу згоду самостійно, без поспіху та в спокійній обстановці ознайомитися з нею і на основі цього прийняти зважене рішення. Особливе значення це має саме для споживачів електронних фінансових послуг. У подальшому, безпосередньо перед укладенням кредитного договору споживачу безоплатно надається інформація, що містить відомості, зокрема, про кредитодавця, тип та суму кредиту, мету отримання, спосіб надання, строк, на який він надається, повну інформацію щодо процентної ставки, забезпечення за кредитом, орієнтовну загальну вартість кредиту, порядок повернення кредиту, сплати відсотків за ним, наслідки невиконання чи неналежного виконання зобов'язань за договором, можливість та порядок дострокового повернення кредиту тощо [138].

Дана інформація надається за спеціальною формою, що називається паспорт споживчого кредиту. Вона викладається в одному форматі друку шрифтом одного типу та розміру. Таке законодавче формулювання вбачається вдалим і насправді спрямованим на безпосередній захист прав споживачів. Крім того, обов'язково має бути вказано дату надання такої інформації та строк, протягом якого вона залишається актуальною. Названі вище відомості надаються в письмовій формі в паперовому або електронному вигляді з підписами або електронними підписами сторін. Споживач, в свою чергу, зобов'язаний в письмовій формі надати підтвердження того, що він ознайомився з переліченими вище відомостями.

Важливою новелою Закону стало те, що кредитодавець обов'язково має надати копію проєкту договору за вимогою споживача. На практиці часто траплялися випадки, коли кредитодавець відмовлявся це робити, надаючи споживачеві лише загальну рекламну інформацію. З набранням чинності Закону України «Про споживче кредитування» така відмова стане прямим порушенням прав споживачів. Також споживачеві надаються всі необхідні пояснення та роз'яснення. Споживачу також надається право вимагати приведення договору про надання споживчого кредиту у відповідність вимогам, що встановлені

законом, що кредитодавець має зробити протягом 14 днів з моменту отримання ним відповідної вимоги [138].

На розвиток положень ч. 3 ст. 7 Закону України «Про споживче кредитування» щодо заборони зазначення в рекламі інформації про можливість надання кредиту без підтвердження кредитоспроможності споживача направлено ст. 10 даного Закону, яка регулює порядок оцінки такої кредитоспроможності. Аналогічний обов'язок кредитодавця оцінити кредитоспроможність споживача встановлено в ст. 8 Директиви 2008/48/ЄС, що свідчить про відповідність українського законодавства європейським стандартам.

Для оцінки кредитоспроможності суб'єкт господарювання – кредитодавець – використовує інформацію, надану споживачем, а також інформацію, отриману з інших джерел у законний спосіб. При оцінці кредитоспроможності конкретного споживача слід брати до уваги суму кредиту, строк, на який він надається, мету його отримання, а також рівень доходів споживача. При цьому важливою гарантією захисту прав споживачів є встановлення відповідальності кредитодавця, кредитного посередника, колекторської компанії за порушення у сфері захисту персональних даних. Разом з тим, слід звернути увагу споживачів на те, що ненадання документально підтвердженої інформації щодо себе є підставою для відмови в наданні кредиту.

Також на увагу заслуговує ст. 12 Закону України «Про споживче кредитування», якою національне законодавство приведено у відповідність вимогам ст.ст. 10-13 Директиви 2008/48/ЄС. Дана стаття встановлює, які умови підлягають обов'язковому включенню до договору про надання споживчого кредиту. Вони є аналогічними тим, про які господарюючий суб'єкт-кредитодавець має проінформувати споживача перед укладенням відповідного договору, «дане положення вбачається логічним та обґрунтованим, адже належне інформування споживача про всі умови договору до його укладення є першим кроком до забезпечення належного захисту його прав та законних інтересів» [95, с. 111].

Крім того, «в договорі про споживчий кредит можуть бути закріплені також інші умови, які визначаються або законом, або за згодою сторін. Це положення відповідає принципу свободи договору, згідно з яким сторони договору вільні в укладенні договору, виборі контрагента, а також визначенні всіх умов договору, що не суперечать актам чинного законодавства, звичаям ділового обороту, вимогам справедливості і розумності. Важливим положенням, направленим на захист прав та законних інтересів саме споживачів, є встановлення імперативної заборони зміни умов договору про надання споживчого кредиту в односторонньому порядку. При цьому будь-які умови договору, що дають право змінити такі умови самотійно одній зі сторін (безумовно, в першу чергу мова йде про суб'єкта господарювання, що виступає кредитором), є нікчемними» [64, с. 236].

Суттєве значення для вдосконалення правового регулювання та механізмів захисту прав споживачів електронних фінансових послуг мають також підзаконні нормативно-правові акти, серед яких варто виділити Концепцію захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні, схвалену Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3.09.2009 року [144], та Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.01.2010 року «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні» [142]. Окремо виділимо Концепцію державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року, схвалену Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 року, в якій у якості одного з завдань встановлено «забезпечення захисту прав споживачів у сфері електронної комерції, що здійснюється суб'єктами господарювання за допомогою інформаційно-телекомунікаційних мереж, у тому числі Інтернету», до якої входить і галузь надання електронних фінансових послуг [143].

Як зазначалося вище, важливим для захисту прав споживачів фінансових послуг є здійснення роз'яснювальної роботи спеціально уповноваженими органами, ознайомлення споживачів з їх правами, обов'язками та способами їх реалізації і захисту.

Серед перших документів у цьому напрямку слід згадати видане 12.05.2011 року роз'яснення Міністерства юстиції України про державний захист прав громадян як споживачів фінансових послуг. Увага в ньому зосереджена на особливостях укладання та виконання кредитних договорів, адже позичальники не завжди чітко усвідомлюють зміст правовідносин, учасниками яких вони стають внаслідок його укладання, а банки та інші фінансові установи, що надають відповідні послуги, в більшості випадків не акцентують увагу позичальника на його обов'язках за договором та наслідках їх невиконання чи неналежного виконання [33].

У подальшому роз'яснювальна робота поліпшувалася. На сьогодні основну діяльність у цьому напрямі здійснює Національний банк України. Так, на його офіційному веб-сайті опубліковано ряд інструкцій для споживачів – клієнтів банків та небанківських установ. Інструкції для клієнтів банків стосуються відкриття рахунків, отримання споживчого кредиту, кредиту на житло чи авто, відкриття депозиту у банкові. Для клієнтів небанківських фінансових установ розроблено інструкції при отриманні мікрокредитів та обранні страхової компанії [44].

Підводячи підсумки, відзначимо, що на теперішній час в Україні діє ряд нормативно-правових актів, направлених на захист прав споживачів електронних фінансових послуг, положення яких здебільшого приведені у відповідність законодавству Європейського Союзу в даній сфері. У цілому можливо позитивно оцінити стан правового регулювання захисту прав споживачів електронних фінансових послуг в Україні, проте вказані вище недоліки вимагають усунення. Разом з тим, ефективність положень законодавства може бути перевірена лише шляхом їх апробації в ході практичної діяльності та правозастосування.

Висновки до підрозділу 3.

Досліджено теоретично–практичних положень щодо проблем ризиків у сфері надання електронних фінансових послуг, захисту прав споживачів

зазначених послуг та шляхи їх подолання, а також питання правового аспекту електронного підпису як засобу забезпечення безпеки на ринку електронних фінансових послуг.

Надано визначення ризиків клієнтів та фінансових установ на ринку електронних фінансових послуг, зокрема, пов'язаних з недосконалостями правового регулювання, а також питання правового регулювання захисту прав споживачів електронних фінансових послуг, що дозволяє вдосконалити підходи до забезпечення безпеки на ринку електронних фінансових послуг.

Визначено значення електронного підпису для забезпечення безпеки на ринку електронних фінансових послуг та його правовий статус.

Виокремені характерні ознаки, що притаманні електронному підпису, які, окрім його ключової специфічної риси – використання криптосистем з відкритим ключем – відрізняють такий підпис від рукописного. Першою ознакою є те, що електронний підпис неможливо прочитати одразу. Щоб зробити це, потрібно використовувати відкритий ключ. Це, без сумніву, ускладнює процес прочитання підпису та ідентифікації особи, якою такий підпис виконано, проте гарантує безпеку та надійність. Другою ознакою є те, що електронний підпис не є нерозривно пов'язаним з матеріальним носієм – документом. В цьому полягає суттєва відмінність від рукописного підпису, який не існує без паперового документу, на якому такий підпис виконано. Електронний підпис являє собою певний набір даних, що прикріплюються до електронного документа, наприклад, договору про надання електронних фінансових послуг. Третьою ознакою є те, що електронний підпис може накласти будь-яка особа, у якої є доступ до ключів, у той час як рукописний підпис можна виконати виключно особисто. Це є одним з недоліків використання електронного підпису. Так, якщо закритий ключ стане відомий сторонній особі, така особа зможе використовувати його, щоб підписувати електронні документи від імені власника підпису та у такому разі буде вкрай складно довести, хто є справжнім підписантом документу. У зв'язку з цим потрібно стежити за безпекою особистого, закритого ключа, за допомогою якого накладається підпис, аби не допустити його неправомірне використання

сторонніми особами.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження підтверджено особливу актуальність обраної теми для доктрини господарського права щодо визначення, аналізу, доцільності та змістовної характеристики електронних фінансових послуг у сфері господарювання. Поставлена мета та окреслені завдання дослідження досягнуто шляхом використання широкого методологічного інструментарію та ґрунтовної розробки дискусійних питань застосування господарського та іншого законодавства щодо зазначених правових категорій. Підсумком дослідження стали такі основні висновки.

1. Інформаційне суспільство – це концепція, яка заснована на інформаційно-комунікаційних технологіях суспільства, що приходить на зміну індустріальному, в якій інформація та знання є одними з головних продуктів виробництва, а саме: обґрунтовано, що воно є громадянським, демократичним, економічно-розвинутим, правовим та соціальним суспільством. Це складне і комплексне явище, якому притаманні такі взаємопов'язані характеристики, як технологічна, соціальна, економічна, політична, культурна та правова, та саме сьогодні воно визначає стратегію розвитку та побудови нової соціальної формації, за якої інтелектуальне виробництво стає провідною галуззю економіки.

2. Під впливом інформатизації, яка являє собою сукупність взаємопов'язаних процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки, та в умовах інформаційного суспільства змінюється фінансовий сектор економіки, і серед основних відмінних ознак ринку фінансових послуг у таких умовах можна виділити такі: 1) поява електронних фінансових послуг; 2) глобальна інтеграція ринків фінансових послуг різних держав; 3) зростання кількості правочинів, які здійснюються на ринку фінансових послуг; 4) зниження бар'єрів входу на ринок фінансових послуг нових суб'єктів

господарювання та збільшення конкуренції; 5) поява нових загроз на ринку фінансових послуг та необхідність запровадження якісно нових засобів забезпечення безпеки.

3. На підставі дослідження законодавчих та наукових понять фінансових та електронних послуг, характеристики їх основних ознак було визначено співвідношення основної ознаки електронних фінансових послуг, під якою розуміється надання таких послуг з використанням цифрових інформаційно-комунікаційних систем, та похідних ознак таких послуг, серед яких виділено, зокрема, надання таких послуг дистанційно, безпосередньо, шляхом вчинення електронних правочинів тощо. Також, сформульовано визначення поняття електронної фінансової послуги, під якою запропоновано розуміти операції з фінансовими активами – грошовими коштами, цінними паперами, борговими зобов'язаннями і правами вимоги боргу, що не є цінними паперами, – які здійснюються в інтересах інших осіб задля отримання прибутку та/або збереження вартості фінансових активів шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем та інших технологічних засобів, зокрема, мережі Інтернет, банківських автоматів тощо;

4. Надана класифікація фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства шляхом виділення фінансових послуг залежно від способу їх надання на традиційні (класичні) фінансові послуги та електронні фінансові послуги, які надаються шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем та інших технологічних засобів, зокрема мережі Інтернет, банківських автоматів тощо, що дозволяє при правозастосуванні визначити, положення яких нормативно-правових актів необхідно застосовувати залежно від того, традиційні чи електронні фінансові послуги надаються.

5. З урахуванням досвіду США щодо практичних рекомендацій запропоновано покласти функції з розробки керівництв, призначених для використання суб'єктами господарювання, що надають електронні фінансові послуги, з добірками положень законодавства в даній галузі та останніх змін до

нього, на органи, які здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг.

6. Висунуті пропозиції щодо таких напрямів імплементації положень законодавства ЄС у сфері інформаційних технологій у законодавство України: захист суспільного інтересу, змістовно-характерні положення якого необхідно оновлювати за необхідності і представляти в простому зрозумілому вигляді у друкованому чи електронному форматі, визначеному спеціально уповноваженим органом, а також на веб-сайтах Міністерства цифрової трансформації України, СБУ та БЕБ; розробка та прийняття чітких нормативних положень щодо забезпечення розвитку ринку FinTech, цифрових технологій і платформ регуляторів, які насправлені на забезпечення розвитку цифрових технологій, комп'ютерного проєктування, аналізу big data, blockchain, автоматизації, роботизації і використання штучного інтелекту та визначення шляхів до стимулювання впровадження інноваційних технологій в комплаєнсі шляхом запровадження комунікаційних засад взаємодії між учасниками фінансового ринку, регтек-компаніями та регуляторами (конференції, круглі столи тощо); нормативне визначення технології «open banking» як різновиду банківської практики, при якій пропонується відкритий доступ до банківських послуг, транзакцій та інших фінансових даних, що передбачає фінансово-розрахункове та інше партнерське, мережеве співробітництво всіх учасників сфери господарювання; визначення в законодавстві необанку як різновиду віртуального банку, який діє виключно в цифровому просторі, шляхом надання різноманітних фінансово-банківських послуг розрахунково-платіжного характеру з метою отримання прибутку; вимога калібрування до капіталу платоспроможності страхових компаній, з метою забезпечення врахування всіх кількісно вимірюваних ризиків, яких вони зазнають, яка повинна охоплювати наявну діяльність, а також нову діяльність, яка очікується протягом наступних 12 місяців. Для наявної діяльності вона повинна покривати тільки неочікувані збитки та відповідати вартості під ризиком основних власних коштів страхової або перестрахової компанії з довірчим рівнем 99,5 % для періоду тривалістю один рік.

7. Нормативне регулювання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства має такі особливості порівняно з регулюванням традиційних (класичних) фінансових послуг, зумовлені специфікою електронних фінансових послуг, швидким темпом науково-технічного прогресу, транскордонністю надання таких послуг: 1) необхідність збереження рівноваги між регуляторною гнучкістю, яка сприяє подальшому впровадженню новітніх технологій на ринку фінансових послуг, та здатністю підтримувати стабільність даного ринку, яка може бути досягнута лише за допомогою правового регулювання та державного контролю; 2) у сфері регулювання та контролю над транскордонними фінансовими операціями необхідно досягти узгодженості національних нормативно-правових актів з міжнародними та регіональними, запровадити механізми взаємодії з відповідними міжнародними та іноземними структурами на підставі дво- або багатосторонніх міжурядових угод; 3) необхідність підтримки конкуренції шляхом розробки та запровадження правил контролю структури конкуренції на ринку електронних фінансових послуг з одночасною адаптацією правового регулювання ринку електронних фінансових послуг до умов глобалізації та зниження бар'єрів для входу на нього; 4) у сфері захисту прав споживачів та інвесторів правове регулювання акцентується на гарантуванні належної якості інформації, що надається споживачу, забезпеченні вільного та рівного доступу до такої інформації, підвищенні фінансової грамотності споживачів, захисті конфіденційної інформації; 5) тенденція до дерегуляції ринку електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства; 6) необхідність забезпечення безпеки надання електронних фінансових послуг шляхом нормативного закріплення мінімальних вимог до технологічного і програмного забезпечення суб'єктів господарювання, що надають електронні фінансові послуги, та рівня кваліфікації відповідних кадрів, а також використання досягнень кібербезпеки.

8. Надано визначення ризиків клієнтів та фінансових установ на ринку електронних фінансових послуг, зокрема, пов'язаних з недосконалостями правового регулювання, а також питання правового регулювання захисту прав

споживачів електронних фінансових послуг, що дозволяє вдосконалити підходи до забезпечення безпеки на ринку електронних фінансових послуг. Клієнти, які отримують електронні фінансові послуги, та суб'єкти господарювання, які їх надають, зіштовхуються з такими ризиками: 1) ризики невдалого виконання, пов'язані зі збитками, завданими внаслідок неналежної роботи електронних систем або програмного забезпечення; 2) соціальні ризики, пов'язані з втратою певного соціального статусу клієнта серед референтних груп внаслідок отримання електронних фінансових послуг; 3) ризики, пов'язані з втратою часу внаслідок затримок у проведенні електронних фінансових операцій та необхідності ознайомитися з механізмом роботи системи надання електронних фінансових послуг; 4) фінансові ризики, пов'язані з помилками при здійсненні операцій з надання електронних фінансових послуг або зловживанням рахунками клієнтів; 5) ризики безпеки, пов'язані з вчиненням комп'ютерних злочинів або кіберзлочинів; 6) правові або юридичні ризики, пов'язані з неефективним правовим регулюванням відносин у сфері надання електронних фінансових послуг та недостатньою фінансовою грамотністю клієнтів; 7) ризики, пов'язані з неналежною роботою обладнання та його недоступністю для деяких клієнтів. Наукове дослідження зазначених ризиків дозволить у подальшому виробити ефективні правові механізми їх попередження та усунення.

9. Надано розуміння значення електронного підпису для забезпечення безпеки на ринку електронних фінансових послуг, його правового статусу та характерник ознак, а саме: електронний підпис неможливо прочитати одразу, адже потрібно використовувати відкритий ключ, що ускладнює процес прочитання підпису та ідентифікації особи, якою такий підпис виконано, проте гарантує безпеку та надійність; електронний підпис не є нерозривно пов'язаним з матеріальним носієм - документом, а являє собою певний набір даних, що прикріплюються до електронного документа, наприклад, договору про надання електронних фінансових послуг; електронний підпис може накласти будь-яка особа, у якої є доступ до ключів, у зв'язку з цим потрібно стежити за безпекою особистого, закритого ключа, за допомогою якого накладається підпис, аби не

допустити неправомірне його використання сторонніми особами.

10. На основі проведеного дослідження пропонуємо внести такі зміни до законодавства:

- з метою уніфікації, прозорості та доступності електронних фінансових послуг запропоновано створити спеціальну платформу – електронно-цифровий майданчик з метою надання численних фінансових послуг за принципом «єдиного вікна», з можливістю анонімної авторизації та автентифікації, а також для тестування інноваційних послуг, технологій та інструментів на ринках фінансових послуг, шляхом внесення відповідних змін до Законів України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та «Про платіжні послуги», з покладенням відповідних повноважень на НБУ;

- викласти абз. 10 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про електронну комерцію» в такій редакції: «забезпечення доступу до достовірної, недвозначної, повної інформації всіх учасників відносин у сфері електронної комерції»;

- змінити назву ст. 11 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та викласти у новій редакції, а саме: «Достовірність та добросовісність реклами та іншої інформації»;

- викласти абз. 2 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про споживче кредитування» у новій редакції, а саме: «Якщо стандартна інформація викладається в письмовому вигляді, вона наводиться однаковим шрифтом однакового розміру та відображається в основному тексті реклами».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аванесова І. Інформаційна безпека у системі захисту прав споживачів фінансових послуг. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 2. С. 55–66.
2. Авраменко О. М. Інтернет-банкінг: особливості та перспективи розвитку банківської системи України. Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. Дніпропетровськ : ДНУ, 2010. С. 707–712.
3. Аврамчук Л. А., Коркач І. В. Сучасний стан і перспективи розвитку системи електронних платежів Національного банку України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 26 (2). С. 68–72.
4. Акімова Л. Лисачок А. Державне регулювання ринку фінансових послуг в Україні. *Публічне урядування*. 2018. № 1 (11). С. 30–47.
5. Алексеєнко Л. М., Кулина Г. М. Модернізація фінансових технологій на ринку страхових послуг в умовах розвитку інтернет-страхування. *Економічний простір*. 2018. № 135. С. 150–161.
6. Алексеєнко М. Д., Ярова А. В. Банківська послуга та її економічна сутність. *Фінанси, облік і аудит*. 2012. № 20. С. 9–15.
7. Аракелян М. Р., Василенко М. Д. Право Європейського Союзу. Одеса : Фенікс, 2012. 386 с.
8. Архіпова К. С. Правовий режим використання електронного цифрового підпису в аспекті попередження правопорушень і злочинів. *Юридична наука*. 2011. № 4-5. С. 133–140.
9. Белкін Л. М. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення юридичної сили електронного підпису. *Інформація і право*. 2012. № 1. С. 129–135.
10. Бобров Є. А. Роль та місце ринку фінансових послуг у структурі фінансового ринку. *Фінанси України*. 2007. № 4. С. 88–94.
11. Бондаренко Є. П. Механізм регулювання ринку фінансових послуг України: автореферат канд. екон. наук, спец.: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит.

Суми: ДВНЗ «Українська акад. банківської справи Національного банку України». 2011. 18 с.

12. Василенко М. Д. Конкурентне право ЄС в проявах сучасної конкуренції. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матер. міжнар. наук.-прак. конф., м. Одеса, 18 трав. 2018 р. Одеса, 2018. Т. 1. С. 356–360.

13. Василенко М. Д., Кирєєва Н. С. Електронна комерція в проявах юриспруденції (законодавства) та кібербезпеки (несанкціонованих вторгнень): міждисциплінарне дослідження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Т. 26. С. 25–33.

14. Василенко М. Д. Обмеження прав людини в інформаційному суспільстві та їх захист. Права людини – пріоритет сучасної держави: всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конференція, м. Одеса, 10 груд. 2020 р. Одеса, 2020. С. 210–214.

15. Василенко М. Д. Інституційно-правові механізми адаптації права України до права ЄС. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 554–563.

16. Василенко М. Д. Деякі питання інтеграції України в політико-правовий простір ЄС. *Міжнародний конгрес європейського права*: зб. наук. праць, м. Одеса, 20-21 квіт. 2017 р. Одеса, 2017. С. 154–157.

17. Василенко М. Д. Деякі аспекти кібербезпеки в сфері бізнесу: рекомендації щодо сталого розвитку економіки. *Правові умови сприятливого бізнес-клімату: досвід Німеччини та України*: матеріали міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 27 черв. 2019. Одеса, 2019. С. 35–39.

18. Вахович І. М., Пиріг С.О., Нужна О.А. Інформатизація як важливий чинник капіталізації економіки регіонів України. *Економічний форум*. 2016. № 3. С. 86–91.

19. Великанова М. М. Поняття та структурні елементи ризику: цивільно-правовий аспект. *Університетські наукові записки*. 2017. № 3. С. 76–86.

20. Верес І. Правове регулювання електронних підписів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 11–15.

21. Вінник О. Право цифрової економіки України: навчальний посібник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2023. 270 с.

22. Возний М. І. Міжнародна електронна торгівля. Проблеми та перспективи розвитку в Україні. *Збірник наук. праць Буковинського університету. Економічні науки*. 2011. Вип. 7. С. 243–252.

23. Воронкова В. Г. Глобальна інформатизація як головна тенденція соціоприродної еволюції людства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2012. Вип. 51. С. 14–26.

24. Гайдай І. Ю. Зарубіжний досвід упровадження Інтернет-банкінгу та перспективи його використання в Україні. І. Ю. Гайдай, Р. Ф. Гайдай, Д. В. Меркушева. URL : <http://archi-ve.nbuv.gov.ua/> (дата звернення 13.07.2021).

25. Гапотій В. Д., Письменницький А. А. Інформаційне суспільство та інформаційний суверенітет: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 24–33.

26. Генеральна угода про торгівлю послугами : від 15.04.1994 р. № 981_017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 12.08.2021).

27. Гетьман А.П., Атаманова Ю. Є., Мілаш В. С. та ін. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет: монографія / за ред. С. В. Глібка, К. В. Єфремової. Харків: Право, 2016. 360 с.

28. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення 09.08.2021).

29. Грузіна І. А. Соціальне життя суспільства в умовах інформатизації. *ДонДУУ. МЕНЕДЖЕР*. 2014. № 1 (67). С. 10–14.

30. Гудіма Т. С. Господарсько-правове забезпечення реалізації грошово-кредитної політики держави на засадах сталого розвитку: монографія. Київ: ДУ

«Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України», 2020. 336 с.

31. Гурий М., Біян Н. Інформатизація суспільства в умовах глобалізації. *Молодь і ринок*. 2013. № 6. С. 168–171.

32. Денисенко Б. Банківська послуга як цивільно-правова категорія. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2008. Випуск 79. С. 55–58.

33. Державний захист прав громадян як споживачів фінансових послуг : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 12.05.2011 р. № n0033323-11. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0033323-11> (дата звернення 02.08.2021).

34. Джабраїлов Р. А., Гудіма Т. С. Фінансова безпека як ключовий фактор забезпечення здійснення сталої грошово-кредитної політики держави. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 26 / голов. ред. Ю. В. Цуркан-Сайфуліна ; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Гельветика, 2020. С. 41-48.

35. Довгань Ж.М., Галіцейська Ю.М. Ореп-банкінг як тренд розвитку фінансових технологій. *Інноваційна економіка*. 2021. № 5-6. С. 111–115.

36. Добровольська В.В. Державний контроль щодо застосування та обігу цифрових (віртуальних) активів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 2. С. 57-62.

37. Добровольська В.В. Правовий аспект безпеки віртуальних активів. *Часопис цивілістики*. 2023. Вип. 48. С. 60-65.

38. Домінова І. В. Форми електронного банкінгу: еволюція, переваги та недоліки. *Облік і фінанси*. 2016. № 2. С. 104–109.

39. Дроботя Я. А. Нетрадиційні банківські послуги та фінансові ризики пов'язані з ними: реалії України, міжнародний досвід. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2018. № 1. С. 31–40.

40. Дубина М. Економічна сутність та види фінансових послуг. *Світ фінансів*. 2016. № 3 (48). С. 124–135.

41. Дутов М. Правові проблеми електронного документообігу. *Право України*. 2002. № 6. С. 122–124.

42. Задвірний Я.О. Використання можливостей електронної комерції у процесі ведення бізнесу. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2008. Вип. 18. С. 70–75.

43. Заглада Р.Ю., Іртлач і. М. Електронна комерція як фактор конкурентоспроможності в банківській сфері України. *Ефективна економіка*. 2011. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>

44. Захист прав споживачів фінпослуг. Що варто знати? *Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/consumer-protection> (дата звернення 18.09.2021).

45. Зленко Н. М. Еволюція наукових поглядів на формування поняття «ризик». *Філософія науки: традиції та інновації*. 2013. № 2. С. 48–57.

46. Зоря С. П. Стан та особливості функціонування системи електронних платежів Національного банку України. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_11_33 (дата звернення: 28.09.2021).

47. Єсіна О. Г. Розвиток цифрових фінансових технологій у банківській сфері. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. № 7. <https://reicst.com.ua/>

48. Еннан Р. Правовий режим електронних документів та електронних підписів: міжнародний і європейський досвід. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2018. № 6. С. 117–125.

49. Іванов А. І. Нормативно-правове регулювання використання електронного цифрового підпису. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 1. С. 39–46.

50. Іванський А.Й. Фінансові послуги: стан законодавчого регулювання в Україні та перспективи гармонізації до законодавства ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 47 (2). С. 111–114.

51. Іващенко А. І., Поліщук Є. А., Дибя О. М. Перспективи розвитку краудфандингу в Україні як інструменту залучення коштів для підприємств малого та середнього бізнесу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 21. С. 34–39.

52. Каламайко А. Ю. Процесуальне значення електронного підпису в доказовій діяльності. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1. С. 107–113.

53. Квіта Г. М., Писанець К. К., Бігма Д. С. Тенденції розвитку торгівлі цінними паперами на фондових біржах. *Технології та дизайн*. 2015. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/td_2015_4_18 (дата звернення 02.05.2021).

54. Киреєва Н. С. Ризики споживачів та банківських установ в сфері електронного банкінгу. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. Учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна, Харків, 25 трав. 2018 р. Харків, 2018. С. 335–339.

55. Киреєва Н. С. Господарсько-правове регулювання електронних фінансових послуг: європейський досвід. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матер. міжн. наук.-практ. конф., Одеса, 18 трав. 2018 р. Одеса, 2018. С. 686–689.

56. Киреєва Н. С. Гармонізація законодавства України у сфері правового регулювання е-комерції з законодавством ЄС. *Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку*. матер. наук.-практ. заоч. конф., Одеса, 20 трав. 2020 р. Херсон, 2020. С. 108–111.

57. Киреєва Н. С. Правова основа використання електронних грошей: досвід Швейцарії. *Дев'ять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського*. матер. міжн. наук.-практ. конф., Одеса, 17 трав. 2019 р. Одеса, 2019. С. 47–50.

58. Киреєва Н. С. Правова природа електронного підпису на ринку фінансових послуг. *Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень*: тези доп. міжн. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 11-12 трав. 2018 р. Запоріжжя, 2018. С. 37–41.

59. Киреєва Н. С. Особливості правового регулювання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства. *Вісник Академії адвокатури України*. 2018. Т. 15, № 1–2. С. 23–30.

60. Киреєва Н. С. Особливості ринку фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві*: матер. міжн. наук.-практ. конф., Одеса, 29-30 груд. 2017 р. Одеса, 2017. С. 97–100.

61. Киреєва Н. С. Господарсько-правове регулювання електронних фінансових послуг в Україні та Європейському Союзі. *Юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 132–137.

62. Киреєва Н. С. До питання про поняття електронних фінансових послуг. *Правове життя сучасної України*: матер. міжн. наук.-практ. конф. Одеса, 17 вер. 2018 р. Одеса, 2018. С. 542–545.

63. Киреєва Н. С. Альянс «За майбутнє промисловості» як інституційний механізм стимулювання розвитку бізнесу в Німеччині. *Правові умови сприятливого бізнес-клімату: досвід Німеччини та України*: матер. міжн. наук.-практ. конф., Одеса, 27 черв. 2019 р. Одеса, 2019. С. 68–70.

64. Киреєва Н. С. Деякі господарсько-правові аспекти захисту прав споживачів у сфері кредитування. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 233–237.

65. Киреєва Н.С. Зарубіжний досвід правового регулювання електронних фінансових послуг. *Восьмі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського*: міжн. наук.-практ. конф., Одеса, 18 трав. 2018 р. Одеса, 2018. С. 236–240.

66. Киреєва Н.С. Регулювання відносин у сфері надання електронних фінансових послуг в ЄС. *Конгрес міжнародного та європейського права*: зб. наук. праць (м. Одеса, 25-26 трав. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 194–196.

67. Киреєва Н. С. Забезпечення захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг: господарсько-правове порівняння в Україні та ЄС. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Т. 1, № 2. С. 130–133.

68. Киреєва Н. С. Електронний підпис як засіб забезпечення безпеки на ринку фінансових послуг. *Юридичний вісник*. 2018. № 3. С. 73–78.
69. Клімушин П. С. Механізми забезпечення довіри в національній системі електронних цифрових підписів. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 2. С. 51–59.
70. Кольбашенко Д. А. Електронний цифровий підпис. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2014. № 2. С. 229–237.
71. Комісарчик О. В. Банківські послуги та їх специфіка в роздрібному будівництві. *Формування ринкової економіки*. 2010. № 33. С. 430–438.
72. Концепція відкритого банкінгу. URL: https://bank.gov.ua/admin_upl (дата звернення 13.07.2021).
73. Коробкова О. Як змінилися фінансові звички українців під час війни (частина друга). *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/> (дата звернення: 19.07.2023).
74. Косова Т. Д., Ярошевська О. В. Фондова електронна торгівля цінними паперами: вплив на розвиток фінансового ринку України. *Економіка та держава*. 2017. № 2. С. 7–10.
75. Коцюба І., Наливайко Н. Переваги й недоліки формування інформаційного суспільства в умовах глобалізації. *Молодь і ринок*. 2012. № 1 (84). С. 114–118.
76. Криволапов Б.М. Захист прав споживачів фінансових послуг під час укладання контрактів на відстані (порівняльний аналіз законодавства ЄС та України). *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 304–307.
77. Криштопа О. Особливості застосування електронного підпису на правочинах: міжнародний досвід. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 104(1). С. 130–132.
78. Круглякова В. В., Сушко В.С. Перспективи використання електронного цифрового підпису органами державної влади та установами державної форми власності. *Modern economics*. 2020. № 20. С. 142–146.

79. Лобач О. М., Кравченко Н. Г. Фінансово-правова природа послуг на платіжному ринку. *FINANCIAL AND CREDIT ACTIVITIES: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE*. 2022. № 1 (42). С. 41–50.

80. Лук'янчук Р. В. Державне управління у сфері забезпечення кібербезпеки України: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2017. 250 с.

81. Маєвська А. А. Електронна комерція і право. Харків, 2010. 256 с.

82. Майданик Р. А. Аномалії в цивільному праві України: Навч.-практ. Посібник / Відп.ред. Р. А. Майданик. Київ : Юстініан, 2007. 912 с.

83. Маліцька Г. Г., Мельник О. І. Особливості електронної комерції та стан її розвитку в сучасних економічних умовах України. *Електронна економіка*. 2018. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/>

84. Марчук Л. П. Сучасна інформатизація суспільства та її вплив на інноваційні процеси. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2012. Випуск 1. С. 37–44.

85. Масляєва К. В. Деякі основні поняття ринку фінансових послуг. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 36. С. 382–389.

86. Масляєва К. В. Господарсько-правове забезпечення функціонування ринку фінансових послуг в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2009. 20 с.

87. Мацук З. А. Фінансова послуга як економічна категорія. *БизнесИнформ*. 2017. № 3. С. 267–273.

88. Мацук З. А. Фінансові послуги на ринку цінних паперів України: теорія та практика: монографія. Київ: КНЕУ, 2018. 367 с.

89. Мельник О. П. Безпека ринку фінансових послуг на основі системного нагляду та надійного фінансового контролю. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 4 (81). С. 105–109.

90. Москвін Б.Ю. Економічна безпека фінансових інституцій в умовах воєнного стану в Україні. *Економіка і організація управління*. 2022. № 2 (46). С. 110–119.
91. Мукомела І. В. Ідея інформаційного суспільства в концептуальних розробках Й. Масуди. *Форум права*. 2014. № 3. С. 254–258.
92. Мукомела І. Інформаційне суспільство та його ознаки: теоретико-правовий аспект. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 130–137.
93. Науменкова С. В. Ринок фінансових послуг: навч. посіб. К.: Знання, 2010. 532 с.
94. Оверчук О.В. Політика Великої Британії у контексті формування інформаційного суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2009. 19 с.
95. Оніщенко О. В., Степанова Ю. О. Сучасні тенденції розвитку та проблемні питання споживчого кредитування в Україні. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 4. С. 109–114.
96. Пацурія Н. Окремі питання цифровізації відносин щодо захисту прав та законних інтересів споживачів небанківських фінансових послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 196–204.
97. Пацурія Н.Б. Обґрунтування необхідності зміни правової парадигми захисту прав споживачів фінансових послуг. *Право України*. 2020. № 5. С. 235–257.
98. Петрухно Ю. Є. Інформаційне суспільство: поняття, основні складові, характеристика. *Вісник ОНУ. Сер.: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2014. Т. 19. вип. 1. С. 127–133.
99. Пікус Р. В., Приказюк Н. В., Лобова О. М. Міждисциплінарний словник зі страхування та ризик-менеджменту. Київ : Логос, 2015. 508 с.

100. Писаренко В. П. Електронний цифровий підпис: переваги та недоліки. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління*. 2012. № 1. С. 60–64.
101. Писаренко В. П. Визначення понять "електронний документ" та "цифровий підпис" в зарубіжних країнах. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4. С. 384–388.
102. Піскунов Р. О., Москаленко О. В. Фінансовий ризик: генезис поняття та пошук дефініції. *Економічна теорія та право*. 2021. № 1 (44). С. 85–102.
103. Плахіна І. В. Цивільно-правовий статус бірж: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 15 с.
104. Плєскач В. Л. Особливості надання фінансових послуг на електронному ринку. *Наукові праці НДФІ*. 2005. № 4 (33). С. 104–114.
105. Пожуєв В. І. Інформатизація як ресурс розвитку сучасного українського суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 38. С. 4–12.
106. Пожуєв В. І. Інформатизація як глобальна світова тенденція сучасного інформаційного суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 32. С. 4–19.
107. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 12.08.2021).
108. Подцерковний О. П., Могил Л. С. Щодо потреб застосування теорії правової фікції для визначення поняття «криптовалюта». *Економіка та право*. 2023. № 1. С. 11–23.
109. Політанський В. С. Поняття інформаційного суспільства: теоретико-правовий підхід. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 77–86.
110. Пономарьова О. Б., Зінченко О. М. Особливості розвитку страхування в умовах поширення Інтернету. *Молодий вчений*. 2016. № 5. С. 138–141.

111. Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2023 року у справі № 640/9004/20 (провадження № К/9901/17966/21). URL: <https://supreme.court.gov.ua/> (дата звернення 13.07.2021).

112. Постанова Верховного Суду від 10 грудня 2020 року у справі № 420/3096/19 (провадження № К/9901/17242/20). URL: <https://supreme.court.gov.ua/> (дата звернення 13.07.2021).

113. Постанова Вищого господарського суду України від 10.07.2017 р. : справа № 905/2432/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67709197> (дата звернення: 14.04.2018).

114. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг». URL: http://www.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1085-1&skl=10. (дата звернення 12.08.2021).

115. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг»: URL: http://www.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1069-2&skl=10 (дата звернення 10.02.2021).

116. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту боржників при врегулюванні простроченої заборгованості». URL: http://www.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4241&skl=10 (дата звернення 13.08.2021).

117. Пояснювальна записка до проєкту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів щодо удосконалення механізму ОСЦПВВНТЗ". URL: <https://ips.ligazakon.net> (дата звернення 13.07.2021).

118. Правила системи електронних платежів Національного банку України : Рішення Ради Платіжної організації системи електронних платежів Національного банку України, протокол від 13.07.2017 р. № 1 (дата оновлення 04.01.2018 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr001500-17> (дата звернення 14.07.2021).

119. Приказюк Н. В., Акатьєва М. О. Електронний страховий поліс: нові можливості для розвитку страхування в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 12. С. 219–222.

120. Про платіжні послуги на внутрішньому ринку: Директива 2015/2366 Європейського Парламенту і Ради (ЄС) від 25 листопада 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 13.07.2021).

121. Про започаткування та ведення діяльності у сфері страхування та перестрахування (Платоспроможність II). (нова редакція).(Текст стосується ЄЕП): Директива Європейського парламенту і Ради 2009/138/ЄС від 25 листопада 2009 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 13.07.2021).

122. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 12.08.2021).

123. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. Дата оновлення 01.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14> (дата звернення 12.08.2021).

124. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. Дата оновлення 01.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19> (дата звернення 16.03.2021).

125. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20/conv> (дата звернення 29.08.2021).

126. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. (дата оновлення 01.08.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 13.08.2021).

127. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (дата звернення 14.08.2021).

128. Про фінансовий лізинг : Закон України від 04.02.2021 р. № 1201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20/ed20210204#n12> (дата звернення 08.08.2021).

129. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16> (дата звернення 12.08.2021).

130. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення 12.08.2021).

131. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994. № 80/94-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 04.08.2021).

132. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг: Закон України від 20.09.2019 р. № 122-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/122-20#Text>. (дата звернення 10.02.2021).

133. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту споживачів при врегулюванні простроченої заборгованості : Закон України від 19.03.2021 р. № 1349-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1349-20#n23> (дата звернення 15.08.2021).

134. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (дата звернення 12.08.2021).

135. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення 01.09.2021).

136. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню

розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14.10.2014 № 1702-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 50–51. Ст. 2057.

137. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення 12.08.2021).

138. Про споживче кредитування : Закон України від 15.11.2016 р. № 1734-VIII. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text> (дата звернення 12.09.2021).

139. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010. № 2411-VI. Дата оновлення 08.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення 13.08.2021)

140. Про затвердження Порядку функціонування центру збору фінансової звітності: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2023 р. № 845. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80/ed20130515> (дата звернення 12.08.2021).

141. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80/ed20130515> (дата звернення 12.08.2021).

142. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.04.2012. № 135-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/135-2010-%D1%80#Text> (дата звернення 02.08.2021).

143. Про схвалення Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 217-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80> (дата звернення 02.08.2021).

144. Про схвалення Концепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від

03.09.2009. № 1026-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1026-2009-%D1%80> (дата звернення 02.08.2021).

145. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні" : Постанова Верховної Ради України від 03.07.2014 р. № 1565-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1565-18> (дата звернення 12.08.2021).

146. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України" : Постанова Верховної ради України від 31.03.2016 р. 1073-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-19> (дата звернення 12.08.2021).

147. Про припинення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : Указ Президента України від 30.06.2020 р. № 259/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259/2020> (дата звернення 10.02.2021).

148. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями : Постанова правління Національного банку України від 30.06.2016 р. № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16> (дата звернення 12.08.2021).

149. Про затвердження Положення про визначення умов провадження діяльності з надання фінансових послуг, здійснення яких потребує відповідної ліцензії (ліцензійних умов) : Постанова Правління Національного банку України від 30.03.2021 р. № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0027500-21/ed20210330> (дата звернення 08.09.2021 р.).

150. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу: Постанова Правління Національного банку України від 17.08.2012 р. № 346. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 13.07.2021).

151. Про затвердження нормативно-правових актів з питань інформаційної безпеки : Постанова Правління Національного банку України від 26.11.2015 р. №

829. Дата оновлення 31.03.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0829500-15>. (дата звернення: 12.08.2021).

152. Про затвердження змін до Положення про особливості укладання договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України від 31.08.2017 р. № 3631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 13.07.2021).

153. Про деякі питання забезпечення документообігу у Верховній Раді України в електронній та паперовій формах : Розпорядження Голови Верховної Ради України від 08.02.2021. № 19. Дата оновлення: 04.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19/21-%D1%80%D0%B3#Text> (дата звернення 12.08.2021).

154. Рішення Дворічанського районного суду Харківської області від 12.03.2018 р. : справа № 618/433/17, провадження № 2/618/2/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72870883#> (дата звернення: 12.04.2018).

155. Романенко Л. Ф. Банківський маркетинг: підручник. Київ : ЦНЛ, 2004. 344 с.

156. Саєнко М. І. Правове регулювання державного контролю у сфері фінансових послуг в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. 2010. 20 с.

157. Свидрук І. Правове забезпечення електронної торгівлі. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 10. С. 35–40.

158. Свидрук І. І. Актуальність та необхідність дослідження процесів менеджменту та інфраструктури систем електронного бізнесу. Торгівля, комерція, підприємництво. Ринкова інфраструктура: суть, функції та побудова: збірник наукових праць. Львів: ЛКА, 2001. С. 127–132.

159. Середюк В. Б. Захист інформації із застосуванням системи електронного цифрового підпису. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2014. Вип. 2. С. 285–293.

160. Ситник І. П., Микитенко Я. В. Сучасний стан та перспективи розвитку системи електронних платежів національного банку України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Т. 30 (69), № 2. С. 223–227.
161. Словник української мови : в 11 т. / Київ : Наукова думка, 1980. Т. 11 : ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. 699 с.
162. Солошкіна І. В. Поняття та ознаки фінансових послуг. *Європейські перспективи*. 2014. № 4. С. 56–62.
163. Солошкіна І. В. Поняття та ознаки фінансових послуг. *Право.ua*. 2014. № 1. С. 100-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2014_1_19. (дата звернення: 10.03.2022).
164. Солошкіна І. В. Фінансові послуги як правова категорія: поняття, суттєві сторони та інші ознаки. *Форум права*. 2013. № 4. С. 388–394.
165. Соколінська О. Ф. Глобальна інформатизація та право: проблеми і окремі напрямки рішення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. Спец. вип. С. 47–51.
166. Соснін О. В. Інформатизація як чинник інноваційного розвитку України. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 1. С. 1–9.
167. Стойка В. С., Палош М. І. Розвиток фінансових послуг в системі електронного бізнесу. *Вісник Черкаського університету*. 2015. № 12 (345). С. 128–132.
168. Стратегія фінансового сектору України до 2025 року. URL : <https://mof.gov.ua/>
169. Тесля І. М., Добрянська Т. Є. Ефективність системи державного контролю за підприємствами, організаціями державного сектору економіки на прикладі Державної фінансової інспекції в Дніпропетровській області. *Ефективна економіка*. 2017. № 3. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/>
170. Товкун Л. В., Федоровська М. 139А. Актуальні питання правового регулювання електронної комерції в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 282–286.

171. Тоффлер Е. Третя хвиля / пер. з англ. А. Євси. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 453 с.
172. Тулуш Л. Д., Леонтович С. П., Радченко О. Д. Державне регулювання фінансової безпеки України в період воєнного стану. 2022. С. 331–338. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-41> (дата звернення: 10.03.2022).
173. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n1079 (дата звернення: 13.05.2020).
174. Урінцов А. І., Дік В. В., Каменева Н. О., Макаренкова К.В. Information society as an environment for creating new knowledge. *Науковий вісник НГУ*. 2014. № 4. С. 113–120.
175. Філіппова Л. Л. Електронна комерція: за і проти. Вісник Нац. техн. ун-туХПІ. Харків : НТУ «ХПІ». 2013. № 44 (1017). С. 58–65.
176. Фоміна Є. В. Роль інформаційного забезпечення глобалізаційних процесів в економічному розвитку України. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 11 (125). С. 58–63.
177. Харченко А. Л., Уткіна М. С. Щодо електронних послуг в Україні: юридична природа, ознаки та принципи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 80–84.
178. Ховрак І. В. Електронна комерція в Україні: переваги та недоліки. *Економіка. Фінанси. Право*. 2013. № 4. С. 16–20.
179. Чернишова О. Б., Возняковська К. А., Башлай С. В. Світовий досвід розвитку цифрових валют центральних банків і його впровадження в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-87>.
180. Чугунов І. Я., Плєскач В.Л. Інформатизація суспільства в системі регулювання економіки. *Наукові праці НДФІ*. 2005. Вип. 2. С. 3–15.
181. Чучко Н. О. Електронна торгівля в системі світогосподарських відносин. *Економіка промисловості*. 2011. № 4. С. 153–158.

182. Чучковська А.В. Електронна комерція: деякі проблеми правового регулювання. *Право України*. 2003. № 1. С. 111–116.
183. Шалева О. І. Електронна комерція. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
184. Шарая А. А. Державний контроль за діяльністю кредитних спілок в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1. Ч. 1. С. 322–329.
185. Шемшур О. Поняття та правова природа ризику у приватному праві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 94. С. 105–108.
186. Юдін О. М. Системи електронної комерції: створення, просування і розвиток. О. М. Юдін, М. В. Макарова, Р. М. Лавренюк. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. 201 с.
187. Яременко М. Ю. Інформатизація як етап розвитку цивілізації. *Гуманітарний часопис*. 2008. № 2. С. 130–137.
188. About the FFIEC. URL: <https://www.ffiec.gov/about.htm> (дата звернення 14.05.2019).
189. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting. New York : Basic Books, 1999. 507 p.
190. Castells M. The Rise of the Network Society. Blackwell Publishing Limited, 2000. 594 p.
191. Castells M. Informationalism, Networks, and the Network Society: a Theoretical Blueprint, The network society: a Cross–Cultural Perspective. Northampton, MA: Edward Elgar, 2004. 73 p.
192. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture (Information Age). Blackwell Pub, 1999. 1488 p.
193. Castells M. The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society. Oxford University Press, USA, 2003. 304 p.
194. Directive 2008/48/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on credit agreements for consumers and repealing Council Directive

87/102/EEC. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=> (дата звернення: 07.04.2019).

195. Directive (EU) 2015/1535 of the European Parliament and of the Council of 9 September 2015 laying down a procedure for the provision of information in the field of technical regulations and of rules on Information Society services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32015L1535> (дата звернення 15.08.2021).

196. Directive 2002/58/EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector (Directive on privacy and electronic communications). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=> (дата звернення 22.08.2021).

197. Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0110&qid=1633164145127> (дата звернення 12.07.2021).

198. Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 establishing the European Electronic Communications Code. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018L1972> (дата звернення 14.08.2021).

199. Directive 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council of 23 September 2002 concerning the distance marketing of consumer financial services and amending Council Directive 90/619/EEC and Directives 97/7/EC and 98/27/EC. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32002L0065> (дата звернення 22.08.2021).

200. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market (Directive on electronic commerce). URL:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000L0031> (дата звернення 04.05.2019).

201. Directive 2014/17/EU of the European Parliament and of the Council of 4 February 2014 on credit agreements for consumers relating to residential immovable property and amending Directives 2008/48/EC and 2013/36/EU and Regulation (EU) No 1093/2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014L0017> (дата звернення 12.08.2019).

202. Dordick H. S., Wang G. The Information Society: A Retrospective View. Newbury Park: Sage Publications, 1993. 168.

203. Dumoulin K. F. Germany: Factoring Becomes A Regulated Business Under Supervision Of The German Financial Supervisory Authority. 2009. URL: <http://www.mondaq.com/germany/x/>

204. Edwards L., Waelde C. Law and the Internet. Oxford: Hart Publishing, 2009. 708 p.

205. E-money, e- and m-payments according to Swiss law. URL: <https://www.wengervieli.ch/ aspx> (дата звернення: 13.04.2019).

206. Flühmann D., Ch. Hsu P. Ch., Ender T. Regulation of Electronic Payment Service Providers in Switzerland. URL: https://www.baerkarrer.ch/publications/Fluhmann_Hsu_Ender_Aufsatz.pdf (дата звернення: 13.04.2019).

207. Frankenfield J. Cryptocurrency Explained With Pros and Cons for Investment Updated. INVESTOPEDIA. 04.02.2023. URL: <https://www.investopedia.com/terms/c/> (дата звернення: 04.02.2023).

208. Gemeinsame Erklärung der High-Level Group im Rahmen der Industriekonferenz „Zukunftsperspektive Industrie 2030“. URL: <https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Downloads/H/high-level-2-group-gemeinsame-> (дата звернення: 14.06.2019).

209. Gringras C. The Laws of the Internet. London : Butterworths, 1997. 325 p.

210. Hastenteufel J., Hagmann U. Banking 4.0 – Wo die Reise hingeht. IUBH Discussion Papers –Business & Management. 2020. № 5. URL: <https://d-nb.info/1208242539/34> (дата звернення: 12.07.2021).

211. Improving financial control over the government system. N. A. Zavalko, O. V. Panina, V. A. Kovalev, A. G. Zhakevich, K. A. Lebedev. *Espacios*. 2017. № 38 (29).

212. Kaur G. Threats to the Rights of Consumers in E-Banking in India: an Overview. *SSRN*. URL: <https://ssrn.com/abstract=2983199> (дата звернення: 07.04.2018).

213. Kyreieva N. Electronic financial service as a legal category: concept and features. *International independent scientific journal*. 2021. № 32. С. 9-13.

214. Kyreieva N.S. Factoring in ukraine and abroad: comparative legal analyses. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 21-22 квіт. 2017 р. Ужгород, 2017. С. 71-74.*

215. Kyreieva N. Foreign experience of economic-legal regulation of electronic financial services. *Юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 103-107.

216. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton, 1962. 416 p.

217. Maciejewski M. Consumer Protection Aspects of Financial Services. 2014. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/507463/IPOL-IMCO_ET\(2014\)507463_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/507463/IPOL-IMCO_ET(2014)507463_EN.pdf) (дата звернення 14.07.2017).

218. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. Washington: World Future Soc., 1983. 523 p.

219. Mousavian S. J. Investigation of Relationship between E-Banking Industry Risks and Electronic Customer Relationship Management (E-CRM). *MAYFEB Journal of Business and Management*. 2017. Vol. 2. P. 26-34. URL: <http://www.mayfeb.com/OJS/index.php/BUS/article/view/367/197> (дата звернення 07.04.2018).

220. Natarova O. Assessment of the state financial control condition in the public sector . *EconomicAnnals-XXI*.2015. № 1-2 (1). P. 106–109.

221. Nieto M. J. Reflections on the Regulatory Approach to E-finance. *Electronic Finance: A New Perspective and Challenges, BIS Papers*. 2001. № 7. P. 90–97.

222. Payment services (PSD 2). Directive (EU) 2015/2366. URL: <https://ec.europa.eu/info/law/payment-services-psd-> (дата звернення: 10.07.2021).

223. Petraschuk Helen. Top 11 White-Label Solutions for Neobanks. URL: <https://4irelabs.com/articles> (дата звернення: 10.03.2022).

224. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32014R0910> (дата звернення 04.05.2020).

225. Report on the implementation of the Consumer Credit Directive. 2014. URL: http://ec.europa.eu/consumers/archive/rights/docs/ccd_implementation_report_en.pdf (дата звернення 13.08.2019).

226. Sait Natsionalnoho banku Ukrainy. Oversight infrastruktur finansovoho rynku [Official website of the National Bank of Ukraine. Oversight of financial market infrastructures]. (2023). bank.gov.ua. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/payments>.

227. Shkliar A. I. The phenomenon of central banks' digital currencies (CBDC): key attributes and implementation perspectives. *Ukrainian Society*. 2020. Vol. 1(72). P. 123–137.

228. The Guidance on Electronic Financial Services and Consumer Compliance. URL: <https://www.ffiec.gov/pdf/efs.pdf> (дата звернення 14.05.2019).

229. The Cardholder and Electronic Financial Services Terms and Conditions. URL: <http://www.tdcanadatrust.com/document/> (дата звернення 14.05.2018).

230. The Digital Services Act package. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package> (дата звернення: 10.03.2022).

231. Vinnyk O. M., Shapovalova O. V., Patsuriia N. B., Honcharenko O. M., Yefremova K. V. The problem of ensuring the social direction of the legislation of Ukraine on the digital economy. *Asia Life Sciences*. Issue 1, July 2020. Pages 133-151.

232. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment 1996 with additional article 5 bis as adopted in 1998. United Nations publication. URL: https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/electcom/05-89450_Ebook.pdf (дата звернення: 07.05.2020).

233. Wan H. A. *Electronic Financial Services: Technology and Management*. Oxford : Chandos Publishing, 2006. 472 p.

234. Wright A., P. De Filippi. Decentralized Blockchain Technology and the Rise of Lex Cryptographia. SSRN. 15.03.2015. 58 p.

235. Zhukovska, A., Zheliuk, T., Zhuk, I., Borshch, V., Makarenko, M., & Vozniakovska, K. (2021). Financial and legal instruments for promoting the implementation of sustainable development policy of the state (States, Region). *Journal of management Information and Decision Sciences*, 24 (3), 1-16.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Кирєєва Н. С. Забезпечення захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг: господарсько-правове порівняння в Україні та ЄС. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 2(1). С. 130–133.
2. Кирєєва Н. С. Господарсько-правове регулювання електронних фінансових послуг в Україні та Європейському Союзі. *Юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 132–137.
3. Кирєєва Н. С. Деякі господарсько-правові аспекти захисту прав споживачів у сфері кредитування. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 233–237.
4. Кирєєва Н. С. Особливості правового регулювання електронних фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства. *Вісник Академії адвокатури України*. 2018. Т. 15, № 1-2. С. 23–30.
5. Kyreieva N. Foreign experience of economic-legal regulation of electronic financial services. *Юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 103–107.
6. Кирєєва Н. С. Електронний підпис як засіб забезпечення безпеки на ринку фінансових послуг. *Юридичний вісник*. 2018. № 3. С. 73–78.
7. Василенко М. Д., Кирєєва Н. С. Електронна комерція в проявах юриспруденції (законодавства) та кібербезпеки (несанкціонованих вторгнень): міждисциплінарне дослідження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Т. 26. С. 25–33.
8. Kyreieva N. Electronic financial service as a legal category: concept and features. *International independent scientific journal*. 2021. № 32. С. 9–13.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

9. Kyreieva N. S. Factoring in Ukraine and abroad: comparative legal analyses. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 21-22 квіт. 2017 р. Ужгород, 2017. С. 71–74.

10. Киреєва Н. С. Особливості ринку фінансових послуг в умовах інформаційного суспільства. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві*: матер. міжн. наук.-практ конф., м. Одеса, 29-30 груд. 2017 р. Одеса, 2017. С. 97–100.

11. Киреєва Н. С. Правова природа електронного підпису на ринку фінансових послуг. *Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень*: тези доп. міжн. наук.-практ конф., м. Запоріжжя, 11-12 трав. 2018 р. Запоріжжя, 2018. С. 37–41.

12. Киреєва Н. С. Зарубіжний досвід правового регулювання електронних фінансових послуг. *Восьмі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського*: міжн. наук.-практ конф., м. Одеса, 18 трав. 2018 р. Одеса, 2018. С. 236–240.

13. Киреєва Н. С. Господарсько-правове регулювання електронних фінансових послуг: європейський досвід. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матер. міжн. наук.-практ конф., м. Одеса, 18 трав. 2018 р. Одеса, 2018. С. 686–689.

14. Киреєва Н. С. Ризики споживачів та банківських установ в сфері електронного банкінгу. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна, м. Харків, 25 трав. 2018 р. Харків, 2018. С. 335–339.

15. Киреєва Н. С. Регулювання відносин у сфері надання електронних фінансових послуг в ЄС. *Конгрес міжнародного та європейського права*: зб. наук. праць, м. Одеса, 25-26 трав. 2018 р. Одеса, 2018. С. 194–196.

16. Киреєва Н. С. До питання про поняття електронних фінансових послуг. *Правове життя сучасної України*: матер. міжн. наук.-прак. конф. Одеса, 17 вер. 2018 р. Одеса, 2018. С. 542–545.

17. Киреєва Н. С. Правова основа використання електронних грошей: досвід Швейцарії. *Дев'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського*: матер. міжн. наук.-практ конф., м. Одеса, 17 трав. 2019 р. Одеса, 2019. С. 47–50.

18. Киреєва Н. С. Альянс «За майбутнє промисловості» як інституційний механізм стимулювання розвитку бізнесу в Німеччині. *Правові умови сприятливого бізнес-клімату: досвід Німеччини та України*: матер. міжн. наук.-практ конф., м. Одеса, 27 черв. 2019 р. Одеса, 2019. С. 68–70.

19. Киреєва Н. С. Гармонізація законодавства України у сфері правового регулювання е-комерції з законодавством ЄС. *Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку*: матер. наук.-практ. заоч. конф., м. Одеса, 20 трав. 2020 р. Херсон, 2020. С. 108–111.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення, результати та пропозиції, сформульовані в дослідженні, оприлюднено на науково-практичних заходах: Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 21-22 квітня 2017 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві» (м. Одеса, 29-30 грудня 2017 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень» (м. Запоріжжя, 11-12 травня 2018 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Восьмі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського» (м. Одеса, 18 травня 2018 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 року), Науково-практичній конференції «Проблеми цивільного права та процесу», присвяченій світлій пам'яті О.А. Пушкіна (м. Харків, 25 травня 2018 року), Конгресі міжнародного та європейського права (м. Одеса, 25-26 травня 2018 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Дев'ять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського» (м. Одеса, 17 травня 2019 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові умови сприятливого бізнес-клімату: досвід Німеччини та України» (м. Одеса, 27 червня 2019 року), Науково-практичній заочній конференції «Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку» (м. Одеса, 20 травня 2020 року).